

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НИ ІНСТИТУТ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ISSN 2078-1431

ГЕОПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Збірник наукових праць

Випуск 1 (24)

Ужгород 2020

DOI: 10.24144/2078-1431.2020.1(24)

УДК 327 (477)

Г 36

Збірник наукових праць внесено до Переліку наукових фахових видань України за спеціальностями: 292 Міжнародні економічні відносини (наказ МОН України від 11.07.2019 № 975) та 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії (наказ МОН України від 28.12.2019 №1643)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голова редакційної колегії:

Черленяк Іван Іванович – доктор наук з державного управління, професор кафедри бізнес-адміністрування, маркетингу та менеджменту (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»)

Заступник голови редакційної колегії:

Артёмов Іван Володимирович – кандидат історичних наук, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, директор НН Інституту євроінтеграційних досліджень (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»)

Члени редакційної колегії:

Віднянський Степан Васильович – член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії, міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України, **Газуда Леся Михайлівна** – доктор економічних наук, професор кафедри економіки і підприємництва (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Гбурова Марцела** – доктор наук, завідувачка кафедри політології Кошицького університету ім. П. Й. Шафарика (Словаччина), **Гоблик Володимир Васильович** – доктор економічних наук, професор, перший проректор (Мукачівський державний університет), **Гриципен Дмитрій Олександрович** – доктор економічних наук, професор (Житомирський державний технологічний університет), **Данилець Юрій Васильович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та культурології (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Неліпа Дмитро Васильович** – доктор політичних наук, завідувач кафедри державного управління Київського національного університету ім. Т. Шевченка, **Руденко Ольга Мстиславівна** – доктор наук з державного управління, професор, директор науково-дослідного інституту публічного адміністрування та менеджменту (Чернігівський національний технологічний університет), **Тодоров Ігор Ярославович** – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, директор Інформаційного центру Європейського Союзу, директор навчально-дослідницького Центру міжнародної безпеки та євроатлантичної інтеграції (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Токар Петро Васильович** – кандидат соціологічних наук, науковий співробітник НН Інституту євроінтеграційних досліджень (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Філчак Річард** – доктор філософії, заступник директора Центру соціальних та психологічних наук Словацької академії наук, **Шкода Мірослав** – доктор філософії, доцент факультету менеджменту Університету ім. Коменського в Братиславі (Словаччина), **Якубек Петер** – доктор філософії, доцент, квестор ВНЗ «Дубницький технологічний інститут» (Словаччина).

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (протокол №3 від 4 червня 2020 р.)

Електронна версія: <http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/>

© Навчально-науковий інститут євроінтеграційних досліджень ДВНЗ «УжНУ», 2020

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
STATE UNIVERSITY «UZHHOROD NATIONAL UNIVERSITY»
EDUCATIONAL AND RESEARCH INSTITUTE OF EUROPEAN INTEGRATION STUDIES

ISSN 2078-1431

GEOPOLITICS OF UKRAINE: HISTORY AND MODERN TIMES

Collection of scientific papers

Issue 1 (24)

Uzhhorod 2020

DOI: 10.24144/2078-1431.2020.1(24)

УДК 327 (477)

Г 36

The collection of scientific papers is included in the List of scientific professional editions of Ukraine by specialty: 292 International Economic Relations (The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 975 of 11.07.2019) and specialty 291 International Relations, Public Communications and Regional Studies (order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1643 of 28.12.2019)

EDITORIAL BOARD:

- Editor in chief:* **Ivan Cherleniak** – Doctor of Sciences (Public Administration), Professor of the Department of Business-Administration, Marketing and Management (SU “Uzhhorod National University”)
- Deputy editor in chief:* **Ivan Artiomov** – Ph.D. (History), Associate Professor, Professor of the Department of International Studies and Public Communications, Director of the ER Institute of European integration studies (SU “Uzhhorod National University”)

Members of the Editorial Board:

Stepan Vidniansky – Doctor of Sciences (History), Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Head of the Department of History of International Relations and Foreign Policy of Ukraine at the Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, **Lesia Hazuda** – Doctor of Sciences (Economy), Professor of the Department of Enterprise Economics (SU “Uzhhorod National University”), **Hburova Martsela** – Doctor of Sciences, Head of the Department of Political Science in Pavol Jozef Šafárik University in Košice (Slovak Republic), **Volodymyr Hoblyk** – Doctor of Sciences (Economy), Professor, First vice-rector (Mukachevo State University), **Dymytrii Hrytsyshen** – Doctor of Sciences (Economy), Professor (Zhytomyr State Technological University), **Yurii Danylets** – Ph.D. (History), Associate Professor of the Department of Archaeology, Ethnology and Cultural Studies (SU “Uzhhorod National University”), **Dmytro Nelipa** – Doctor of Political Sciences, Head of the Department of Public Administration (Taras Shevchenko National University of Kyiv), **Olha Rudenko** – Doctor of Sciences (Public Administration), Professor, Director of the Scientific Research Institute of Public Administration and Management at Chernihiv National University of Technology (Chernihiv, Ukraine), **Ihor Todorov** – Doctor of Sciences (History), Professor of the Department of International Studies and Public Communications, Director of the Information Centre of European Union, Director of the Center for International Security and Euro-Atlantic integration (SU “Uzhhorod National University”), **Petro Tokar** – Ph.D. (Sociology), Researcher, Educational and Research Institute of European Integration Studies (SU “Uzhhorod National University”), **Richard Filchak** – Ph.D., Deputy director of the Center of Social and Psychological Sciences at Slovak Academy of Sciences, **Miroslav Shkoda** – Ph.D., Faculty of management, department of corporate finance, Comenius University (Slovak Republic), **Peter Jakubek** – Ph.D., Quaestor of DTI University (Slovak Republic).

Recommended for publication by the Academic Council of Uzhhorod National University (Protocol No.3 of 4.06.2020)

Electronic version: <http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/>

ЗМІСТ

ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНИ

Вовканич Іван, Тодоров Ігор. Агресія Росії проти України: виклики демократичним цінностям (<i>публікується англійською мовою</i>)	7
Тодоров Ігор, Тодорова Наталія. Міжнародні відносини на тлі Covid19-пандемії	18
Артюмов Іван, Черевко Ірина. Українсько-російські відносини 1992-2020 рр.: зовнішньополітичний аспект	27
Артюмов Іван. Мінські угоди, їх наслідки та значення для України	41
Пашков Віктор. Сфера вищої освіти як інструмент «м'якої сили» у зовнішній політиці держави	54
Токар Маріан. До питання проблем міжнародного іміджу сучасних українських громадських організацій	65
Лавер Олександр. Етнічні конфлікти і міграційні процеси в країнах ЄС: соціолого – політологічний аспект (2017-2020 рр.)	74
Мишко Світлана, Лізак Катерина. Розвиток українсько-угорських дипломатичних відносин у кінці ХХ століття	83
Цімболинець Ганна. Сучасна міграційна політика країн Європейського Союзу як фактор прямого впливу на зовнішню трудову міграцію українців	92
Такаландзе Лаша, Руденко Ольга. Втручання Росії у внутрішні конфлікти Грузії (<i>публікується англійською мовою</i>)	103

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

Черленяк Іван. Операційний менеджмент фірми та виклики глобальної модифікації ринків	109
Уманців Юрій, Урбанович Вікторія. Макроекономічний вимір фіскальної політики в умовах розгортання глобальної кризи	119
Газуда Леся, Герцег Вікторія. Сфера аграрного господарювання як ключовий фактор розвитку сільських територій	132
Газуда Михайло, Стеців Мирослава. Брендинг як дієвий механізм підвищення ефективності функціонування підприємств аграрної сфери ...	141
Довба Іванна, Дюгованець Олеся. Світовий досвід інноваційного розвитку в умовах економіки знань	150
Петренко Наталія. Організаційно-інституційне забезпечення реалізації державної політики протидії корупції	162
Маслиган Олена, Касинець Отокар. Інтеграційна модель розвитку сфери туризму та рекреації у фокусі переваг і перспектив регіонального управління	173

CONTENT

GEOPOLITICAL PRIORITIES OF UKRAINE

Ivan Vovkanych, Ihor Todorov. Russia's Aggression against Ukraine: democratic values challenged (<i>published in English</i>)	7
Ihor Todorov, Nataliia Todorova. International relations in the wake of Covid19-pandemic	18
Ivan Artiomov, Iryna Cherevko. Ukrainian-Russian relations 1992-2020: foreign policy aspect	27
Ivan Artiomov. Minsk agreements, their consequences and significance for Ukraine	41
Victor Pashkov. The higher education as instrument of «soft force» in the foreign policy of the state	54
Marian Tokar. On the issue of problems of international image of modern Ukrainian non-governmental organizations	65
Olexander Laver. Ethnic conflicts and migration processes in EU countries: sociological and political science aspect (2017-2020)	74
Svitlana Myshko, Kateryna Lizak. The development of Ukrainian-Hungarian diplomatic relations at the end of the twentieth century	83
Hanna Tsimbolynets. Modern migration policy of the European Union as a factor of direct influence on the external labor migration of Ukrainians	92
Lasha Takalandze, Olha Rudenko. The Russian involvement in domestic conflicts of Georgia (<i>published in English</i>)	103

EUROINTEGRATION AND ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

Ivan Cherlenyak. The company's operational management and the challenges of global market modification	109
Yuriy Umantsiv, Victoria Urbanovych. Macroeconomic dimension of fiscal policy in the context of the global crisis	119
Lesya Hazuda, Hertseh Victoria. The agricultural management sphere as a key factor in the development of rural areas	132
Mykhailo Hazuda, Myroslava Stetsiv. Branding as an effective mechanism for improving the efficiency of agricultural enterprises	141
Ivanna Dovba, Olesya Diuhovanets. World experience of innovative development in the knowledge economy	150
Natalia Petrenko. Organizational and institutional support for the implementation of state anti-corruption policy	162
Olena Maslyhan, Otokar Kasynets. Integration model of tourism and recreation development in the focus of advantages and prospects of regional management	173

ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНИ

UDK 327:355 (470)

DOI: 10.24144/2078 -1431.2020.1(24).7-17

Ivan Vovkanych,

*Dr hab. (History), Professor of International Studies and
Social Communication Department*

Ihor Todorov,

*Dr hab. (History), Professor of International Studies and
Social Communication Department
Uzhhorod National University*

RUSSIA'S AGGRESSION AGAINST UKRAINE: DEMOCRATIC VALUES CHALLENGED

Створення НАТО базувалося на спільних цінностях ліберальної демократії. Росія демонстративно кинула виклик системі цінностей, що виникла за результатами Другої світової та «холодної війни». Жертви гібридної агресії не готові визнати цей факт. Світ став свідком нової геополітичної ситуації, пов'язаної насамперед із спробами знищити стійку систему міжнародних відносин та міжнародного права. Отже, перемога над сучасною російською агресією, зокрема гібридною, можлива лише шляхом консолідації Заходу на основі спільних ліберально-демократичних цінностей, які потребують захисту та просування в сучасних умовах геополітичних потрясінь та невизначеності.

***Ключові слова:** міжнародна безпека, НАТО, російська агресія, ЄС, гібридна війна, ліберально-демократичні цінності, принципи демократії, свобода людини та верховенство права, примирлива позиція Заходу.*

The creation of NATO was based on the shared values of liberal democracy. Russia demonstratively challenged the value system that emerged from the results of the Second World War and the Cold War. Victims of hybrid aggression are not ready to admit this fact. The world has witnessed the new geopolitical situation connected primarily with the attempts to destroy a sustainable system of international relations and international law. Russia's policy towards Ukraine is supported by certain political and business circles of the West. Lifting, or at least easing, sanctions is required by certain representatives of large businesses interested in restoring normal trade and economic relations with Russia. The pro-Russian and anti-Ukrainian ultra-national, nationalist and euro-sceptical (isolationist) parties of the European Union countries are voicing similar demands in support of Russia and against Ukraine. The West's conciliatory position on Moscow's control over the Crimea and part of the Donbas will further undermine international law and the key principles underlying the current world order formed after the Cold War. The current situation is as follows. Ukraine sets

requirements for a settlement which Russia does not accept. It is not going to review the status quo provided by military means. The desired goal of Ukraine is full control over the country's own territory. It can only be achieved in the long term by combining diplomatic and military means. Victory over contemporary Russian aggression, in particular the hybrid one, is possible only through consolidation of the West on the basis of common liberal-democratic values that need protecting and promoting under current conditions of geopolitical turmoil and uncertainty.

Keywords: *international security, NATO, Russian aggression, the EU, hybrid war, liberal-democratic values, principles of democracy, freedom of the individual and the rule of law, conciliatory position of the West.*

The topicality of the research is determined by the current geopolitical challenges to international security, the search for adequate responses to the changing world situation. Studying the value dimensions of international relations in the context of contemporary Russian aggression has a considerable scientific and practical significance.

The relevance of the study is driven by contemporary geopolitical challenges to European security, the search for adequate responses to the changing situation in Central and Eastern Europe. The study of the Central and Eastern Europe's resistance in the context of the current Russian aggression is of paramount scientific and practical importance. Some aspects of the problem have been the subject of scientific research by many Ukrainian and foreign scholars. In particular, there should be mentioned the works by T. Berezovets [1], V. Brehunencko [3], O. Vlasyuk [4], P. Gai-Nizhnik [5], V. Horbulin [6; 7], O. Zadorozhny [8], T. Kuzio [25], E. Mahda [10], B. Parakhonsky [14], H. Perepelytsia [15], Yu. Radkovets [17], I. Rushchenko [18], S. Sayapin [27], K. Skorkin [19], Yu. Temirov [20], D. Timchuk [21], V. Tkachenko [22], M. H. Van Herpen [23], P. Khomensky [24], among many others.

Almost 70 years ago, the North Atlantic Treaty was concluded. In its Preamble, its members, reaffirming their commitment to the purposes and principles of the Charter of the United Nations, and their desire to live peacefully with all peoples and governments, were determined to protect freedom, the common heritage of their peoples and their civilization, based on the principles of democracy, freedom of the individual and the rule of law [28]. That is, the creation of NATO was based on the shared values of liberal democracy. However, there were times when the Alliance individual members (in particular Greece, Turkey) departed from their values in their domestic policies, but remained loyal to the collective security embodied in article 5. Under conditions of the Cold War other NATO members looked at it not very meticulously.

However, the value dimension has come to the forefront since early 2014. Moreover, it was at that time when the problems of classical geopolitics, balance of powers, struggle over the territory and sphere of influence became relevant again. This thesis has been confirmed by the Russian annexation of the Crimea and its invasion in eastern Ukraine. These events became the first, since the end of the Second World War, large-scale attempt of the coercive change of the European borders. At the European Council meet-

ing on March 6, 2014, it was decided to introduce three levels of sanctions against Russia.

Russia demonstratively challenged the value system that emerged from the results of the Second World War and the Cold War. There is no doubt that the response that Russia will receive to its aggressive strategy will determine the European and world security in the future. Russian aggression is carried out comprehensively and includes the informational and propagandistic component, economic and diplomatic pressure, while military operations are carried out secretly, with the use of illegal armed units. Currently, hybrid weapons are used not only against Ukraine but also against the West and are being used successfully. Victims of hybrid aggression are not ready to admit that they were the victims of a hybrid war. Russia intervenes in the elections in other countries. The democratic model of a state is limited in its ability to respond to hidden threats to its security – Russia has started a large-scale offensive, which is generously sponsored by it. Relatively small funding of such activities has an explosive geopolitical effect [21].

On the territory of the EU and NATO countries, Russia carries out its powerful propaganda activities with perfect impunity. Mechanisms of implementation are various: pro-Russian disinformation, distortion of the facts about the war in the Donbas, creation of pro-Russian organizations and relevant news sites that cover news in the necessary light. The main propaganda messages are to create a hostile image of the United States and to spread disinformation about the “Nazi” authorities in Ukraine and a large number of neo-Nazi organizations. All countries of the European Union and the Alliance are extremely vulnerable to propaganda and disinformation spread by Russia and are trying to intensify their efforts to confront them. Russia uses various channels and means, including cyberattacks and dissemination of fake news.

Therefore, it is not surprising that the illusions regarding Russia are preserved. In addition, there is a very powerful economic factor. Certain EU countries incur losses in exports due to the sanctions imposed on Russia because of its aggression in Ukraine. According to a study by the Kiel Institute for World Economy, among the Western countries Germany’s losses in trade account for 40%, those of Great Britain make 7.9%, those of France – 4.1%, and those of the United States – 0.6% [13]. The situation around the construction of the gas pipeline “Nord Stream-2” goes fast beyond the boundaries of economic relations, gaining a geopolitical meaning. Actually, this is not surprising, because for a long time Russia has been using energy weapons in the field of big politics. Since the early 2000s, the Kremlin has been trying to use its own opportunities in the field of hydrocarbon exports to resolve political problems, seeking to force the West to engage in dialogue with it on equal terms. Unlike the energy confrontation of the 2000s, the United States are trying to say their decisive word in the situation with the North Stream-2. They should not be considered philanthropists and benefactors; in the context of Russia’s desire to strengthen its own influence Washington has intentions to respond asymmetrically and rather rigidly, without forgetting their own economic interests. Ukrainian President P. Poroshenko is convinced that the North Stream 2 project is the “Krem-

lin's purely geopolitical project, which has nothing to do with economic and private interests, but only aims to undermine the unity of Europe. As soon as Russian gas fills the North Stream-2 pipelines bypassing Ukraine and Eastern Europe, there will be no longer any reason for the Kremlin to restrain itself from further offensive. As far as the North Stream-2 issue is concerned, Europe has two options: either to opt for those who support it, or to build an unnecessary gas pipeline that connects Europe with those who openly despise it [9]. It is no coincidence that the 2018 Annual National Program under the auspices of the Ukraine-NATO Commission indicates taking measures to stop the implementation of the North Stream 2 energy project among the priority tasks for the current year [16]. Construction of the Nord Stream 2 gas pipeline affects the interests of Poland and Ukraine, while Russia will maintain the status of raw materials supplier to Europe, and will make Germany a large energy hub. A Polish publicist Z. Parafianovych points out that, despite the separation of the Crimea and part of Donbass from Ukraine, the interference in Syria on the part of Bashar al-Assad, accused of the war crimes, interference in the US elections and the use of chemical weapons in the UK, the isolation of the Russian president remains a fiction [2].

So, it should be noted that in today's geopolitical situation, value motives continue to struggle with purely mercantile ones. As Eu. Bystrytsky argued, Ukraine is responsible for European values in front of Europe, in front of the West. It is responsible for this by the lives of its soldiers, tens of thousands of deaths [26].

Recently, some politicians have considered Ukraine as a problem for Europe. But in fact, Ukraine today is more likely to be part of solving many problems, including in relations between Europe and Russia. In order to realize this, it is necessary to get over the same "loss" that Ukraine has gotten over – to get rid of illusions about Russia. First of all, it is necessary to stop de facto treating the Russian Federation as a democratic and civilized state, because by definition it is not this kind of the state. One cannot treat Russia as a civilized state as it is run by an uncivilized, authoritarian government. The Russian Federation reacts only to the concrete manifestations of its opponents' forces, not to the declarations, diplomatic demarches, etc. Western partners should realize that Russia regards Ukraine as its existential enemy, questioning the latter's right to exist as an independent state and pursues the ultimate goal of the total destruction of Ukraine as a subject of international law and geopolitical reality.

Today, the West's readiness to counteract serious armed conflicts or direct military aggression is extremely low, because security policy is based on the use of regulatory instruments, that is, "soft power". It can be effective in maintaining stability, but it is totally unacceptable to neutralize tougher security challenges.

Russia's policy towards Ukraine is supported by certain political and business circles of the West. Lifting, or at least easing, sanctions is required by certain representatives of large businesses interested in restoring normal trade and economic relations with Russia. The pro-Russian and anti-Ukrainian ultra-national, nationalist and euro-sceptical (isolationist) parties of the Euro-

pean Union countries are voicing similar demands in support of Russia and against Ukraine. It is noteworthy that the right-populist party "Alternative to Germany" got into the nineteenth composition of the German parliament for the first time (received 12.6%). Its electorate is concentrated mainly in the eastern lands (formerly GDR), where Russian influences are more powerful [12].

At the same time, an absolute majority of NATO member states do not adhere to the requirement to have defence spending at least 2% of GDP. In 2014, only 3 countries (United States, Great Britain and Greece) fulfilled this requirement, now there are 8 such countries, and only by 2024 all Allies must comply with this condition.

The West's conciliatory position on Moscow's control over the Crimea and part of the Donbas will further undermine international law and the key principles underlying the current world order formed after the Cold War. The current situation is as follows. Ukraine sets requirements for a settlement which Russia does not accept. It is not going to review the status quo provided by military means. The desired goal of Ukraine is full control over the country's own territory. It can only be achieved in the long term by combining diplomatic and military means.

Moreover, the practice shows that, from the point of view of international security, Eastern Europe is a zone where there is no effective system of solving military, political and economic conflicts, their prevention and support of peaceful coexistence. The Donbas War, which began in 2014 and continues, the annexation of the Crimea, as well as the Russian-Georgian war in 2008 showed that neither the OSCE nor the UN, the Council of Europe, the CIS, or any other international organization (possibly with the exception of NATO) can reliably ensure the inviolability of borders [11].

There remains a contradiction between the democratic and liberal values that determine Ukraine's support in the face of Russian aggression and the desire to "understand Russia", in particular due to the mercantile interests and the influence of Russian propaganda. At the same time, there is no reasonable alternative to further cooperation between the West and Ukraine, both through the existing mechanisms of the EU and NATO, and through bilateral cooperation.

In the world, we have witnessed the new geopolitical situation connected primarily with the attempts to destroy a sustainable system of international relations and international law. Trying to hinder Ukraine's aspirations to the European future, the Russian Federation occupied a part of the territory of Ukraine – the Autonomous Republic of Crimea, the city of Sevastopol, certain regions of Donetsk and Luhansk regions – and attempts to disrupt the unity of the democratic world, undermine the foundations of international security and enable the use of force on the international scene. By sharing common values and strategic goals with the EU, Ukraine views accession into the political and economic structures of the European Union as a priority area of its foreign and domestic policies. The Ukraine-EU Association Agreement defines strategic guidelines for conducting systemic political and socio-economic reforms in Ukraine, and a broad-based adaptation of Ukraine's legislation to the EU

norms and rules. Ukraine will ensure gradual convergence in the field of foreign and defence policy and will develop cooperation within the framework of the EU Common Security and Defence Policy to strengthen the capacity of the security and defence sector, as well as to maintain international security and stability. At the sub-regional level, Ukraine will continue to actively use existing formats – the Visegrad Group, Euroregions and others – to ensure the protection of the territorial integrity and sovereignty of the state, the implementation of economic and energy projects and initiatives. The main goals of the Ukraine's national security are: to minimize threats to state sovereignty and create conditions for restoring the territorial integrity of Ukraine within the internationally recognized state borders of Ukraine, to guarantee the peaceful future of Ukraine as a sovereign and independent, democratic, social, legal state; to ensure the rights and freedoms of man and citizen, providing a new quality of economic, social and humanitarian development, to ensure Ukraine's accession into the European Union and to create the conditions for joining NATO.

Among the topical threats to the national security of Ukraine are, first of all, the aggressive actions of Russia, which are being carried out to exhaust the Ukrainian economy and undermine social and political stability in order to destroy Ukraine's statehood and seize its territory. However, there are other traditional threats that also tend to exacerbate; in particular, the ineffectiveness of the national security and defence system of Ukraine, corruption and ineffective system of public administration, economic crisis, depletion of the country's financial resources, deteriorated living standards of the population, threats to energy security, threats to information security, threats to cybersecurity and security of information resources, threats to the security of critical infrastructure, threats to environmental security.

It is clear that restoring the territorial integrity of Ukraine and the integrity of democratic institutions throughout its territory, the reintegration of temporarily occupied territories after their release is a strategic task of national security policy. This requires the creation of an effective security and defence sector. It is about introducing an integrated system of education, combat and special training for security and defence sector personnel involving teachers, instructors from NATO member states and the EU, the formation of a new security culture; improvement of fiscal policy in the field of Ukraine's national security and defence by gradually increasing the ratio of budget expenditures for security and defence sector entities to develop combat training and operational activities in accordance with the practice of NATO member states; comprehensive improvement of the Ukrainian legislation on national security and defence, in particular the adoption of the Law of Ukraine on Amendments to the Law of Ukraine "On Fundamentals of National Security of Ukraine" (new edition), which will define the mechanisms of national security and defence leadership, will regulate the structure and composition of the security and defence sector, management system, coordination and interaction of its bodies; centralized management of the security and defence sector in peacetime, in crisis situations threatening national security, and in a special period, interagency coordination and interaction; reconciliation of the conceptions (programs) for reforming and

developing the security and defence sector and the defence industry in a single plan; improvement of the public system of strategic planning, creation of a unified system of monitoring, analysis, forecasting and decision-making in the field of national security and defence, ensuring effective coordination and functioning of a unified system of situational centres of the relevant bodies of state power of the security and defence sector; introducing an integrated system of education, combat and special training for security and defence sector personnel involving teachers, instructors from NATO member states, the EU, the formation of a new security culture; improving the fiscal policy in the field of national security and defence of Ukraine by gradually increasing the ratio of budget expenditures on security and defence sector entities to develop combat training and operational activities in accordance with the practice of NATO member states; the application of the program-targeted approach to determining the amount of financial and logistical resources necessary for the effective functioning of the security and defence sector and the defence industrial complex; professionalization of the security and defence sector, raising the professional level of the personnel, its effective motivation for the proper execution of tasks for the purpose, the most expedient reduction of the service units in the sector's bodies; qualitative improvement of the system of democratic civil control over the security and defence sector, strengthening parliamentary control in this area; the development of the system of military patriotic education, the introduction of military training and civil defence programs in general secondary, vocational and higher education institutions.

Ukraine's foreign policy activities in the field of guaranteeing the national security will be based on the policy of European and Euro-Atlantic integration and implemented at different levels – global, regional, and sub-regional. At the regional level, efforts will be directed towards the establishment of an effective cooperation system in Central and Eastern Europe in order to ensure security and stability. First and foremost, OSCE and Council of Europe tools and capacities will be used. Particular attention will be paid to developing security mechanisms in the Black Sea region. Together with its European allies, Ukraine will pursue the policy of denuclearization and demilitarization of the Black Sea region; will facilitate the return to the regime of the renewed Treaty on Conventional Armed Forces in Europe; will take an active part in working out existing and introducing new security initiatives aimed at strengthening stability and collective security in Europe. In order to carry out active foreign policy activities, the development of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine should be aimed at forming a European-style foreign policy department equipped with the necessary resources for effective promotion of the national interests of the country.

According to the Atlantic Council's think-tanks, Ukraine should declare a state of emergency throughout the whole territory, break diplomatic relations with the Russian Federation, introduce a visa regime with the aggressor-country, denounce the agreement on Azov and other treaties of a political nature with Russia, stop the movement of Russian citizens across the Ukrainian-Russian border, stop import from Russia, neutralize Russia's fifth column in Ukraine. The Western countries are expected to finally consolidate them-

selves and suspend Russia's participation in the Council of Europe activities, to strengthen economic sanctions. It is about introducing non-point-based sanctions against individuals or institutions, but about sectoral ones. In particular, it is necessary to exclude Russia from the financial system SWIFT, to ban the export of high-tech products to Russia, especially for the oil and gas industry and dual-use goods, to ban Aeroflot flights to the EU and NATO countries, to freeze the assets of Russian "Sberbank", "VTB Bank", "Gazprombank", to impose sanctions on export-import of goods from the ports of Russia in the Black and Azov seas, to prohibit ships under the flags of the United States and the EU to enter Russian ports, and Russian ships deployed there to enter ports of the EU and the US, to stop "North Stream-2". The military steps should include strengthening of the military presence of the NATO ships in the Black Sea, to provide Ukraine with a large-scale program of the Lend-Lease to re-arm the Armed Forces and to equip them with modern military armaments [29].

Consequently, victory over contemporary Russian aggression, in particular the hybrid one, is possible only through consolidation of the West (and Ukraine as its inseparable part) on the basis of common liberal-democratic values that need being protected and promoted under contemporary condition of geopolitical turmoil and uncertainty.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березовець Т. Анексія: Острів Крим. Хроніки «гібридної війни» – Київ : Брайт Стар Паблішинг, 2015. – 392 с.
2. Бистрицький Є. Німеччина та Україна в Європі: відповідальність за минуле – обов'язки на майбутнє. URL: <http://bystrytsky.org/vidpov17.htm>.
3. Брехуненко В. Війна за свідомість. Російські міфи про Україну та її минуле. К., 2017. – 280 с.
4. Власюк О. С. Кремлівська агресія проти України: роздуми в контексті війни: монографія / Олександр Власюк, Сергій Кононенко; Нац. ін-т стратег. дослідж., Київ : НІСД, 2017. – 302 с.
5. Гай-Нижник П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. Київ. «МП Леся», 332 с.
6. Горбулін В.П. Світова гібридна війна: український фронт. Київ : НІСД, 2017. 496 с.
7. Горбулін В. Втрачені і невтрачені ілюзії. Україна в глобальних вимірах сучасного світу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2254046-vtraceni-j-nevtraceni-iluzii-ukraina-u-globalnih-vimirah-sucasnogo-svitu.html>
8. Задорожній О. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права. Київ: К.І.С., 2015, 712 с.
9. Інвестиції в «Північний потік-2» – це підтримка розпаду єдиної Європи, вважає Порошенко. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/political/506389.html>
10. Магда Є. Гібридна агресія Росії. Уроки для Європи. Київ, 2017. 268 с.
11. Минаков М. Жертвы геополитического оптимизма. Возможен ли долговременный мир в Восточной Европе. Московский центр Карнеги: URL: <https://carnegie.ru/commentary/76492>.
12. Найт Б., Білик Д., Драбок М. Вибори в Німеччині: найголовніше про партії, які пройшли до Бундестагу, 25.09.2017. URL: <https://p.dw.com/p/2efjG>.
13. Німеччина зазнає найбільших збитків через санкції проти РФ. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/12/14/7075046/>

14. Парахонський Б. О. Зовнішня політика України в умовах кризи міжнародного безпекового середовища : [аналітична доповідь] / Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська. – К. : НІСД, 2015. – 100 с.
15. Перепелиця Г. М. (2015). Україна – Росія: війна в умовах співіснування. К. Видавничий дім « Стилос», 2015.
16. Про затвердження Річної національної програми під егідою Комісії Україна-НАТО на 2018 рік. Указ Президента України №89/2018. Офіційне інтернет-представництво Президента України URL: <http://www.president.gov.ua/documents/892018-23882>
17. Радковець Ю. «Гібридна політика» сучасної Росії як стратегія реалізації її національної геополітики, Бінтел. Журнал геополітичної аналітики. Спеціальний випуск, 2015. С. 4-11.
18. Рущенко І.П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога. Харків: ФОП Павленко О.Г., 2015.
19. Скоркін К. Міт Новоросії: край реакційних утопій // Часопис «Критика»: Рік XVIII, число 9-10 (203-204).
20. Теміров Ю. Зрозуміти Донбас – зберегти Україну, або пастки позаісторичного мислення. Безпековий огляд ЦДАКР «Виклики і Ризики». 2014, № 10.
21. Тимчук Д., Карін Ю., Машовец К., Гусаров В. Вторгнення в Україну: Хроніка російської агресії. – Київ: Брайт Стар Паблішинг, 2016.
22. Ткаченко В. Росія: ідентичність агресора. Київ: Академія, 2016. – 256 с.
23. Херпен, Марсель Х. Ван. Війни Путіна. Чечня, Грузія, Україна: незасвоєні уроки минулого: [пер. з англ.] / Херпен Марсель Х. Ван. – Харків : Віват, 2015. – 302 с.
24. Хоменський П. Україна є лінією фронту боротьби за свободу в Європі // Зовнішні справи, 2015, № 10.
25. Kuzio T. Putin`s war against Ukraine. Revolution, nationalism, and crime. Toronto, 2017.
26. Parafianowicz Z. Parafianowicz: Umizgi do Putina na rocznicę diabelskiego paktu. In Gazeta Prawna. URL: <https://www.gazetaprawna.pl/artykuly/1426519,putin-rosja-ukraina-nato.html>
27. Sayapin Sergey, Tsybulenko Evhen (2018). The Use of Force against Ukraine and International Law. Jus Ad Bellum, Jus In Bello, Jus Post Bellum T.M.C. ASSER PRESS.
28. The North Atlantic Treaty. Washington D.C. – 4 April 1949. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.html

REFERENCES

1. Berezovets, T. (2015). *Aneksiia: ostriv Krym. Khroniky hibrydnoyi viyny [Annexation: Crimea Island. Chronicles of the Hybrid War]*. Kyiv Bright Star Publishing [in Ukrainian].
2. Brehunenko, V. (2017). *Viyna za svidomist. Rosiyski mify pro Ukrayinu ta yiyi mynule [The War for Consciousness. Russian Myths about Ukraine and its Past]*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Bystrytskyi, Ye. (2017) *Nimechchyna ta Ukrainiina v Yevropi: vidpovidalnist za mynule – oboviazky na maibutnie [Germany and Ukraine in Europe: responsibility for the past – responsibilities for the future]*. Retrieved from <http://bystrytsky.org/vidpov17.htm>. [in Ukrainian].
4. Gai-Nizhnik, P. (2017). *Rosiya proty Ukrayiny (1990–2016 rr.): Vid polityky shantazhu ta prymusu do viyny do zakhoplennya ta sprob znyshchennya. [Russia vs Ukraine (1990-2016): From a policy of Blackmail and Coercion to War to Takeover and Attempts of Annihilation]*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Horbulin, V.P. (2017). *Svitova hibrydna viyna: Ukrayinskyi front. [World Hybrid War: the Ukrainian Front]*. Kyiv: NISD [in Ukrainian].

6. Horbulin, V. (2017). *Vtracheni i nevtracheni ilyuzii. Ukraina u hlobalnykh vymirakh suchasnoho svitu* [Lost and preserved illusions. Ukraine in the global dimensions of the modern world]. Speech at the Forum «The Dawn of Europe: The Historical Pattern of a Civilizational Choice» (June 22, 2017). Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2254046-vtraceni-j-nevtraceni-iluzii-ukraina-u-globalnih-vimirah-sucasnogo-svitu.html> [in Ukrainian].
7. *Investytsiyi v "Pivnichnyy potik-2" – tse pidtrymka rozpadu yedynoyi Yevropy, vvazhaye Poroshenko* [Investing in North Stream 2 is supporting the collapse of a united Europe, Poroshenko said], 19.05.2018. Retrieved from <https://ua.interfax.com.ua/news/political/506389.html> [in Ukrainian].
8. Khomensky, P. (2015). *Ukrayina – peredova liniya borotby za svobodu v Yevropi*. [Ukraine is the Front Line of the Fight for Freedom in Europe]. *Foreign Affairs*, 10, 17-22 [in Ukrainian].
9. Knight, B., Bilyk, D., & Drabok, M. (2017) *Vybory v Nimechchyni: nayholovnishe pro partii, yaki proishly do Bundestahu* [Elections in Germany: the most important about the parties that came to the Bundestag], 25.09.2017. Retrieved from <https://p.dw.com/p/2efjG> [in Ukrainian].
10. Mahda, E. (2017). *Hibrydna ahresiya Rosiyi. Uroky Yevropy*. [Hybrid Aggression of Russia. Lessons for Europe]. Kyiv [in Ukrainian].
11. Minakov, M. (2018) *Zhertvy geopoliticheskogo optimizma. Vozmozhen li dolgovremennyy mir v Vostochnoy Yevrope*. *Moskovskiy Tsentr Karnegi, Rossiya* [Victims of geopolitical optimism. Is long-term peace possible in Eastern Europe? Moscow Carnegie Center, Russia] Retrieved from <https://carnegie.ru/commentary/76492> [in Russian].
12. *Nimechchyna zaznaye naybil'shykh zbytkiv cherez sanktsiyi proty RF*. [Germany is hit hardest by sanctions against Russia, December 14, 2017]. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/12/14/7075046/>[in Ukrainian].
13. Parakhonsky, B.O. (2015). *Zovnishnya polityka Ukrayiny v umovakh kryzy zovnishnoho seredovyshcha mizhnarodnoyi bezpeky* [Ukraine's Foreign Policy in the Crisis of the International Security Environment]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
14. Perepelytsia, H. M. (2015). *Ukrayina – Rosiya: viyna v umovakh spivisnuvannya* [Ukraine – Russia: The War in the Conditions of Coexistence]. Kyiv: Stilos Publishing House [in Ukrainian].
15. *Pro zatverdzhennya Richnoyi natsionalnoyi prohramy pid ehidoyu Komisiyi Ukrayina – NATO na 2018 rik. Ukaz Prezydenta Ukrayiny №89/2018. Ofitsiyne internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrayiny* [On Approval of the Annual National Program under the auspices of the Ukraine-NATO Commission for 2018. Decree of the President of Ukraine No. 89/2018. Official online representation of the President of Ukraine]. Retrieved from <http://www.president.gov.ua/documents/892018-23882> [in Ukrainian].
16. Radkovets, Yu. (2015). "Hibrydna polityka" suchasnoyi Rosiyi yak stratehiya realizatsiyi yiyi natsionalnoyi heopolityky ["Hybrid policy" of Modern Russia as a Strategy for Implementing its National Geopolitics]. *Bintel. Journal of Geopolitical Analytics, special issue*, 4-11 [in Ukrainian].
17. Rushchenko, I.P. (2015). *Rosiyсько-ukrayinska hibrydna viyna: dumka sotsiolooha* [Russian-Ukrainian Hybrid War: The Opinion of a Sociologist]. Kharkiv: FOP Pavlenko O.G. [in Ukrainian].
18. Skorkin, K. (2015). *Mif pro Novu Rosiyu: kinets reaktsiynykh utopiy*. *Zhurnal krytyky*: [The New Russia Myth: The End of Reactionary Utopias]. *Criticism Magazine: Year XVIII*, 9-10, 203-204 [in Ukrainian].
19. Temirov, Yu. (2014). *Zrozumity Donbas – vryatuvaty Ukrayinu chy pastky pozaistorichnoho myslennya. Ohlyad bezpeky vyklykiv ta ryzykiv. Tsentr doslidzhen bezpeky* [Understand Donbass – to Save Ukraine, or Traps of Extra-historical Thinking]. *Security Review of the Challenges and Risks*, 10, 18-23 [in Ukrainian].

20. Timchuk, D., Karin, Y., Mashovets, K., & Gusarov, V. (2016). *Vtorhnennya v Ukrayinu: khronika rosiyskoyi ahresiyi* [Invasion of Ukraine: A Chronicle of Russian Aggression]. Kyiv: Bright Star Publishing [in Ukrainian].
21. Tkachenko, V. (2016). *Rosiya: Identychnist ahresora. Kyji Russia: [The Identity of the Aggressor]*. Kyiv: Publishing Centre "Academy" [in Ukrainian].
22. Van Herpen, M. H. (2015). *Viyny Putina: Povstannya novoho imperializmu Rosiyi* [Putin's Wars: The Rise of Russia's New Imperialism]. Lanham MD: Rowman and Littlefield [in Ukrainian].
23. Vlasyuk, O. S. (2017). *Ahresiya Kremlya proty Ukrayiny: rozdumy v konteksti viyny* [The Kremlin's Aggression against Ukraine: Reflections in the Context of War]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
24. Zadorozhny, O.V. (2015). *Porushennya osnovnykh zasad mizhnarodnoho prava Ahresyvnouy viynouy Rosiykoyi Federatsiyi proty Ukrayiny* [Violation of the Basic Principles of International Law by the Russian Federation's Aggressive War against Ukraine]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].

УДК: 159.9.019.4:[316.6:616-036.21COVID-19]

DOI: 10.24144/2078 –1431.2020.1(24).18–26

Ігор Годоров,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій

Наталія Годорова,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри полікультурної освіти та перекладу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ НА ТЛІ COVID19-ПАНДЕМІЇ

У статті розглянуто деякі аспекти впливу пандемії коронавірусу на міжнародні відносини. Здійснено огляд основних напрямів таких впливів, визначено сутність трансформації світової політики у віртуальному вимірі, показано російську агресивну політику в контексті пандемії, окреслено перспективи розвитку міжнародних відносин у сучасних умовах. Однією з головних особливостей міжнародних відносин є їх певна анархічність. Склалося уявлення, що статус-кво після корона-кризи неможливий, що міжнародні відносини вже не будуть такими, як до пандемії. Ця теза сьогодні вже стала банальною. Проте можна сперечатися про глибину змін, про швидкість і кардинальність трансформації світопорядку.

Ключові слова: пандемія, Covid-19, геополітика, міжнародні відносини, глобалізація, російська агресія, цифрова дипломатія, трансформація світопорядку.

The article considers some aspects of the coronavirus pandemic impact on international relations. In particular, the main directions of such influences are reviewed in detail, the essence of the world politics transformations in the virtual dimension is determined, Russia's aggressive policy in the context of a pandemic is shown, prospects of the international relations development under modern conditions are outlined. One of the main features of international relations is their relative anarchy. There is a constant perception that the status quo after the corona crisis is impossible, that international relations will no longer be the same as before the pandemic. This thesis has already become banal today. However, we can argue about the depth of the changes to come, the speed and cardinal character of world order transformations. Perhaps after the pandemic, a new situation may arise that will generate a discussion about the inadequacy of international institutions. In such circumstances, it will be possible to find more arguments for reloading the UN. Under the right conditions and political will, a pandemic can give Ukraine a chance to get out of the «gray zone» of European security and turn from a problem into a partner. If we really want to become an integral part of a «real» Europe with the EU and NATO, we need our own project of this Europe. It must be based on a realistic vision of international political reality, not an imitation of a movement for peace without a vision of the future.

Keywords: *pandemic, Covid-19, geopolitics, international politics, globalization, Russian aggression, digital diplomacy, world order transformation.*

Актуальність дослідження обумовлена новими викликами людству, пов'язаними з пандемією коронавірусу. Сучасна стала система міжнародних відносин є результатом тривалого розвитку, вона далека від досконалості, як недосконала і людина. Пандемія починає наочно демонструвати, хто є хто як на локальному, так і на глобальному рівні. Історія людства налічує десятки пандемій, після яких його кількість суттєво скорочувалася. Але нинішня ситуація має дійсно унікальний характер. Вперше пандемія розгортається в умовах глобалізації та поширення цифрових технологій. З початку пандемії робляться спроби усвідомити сутність того, що відбувається, зокрема у сфері міжнародних відносин.

Окремі аспекти проблеми були предметом наукових студій С. Волта [14], Є. Габер [1], Т. Короткого [3], В. Кравченка [4], Р. Нобілета [11], Ш. О'Нейла [12], А. Умланда [10], Б. Шнеіра [13] та інших. Вагомі аналітичні розвідки зробили журналісти [5]. Деякі політики й експерти схильні думати, що на сьогодні вже є загальне уявлення про масштаб пандемії, але немає ні бачення коаліцій та дієвих стратегій, ні політичної волі для їх реалізації. Різні візії, які існують, поки що не складаються в якусь сталу загальну картину. У чому все-таки майже всі автори сходяться, то це в тому, що статус-кво після кризи є неможливим, що неможливо жити далі так, як це ми робили, умовно «до пандемії». Ця теза сьогодні звучить так часто, що стала банальністю. Проте можна сперечатися про глибину змін, які очікують світ, і, на наш погляд, швидкість і кардинальність прийдешніх трансформацій дещо перебільшені. Тому проблема стану і подальшого розвитку системи міжнародних відносин в еру коронавірусу потребує ґрунтовних досліджень.

Метою статті є розгляд впливу пандемії коронавірусу на міжнародні відносини. Досягнення означеної мети відбувалося шляхом розв'язання таких завдань:

- зробити огляд основних напрямів впливу пандемії на стан міжнародних відносин;
- визначити перспективи розвитку міжнародних відносин в умовах коронавірусної пандемії.

Різні пандемії періодично охоплюють нашу планету, і, як свідчать експерти, коронавірус – не найгірший варіант. Жорсткий карантин став ідеальним тестом для суспільства на сталість і показав, наскільки непередбачувано й істерично воно може себе повести перед лицем небезпеки. Наслідки поширення коронавірусу відчуває на собі весь світ, усі сфери людської діяльності. Не є винятком і міжнародні відносини. У досить обмежені терміни вся система міжнародної взаємодії мала швидко та ефективно змінити свої методи роботи, адаптувати їх до нових викликів і реалій для того, щоб продовжувати ефективно виконувати власні функції.

До речі, ефективність протидії пандемії і навіть рівень смертності від неї залежить від одного фактору, встановленого емпірично завдяки не-

простому досвіду Італії, Іспанії, США, Бразилії і Німеччини! Цей фактор полягає в присутності популістів в уряді.

Сучасна пандемія відбувається в умовах глобалізації. Економічні втрати вже відчутні. Глобальна економічна криза як наслідок коронавірусу може бути навіть тяжчою, ніж сама пандемія. Зараз для національних економік починається надзвичайно складний період. І це не може не вплинути на національні пріоритети на міжнародній арені. Від ефективності економічного відновлення залежить доля Європейського Союзу та інших міжнародних організацій.

Через пандемію багато що в дипломатичній діяльності відбулось вперше, і зміни будуть продовжуватись. Вже стали звичними наради скайпом, онлайн-брифінги, дистанційно даються завдання і виконуються доручення, система працює злагоджено.

Коронавірус не зміг зупинити діяльність дипломатії, але він її точно змінив. Міжнародні організації, такі як, ООН, Рада Європи, ОБСЄ також перейшли на дистанційний режим роботи. І хоча наслідки пандемії відчутні, і всі заплановані статутні заходи скасовано, робота триває: вона просто видозмінює свої інструменти. Ухвалюються рішення, надсилаються пропозиції, розглядаються справи. Зараз триває процес зміни методів роботи на всіх міжнародних майданчиках.

Пандемія COVID-19 продемонструвала, що, маючи бажання, можна легко перевести чималу частину міжнародних зустрічей у «цифровий» формат без шкоди для справи. Виявилось, що мільйонні бюджети міжнародних організацій, десятки людей, залучених до підготовки візитів, дорогі перельоти і готелі можуть більше не знадобитися. Успішний досвід «віртуальних» самітів (Ради ЄС, G-7 тощо) довів ефективність такого формату. Серед незаперечних плюсів – чимала економія часу та коштів, а також вища оперативність у процесі прийняття рішень. Тим часом відеоконференції «високого рівня» не дали очікуваної інклюзивності і транспарентності переговорного процесу. Навпаки, зі звуженням кола учасників та неможливістю відстежити час і тривалість зустрічей досягнення кулуарних домовленостей стало набагато легшим. Так само спростилося формування «правильних» меседжів для широкого загалу і створення видимості «динамічного діалогу між партнерами».

Значним викликом «онлайн-дипломатії» залишається і забезпечення відповідної професійної підготовки співробітників МЗС та профільних міністерств, адже новий формат потребує й кардинально нових навичок: організаційних, технічних, комунікативних, переговорних та психологічних, що дозволять швидко адаптуватися до нових умов роботи без втрати для результату.

Спочатку загальноєвропейська відповідь на пандемію мала обмежений характер, частково через брак компетенції (охорона здоров'я залишається національною прерогативою), частково через динамізм ситуації, з яким важко оперативно впоратися бюрократичним структурам ЄС. Зокрема, неотримання Італією на початку пандемії необхідної допомоги з боку ЄС викликало сумніви щодо європейської солідарності. Однак інсти-

туції ЄС представили низку ініціатив з пом'якшення наслідків пандемії економічними інструментами вже в середині березня 2020 року. Фокус таких ініціатив був зосереджений на збереженні цілісності єдиного ринку ЄС, наданні підтримки громадянам та підприємствам, визначенні заходів оперативного реагування для підтримки стабільності та солідарності держав-членів ЄС. Вже 8 квітня 2020 року в ЄС був затверджений пакет допомоги як країнам-членам ЄС, так і країнам-партнерам у розмірі 20 млрд. євро (зокрема 119 млн. євро – Україні). Це було менше ніж інвестиційна ініціатива Corona Response (37 млрд. євро), проте стало яскравим прикладом відновленої солідарності.

Практика боротьби з коронавірусом стала тестом для кожної політичної системи і кожного уряду, і кожен проходить його по-своєму. Внаслідок нинішньої кризи державні інституції, найімовірніше, отримають мандат на зміцнення, оскільки прагнення мати кращий захист і кращу експертизу приведе до підвищення їхньої ролі. Це може привести до зміцнення так званої глибинної держави («deep state») в позитивному сенсі, а не як згадує її Дональд Трамп або різні конспірологи. Нейтральне академічне значення терміну «глибинна держава» має на увазі всіх тих висококваліфікованих бюрократів, дипломатів, експертів і дослідників, які працюють у державних або навіть неурядових інституціях і поєднують дві фундаментальні риси: базові цінності та високий професіоналізм. Якщо корона-криза – не останній глобальний виклик найближчих років (а це, на жаль, дуже ймовірно), то тренд зміцнення урядових структур загалом і «глибинної держави» зокрема може стати домінуючим. Для міжнародних відносин таке нове значення державних інституцій у житті суспільств означатиме або посилення принципу «кожен за себе» і змагання між якістю різних національних інституцій, або новий рівень взаємодії між «глибинними державами» окремих країн. Останній сценарій може привести навіть до формування, умовно кажучи, «глибинної глобальності», яку не треба плутати з ООН та іншими нинішніми міжурядовими організаціями. Ідеться не про сьогодишніх міжнародних чиновників, а про глобальні мережі або всесвітні так звані епістемологічні громади, які матимуть здатність моніторити й аналізувати інформацію. В ідеальному випадку такі міжнародні формальні або неформальні асоціації матимуть вдосталь повноважень, аби приймати й реалізовувати рішення на основі поєднання найкращих знань та інтелекту всього людства [10].

Дехто вважає, що досвід боротьби з коронавірусом показав, що всі конституційні гарантії прав громадян, а отже, і всі статті законів, які спираються на ці гарантії, не варті паперу, на якому вони колись були надруковані. Це стосується і міжнародного права, і національних законів. Це означає, що еліти збираються правити, спираючись на грубу силу, тобто нам загрожує інформаційний фашизм, медичний фашизм або навіть звичайний фашизм [6]. Проте практика доводить, що подібні негативні оцінки суттєво перебільшені.

Пандемія додала нового значення статті 5 Вашингтонського договору 1949 року про створення НАТО. Оскільки коронавірус однозначно є

викликом національній безпеці, таке тлумачення відкриває для Альянсу можливість діяти згідно з концепцією спільної оборони. Протягом березня-квітня 2020 року Альянс здійснив низку операцій у напрямі протидії COVID-19. Вантажі медичної допомоги з країн-членів спрямовують туди, де вони найбільш необхідні. Вже зараз Альянс готує розробку можливих сценаріїв щодо наступної хвилі пандемії, тоді як більшість національних урядів все ще очікують можливості послаблення обмежень [9].

Пандемія за належних умов і політичної волі може дати Україні шанс вийти із «сірої зони» європейської безпеки і перетворитися з проблеми на партнера. Якщо ми справді хочемо стати невід'ємною частиною «справжньої» Європи з ЄС і НАТО, нам потрібен власний проєкт цієї Європи. Він повинен виходити з реалістичного бачення міжнародно-політичної реальності, а не імітації руху до миру без візії майбутнього. Тоді наші шанси на перемогу в цій грі підвищаться [7].

Ще у 2014 році, коли почалася російська агресія, виникло розуміння, що система міжнародних інституцій, сформована переважно після Другої світової війни, для нас (та й, із певними застереженнями, для Грузії і Молдови) функціонує неефективно або навіть взагалі не працює. Країна-агресор, яка входить до Ради Безпеки ООН і має там ексклюзивну позицію та право вето, заважає прийняти рішення про агресію з її боку. Тож виникла абсурдна ситуація, коли виконати Статут ООН не дозволяє те, як він сформульований і працює, а краще сказати – не працює. Раніше нам нічого не залишалось, як існувати і боротися в цій реальності. Ключові гравці не потребували перебудови чинної системи. Більше того, нині Росія, яка виключена з «Великої вісімки» і знаходиться під санкціями, займається обхідними маневрами і намагається скликати саміт постійних членів Ради Безпеки. Кремль хоче обговорювати долю України без українців, використовуючи для цього можливості структури ООН.

Можна сподіватися, що після пандемії, яку часто порівнюють із війною, може виникнути нова ситуація, яка не тільки згенерує дискусію про неадекватність міжнародних інституцій, а й викличе їхню кризу. В таких умовах можна буде знайти більше впливових однодумців для того, щоб жорстко поставити питання про перезавантаження ООН, тобто про фундаментальну трансформацію, а не тільки часткову реформу Організації.

Така трансформація, звісно, викличе бурхливі дискусії, але система ООН показала себе світу не готовою до сучасних викликів і неефективною для вирішення дедалі гостріших загальнолюдських проблем. Нинішньому реформаторськи налаштованому генсеку ООН Антонію Гутеррішу не дали провести навіть 10% змін, які він планував, прийшовши на цю посаду. Швидше за все, час на здійснення поступових обережних реформ вже минув. Більше того, наразі міжнародні організації бояться не тільки кризи і нових викликів, а й обмеження фінансування на своє існування. Дивні наслідки цієї сумної ситуації можна було спостерігати, коли РФ блокувала свої внески до Ради Європи після 2014 року і коли безумовно повернулася в ПАРЄ 2019 року, тобто коли «цінники» переважили цінності.

Вся система міжнародних організацій потребує зовнішнього незалежного аудиту. Неадекватні сигнали Всесвітньої організації охорони здоров'я у січні 2020 року про відсутність загрози пандемії ілюструють глибину проблеми. Вчасний аналіз та ефективна комунікація змогли б урятувати десятки тисяч життів і запустити підготовку до пандемії набагато раніше (зокрема в Україні, де спалах коронавірусу в Європі теж «проспали»). Всесвітня організація охорони здоров'я намагається бути «політкоректною» в оцінках перспектив розвитку епідемії, на тлі небажання ускладнювати відносини з Китаєм. Міжнародні інституції, які не можуть діяти на основі неупередженого аналізу інформації, приречені бути неефективними взагалі і особливо під час криз.

Питання «Хто саме міг би сформулювати глобальну відповідь на сучасні виклики і реалізувати її?» залишається відкритим. Очевидних кандидатів наразі немає. Сподіватися на те, що національні держави віддадуть свої повноваження якимось глобальним структурам, поки що безпідставно. І приклад ЄС це засвідчує [10].

Перед західним світом, і Україною зокрема, стоїть завдання не допустити диктатури – основної загрози демократичній системі. Натомість впадає у вічі азарт та бажання влади в деяких країнах перебирати на себе повноваження, які не вміщуються у рамки національних конституцій. Нічого важливішого за демократичний контроль і можливість впливати на владу немає, бо як тільки ми її відпустимо, вона зробить те саме, що робить коронавірус з імунною системою людини.

Розмова про те, що буде після епідемії, доречна, бо при всіх апокаліптичних розмовах мине і ця пандемія, адже напис на перстні царя Соломона є аксіоматичним: «Все пройшло, і це пройде!» Втім, можливо і таке, що цей час прийде, проте нас він вже не застане... [8].

«Коронавірусна криза» може привести до глобальних геополітичних змін. Втім, поки що недостатньо емпіричного матеріалу для ґрунтовних прогнозів. Проте можна сподіватися, що «коронавірусне» перезавантаження міжнародних відносин відбудеться саме на ліберально-демократичних засадах. І хоча зараз солідарність під загрозою, традиційна демократія, плюралістична система завжди більш функціональна, ніж диктатура. Але, врешті-решт, ми будемо жити в глобальному, об'єднаному світі, і цифровізація неминуче завершить цей процес.

Початок пандемії, суто емоційно, сприймався багатьма як певне дежавю 2014 року. Хоча підстави, безумовно, були кардинально різні. Тоді система міжнародного права була проігнорована російською агресією. Українці, передусім мешканці Криму та Донбасу, наївно сподівалися, що все це скоро закінчиться, і події повернуться в правове русло. Ці надії спиралися на віру в пріоритет ліберально-демократичних цінностей, які обумовили перемогу Західного світу над радянською «імперією зла» в холодній війні. Практика довела марність таких сподівань. Проте зберігалось ірраціональне очікування того, що черговий перетин Путіним червоних ліній сталого світопорядку призведе до відключення Росії від SWIFT або інших радикальних кроків. Втім, у тренді залишалось «глибоке занепокоєння».

Також з 2014 року мало місце сподівання на якогось «чорного лебедя», який приведе до покарання агресора та відновлення територіальної цілісності України. Залучення РФ до кризи двовимірне: з одного боку, сприяння поширенню дезінформації про коронавірус та підтримка євроскептичних настроїв залишається однією з її тактик розхитування ЄС зсередини, намагання вплинути на довіру європейців до інституцій ЄС. З іншого боку, криза створила сприятливу можливість для покращення іміджу РФ та створення передумов для розгортання дискусії про скасування санкцій. Російська забаганка – в умовах пандемії зняти антиросійські санкції з гуманітарними цілями, проте Росія не намагається з гуманітарними цілями виконати те, через що санкції були запроваджені, зокрема, звільнити Крим та Донбас. Кремль заходить здалеку і пропонує з гуманітарних міркувань відмовитися від санкцій, які заважають боротися з коронавірусом. Поки що про зняття санкцій, ухвалених у відповідь на російську агресію проти України, вони прямо не говорять. Але логіка їхніх дій чудово зрозуміла. Невипадково, що експосли США в Україні Вільям Тейлор, Стівен Пайфер і Джон Гербст вважають, що потрібно припинити санкції проти Росії. Але спосіб один – вихід Росії з України: з Криму і Донбасу [2]. Проте звісно, що Росія не піде сама, принаймні в осяжному майбутньому... Отже, «чорний лебідь» прилетів з іншого боку. Спочатку в якості передвісника – безпрецедентного підйому хвилі популізму в світі (Брекзїт, вибори в США та інших країнах). У цьому контексті перемога на виборах В. Зеленського та партії «Слуга народу» вписується в загальносвітові тренди.

Можна сподіватися, що внаслідок теперішньої кризи не відбудеться послаблення або розпаду НАТО і ЄС. Навпаки, відбудеться посилення цих організацій, і це буде необхідною передумовою для західного лідерства в майбутньому світі. Пандемія коронавірусу не змінює цілей України щодо євроатлантичної та європейської інтеграції і дає нагоду побудувати інституції, необхідні для інтеграції в євроатлантичний простір.

Отже, «коронавірусна криза» може привести до глобальних змін у міжнародних відносинах. Втім, поки недостатньо емпіричного матеріалу для ґрунтовних прогнозів. Проте можна сподіватися, що «коронавірусне» перезавантаження світової політики відбудеться саме на ліберально-демократичних засадах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Габер Є. Поствірусна дипломатія: як сучасні технології та карантин змінюють міжнародні відносини. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/04/23/7109048/>
2. Експосли США в Україні у зв'язку з пандемією Covid-19 запропонували скасувати міжнародні санкції проти РФ, якщо вона виведе війська з України. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/political/652889.html>
3. Короткий Т., Хендель Н. Основні тенденції та прогнози SARS-COV-2, міжнародні відносини та міжнародне право. URL: <https://ukrainepravo.com/scientific-thought/naukova-dumka/osnovni-tendentsiyi-ta-prognozy-sars-cov-2-mizhнародni-vidnosyny-ta-mizhнародne-pravo/>

4. Кравченко В. Вплив пандемії COVID-19 на міжнародні відносини: ключові тенденції. URL: <http://www.polukr.net/uk/blog/2020/04/vpliv-pandemii-covid-19-namiznarodni-vidnosini/>
5. Новий ПіК. URL: <https://www.pic.com.ua/category/politanatomiya/usorealizm>
6. Переслегин С. Управление катастрофами как новая реальность грядущего передела мира // Военно-промышленный курьер. 2020. № 17 (830).
7. Російська стратегія України: гра в імітацію? URL: <https://sdplatform.org.ua/russianstrategy?fbclid=IwAR1r8DZ8k1KkcfHdaZ55EQ3CUDMFH8mgzTK57smvhn0SPGoIs8iFD2elzOk>
8. Світ після пандемії – чи відбудеться «коронавірусне» перезавантаження міжнародних відносин? URL: <https://www.pic.com.ua/57212.html>
9. Тарасюк Т. Антивірусний фронт: як НАТО протистоїть коронавірусу. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2020/06/1/7110514/>
10. Умланд А., Клімкін П. Прекрасний новий світ... URL: https://dt.ua/international/prekrasniy-noviy-svit-344760_.html
11. Noblett R. How the World Will Look After the Coronavirus Pandemic. URL: <https://foreignpolicy.com/2020/03/20/world-order-after-coronavirus-pandemic/>
12. O'Neil S. How the Coronavirus Pandemic Will Permanently Expand Government Powers. URL: <https://foreignpolicy.com/author/shannon-k-oneil/>
13. Schneier B. How Hackers and Spies Could Sabotage the Coronavirus Fight. URL: <https://foreignpolicy.com/2020/02/28/hackers-spies-coronavirus-espionage/>
14. Walt S. The Pandemic's 5 Silver Linings. URL: <https://foreignpolicy.com/2020/05/26/coronavirus-pandemic-silver-linings-climate-change/>

REFERENCES

1. Gaber, Ye. (2020). *Postviralna diplomatiya: yak suchasni tekhnolohiyi ta karantyn zminyuyut' mizhnarodni vidnosyny* [Post-viral diplomacy: how modern technology and quarantine are changing international relations]. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2020/04/23/7109048/> [in Ukrainian].
2. *Eks-posly SSHA v Ukrayini u zvyazku z pandemiyeu Covid-19 zaproponuvaly skasuvaty mizhnarodni sanktsiyi proty RF, yakshcho vona vyvede viys'ka z Ukrayiny* [In connection with the Covid-19 pandemic, former US ambassadors to Ukraine have proposed lifting international sanctions against Russia if it withdraws troops from Ukraine]. Retrieved from <https://ua.interfax.com.ua/news/political/652889.html> [in Ukrainian].
3. Korotkyy, T., & Khendel, N. (2020) *Osnovni tendentsiyi ta prohnozy SARS-COV-2, mizhnarodni vidnosyny ta mizhnarodne pravo* [Main trends and forecasts of SARS-COV-2, international relations and international law]. Retrieved from <https://ukrainepravo.com/scientific-thought/naukova-dumka/osnovni-tendentsiyi-ta-prohnozy-sars-cov-2-mizhnarodni-vidnosyny-ta-mizhnarodne-pravo/> [in Ukrainian].
4. Kravchenko, V. (2020) *Vplyv pandemiyi COVID-19 na mizhnarodni vidnosyny: klyuchovi tendentsiyi* [The impact of the COVID-19 pandemic on international relations: key trends]. Retrieved from <http://www.polukr.net/uk/blog/2020/04/vpliv-pandemii-covid-19-namiznarodni-vidnosini/> [in Ukrainian].
5. *Novyy PiK*. [New Politics and Culture]. Retrieved from <https://www.pic.com.ua/category/politanatomiya/usorealizm> [in Ukrainian].
6. Pereslegin, S. (2020). *Upravleniye katastrofami kak novaya realnost gryadushchego peredela mira* [Disaster management as a new reality of the future redivision of the world]. *Voyenno-promyshlenny kuryer Military-industrial courier*, 17 (830) [in Russian].
7. *Rosiyaska stratehiya Ukrayiny: hra v imitatsiyu?* [Russia's strategy for Ukraine: a game of imitation?] Retrieved from <https://sdplatform.org.ua/russianstrategy?fbclid=I>

- wAR1r8DZ8k1KkcfHdaZ55EQ3CUDMFH8mgzTK57smvhnoSPGoIs8iFD2eIzOk [in Ukrainian].
8. *Svit pislya pandemiyi – chy vidbudetsya «koronavirusne» perezavantazhennya mizhnarodnykh vidnosyn?* [The world after the pandemic – will there be a “coronavirus” reset of international relations?]. Retrieved from <https://www.pic.com.ua/57212.html> [in Ukrainian].
 9. Tarasiuk, T. (2020) *Antyvirusnyi front: yak NATO protystost koronavirusu* [Anti-virus front: how NATO confronts the coronavirus]. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2020/06/1/7110514/> [in Ukrainian].
 10. Umland, A., & Klimkin, P. (2020). *Prekrasnyy novyy svit...* [Wonderful new world...]. Retrieved from https://dt.ua/international/prekrasniy-noviy-svit-344760_.html [in Ukrainian].

УДК 327.5(477+470)+341.76(470+439+44)
DOI:10.24144/2078 – 1431.2020. 1(24).27–40

Іван Артёмов,
кандидат історичних наук, доцент,
директор НН Інституту євроінтеграційних досліджень

Ірина Черевко,
викладач природничо-гуманітарного коледжу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ 1992-2020 рр.: ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Аналізується стан двосторонніх відносин у період 1991 – 2020 рр. на основі т. зв. Великого договору між Україною та Росією.

Досліджуються основні причини ускладнення взаємовідносин, а саме: невиконання РФ взятих на себе зобов'язань; невизнання існуючих кордонів в акваторіях Азовського і Чорного морів; провокаційне спорудження дамби до українського острова Тузла; дислокація Чорноморського флоту у Севастополі; наслідки Харківських угод 2010 р.; дві «газові війни» Росії з Україною та країнами ЄС щодо використання української газотранспортної системи і, безумовно, ліквідація ядерного арсеналу України.

Ключові слова: *двосторонні відносини, Великий договір, окупація Криму, війна на Сході України, мінський процес, нормандський формат переговорів.*

The state of bilateral relations on the basis of the so-called The Great Treaty between Ukraine and Russia in the period of 1991 - 2020 is analyzed.

The main reasons for the complication of the relationship are investigated, in particular: non-fulfillment of obligations undertaken by the Russian Federation; non-recognition of existing borders in the waters of the Azov and Black Seas; provocative construction of a dam to the Ukrainian island of Tuzla; deployment of the Black Sea Fleet in Sevastopol; consequences of the Kharkiv agreements of 2010; Russia's two "gas wars" with Ukraine and EU countries over the use of Ukraine's gas transportation system and, of course, the elimination of Ukraine's nuclear arsenal.

Keywords: *bilateral relations, Great Treaty, occupation of Crimea, war in the East of Ukraine, Minsk process, Norman format of negotiations.*

Актуальність дослідження. Дослідження проблематики українсько-російських відносин, як правило, завжди розділяло науковців щодо трактування історичного минулого двох великих народів України і Росії починаючи з давніх часів Київської Русі, коли князь Олег проголосив: «Да будет Киев матерію городов русских» [1].

Дослідники різних часів висвітлювали взаємовідносини України з Росією відповідно до політичних уподобань існуючої влади, тому об'єктивність їхня часто піддавалася сумніву.

Зазначимо, що історично російсько-українські відносини розвивалися на міцному підґрунті етнічної спорідненості в рамках православної цивілізації. Однак, зумовлені самою географією системні контакти, а часом і належність українців і росіян до відповідно європейського та євразійського геокультурних просторів формували у них, в деякій мірі, різну ментальність, своєрідні світоглядні цінності.

На сьогоднішній день взаємовідносини між Україною і Росією виходять за рамки відносин лише двох країн. Вони впливають на долю багатьох інших народів і держав, перш за все європейських. Саме тому стан українсько-російських взаємовідносин привертає увагу до них і постійний інтерес громадськості обох народів.

Можемо стверджувати, що стан українсько-російських відносин найбільш ґрунтовно почав досліджуватися після отримання Україною незалежності у зв'язку з розпадом СРСР.

Російська Федерація як правонаступниця СРСР перед світовим товариством з перших кроків своєї діяльності дала зрозуміти, що колишні союзні республіки, які оголосили про свою незалежність і державну самостійність, в подальшому мають корегувати свої дії з урахуванням інтересів і планів Москви.

Особливо це дали зрозуміти Києву та Мінську, які історично мали багато спільного: географію системних контактів; культурні, гуманітарні, людські стосунки; наявність в прикордонних районах значної кількості національних меншин; історичні та інші зв'язки. Все це давало підстави РФ розглядати Україну як стратегічного партнера і найважливішу країну з точки зору встановлення протекторату. Це була стратегічна ціль Російської Федерації – зазначав В. Горбулін [2].

Постановка проблеми. Про важливість України для РФ свідчили надвагомі аргументи.

По-перше, наявність надпотужного ядерного потенціалу, який поступався лише США та Росії. Адже Україна успадкувала 220 одиниць стратегічних носіїв, зокрема 176 міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) з 1240 боеголовками і 44 важких бомбардувальники Ту-95, оснащених більш ніж тисячею ядерних крилатих ракет великої діяльності, а також кількості одиниць тактичної ядерної зброї тощо. Основою ядерної потужності України були 46 твердопаливних міжконтинентальних балістичних ракет SS-24 «Satan» (укр. «Сатана») по десять боеголовок, кожна з дальністю ураження цілей більш ніж 10 тис. кілометрів [3].

По-друге, наявність потужного військового комплексу підприємств Південмаша в м. Дніпро, де виготовлялась космічно-ракетна продукція для всього Радянського Союзу; «Арсенала» і «Антонова» в Києві, інших надпотужних промислових об'єктів, які тісно пов'язані з оборонним комплексом Російської Федерації.

По-третє, наявність в Україні міжнародних транспортно-енергетичних артерій: газопроводів «Прогрес», «Уренгой-Помари-Ужгород»; нафтопроводу «Мир» тощо – об'єктів, які грали стратегічну роль у забезпеченні енергоносіями з Росії найкоротшим шляхом до Центральної та Західної Європи.

По-четверте, Україна – перша в Європі за територією (603,7 км²), п'ята за кількістю населення (52 млн. за переписом 1991 р.). На частку України припадає 40% європейських чорноземів, вона має запасів вугілля, залізної, марганцевої, уранової руд, інших цінних металів на сотні років.

По-п'яте, Україна географічно з'єднує РФ з ЄС. Радник з питань національної безпеки адміністрації Президента США Дж. Картера З. Бжезинський ще у середині 1990-х років зауважив, що Росія не зможе відновитися євразійською імперією без України [4].

Виклад основного матеріалу. Відомо, що основним і базовим документом, що регулював двосторонні відносини України з Росією, був так званий Великий договір від 1 квітня 1999 р. [5].

Після підписання цього документа послідовно було підписано ще 147 міждержавних договорів та угод. Все розпочалося з вирішення долі Чорноморського флоту – найважливішої проблеми під час укладання нових відносин між Росією та Україною. Завдяки досягнутим домовленостям було створено міжнародно-правову базу для майбутнього російсько-українських відносин – платформу, на якій вони могли розвиватись на благо народів обох держав, миру, стабільності і співробітництва в Європі.

Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією складається з 41 статті. У ньому підкреслено, що відносини між нашими дружніми рівноправними і суверенними державами ґрунтуються «на взаємоповазі і довірі, стратегічному партнерстві і співпраці», що розглядається як важливий чинник зміцнення глобальної та регіональної стабільності. Обидві держави, сказано у Договорі, «будують відносини одна з одною на основі принципів взаємної поваги, суверенної рівності, територіальної цілісності, непорушності кордонів, мирного врегулювання спорів, незастосування сили або загрози силою, включаючи економічні та інші способи тиску, права народів вільно розпоряджатися своєю долею, невтручання у внутрішні справи, додержання прав людини та основних свобод, співробітництва між державами, сумлінного виконання взятих міжнародних зобов'язань, а також інших загально визнаних норм міжнародного права».

У частині 1 статті 4 [5] зазначено, що держави виходять з того, що «добросусідство і співробітництво між ними є важливими факторами зміцнення стабільності і безпеки в Європі і в усьому світі. Вони здійснюють тісне співробітництво з метою зміцнення міжнародного миру і безпеки. Вони вживають необхідних заходів для того, щоб сприяти процесу загального роззброєння, створенню та зміцненню системи колективної безпеки в Європі, а також посиленню миротворчої ролі ООН і підвищенню ефективності регіональних механізмів безпеки» [6].

Згідно зі ст. 40 [5] Договору, він укладався на десятирічний термін і «його дія буде потім автоматично продовжуватися на наступні десятирічні періоди, якщо жодна з Високих Договірних Сторін не заявить іншій Високій Договірній Стороні про своє бажання припинити його дію шляхом письмового повідомлення не менше ніж за шість місяців до закінчення чергового десятирічного періоду».

Велику увагу було приділено забезпеченню захисту етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин, гарантуванню прав осіб, які належать до національних меншин, повністю і ефективно здійснювати свої права людини і основні свободи та користуватися ними без будь-якої дискримінації в умовах повної рівності перед законом. Також Сторони зобов'язувались забезпечити сприятливі економічні, фінансові і правові умови для підприємницької та іншої господарської діяльності підприємств і організацій, свободу транзиту осіб, вантажів і транспортних засобів через свої території відповідно до загально-визначених норм міжнародного права. Країни зобов'язувались приділити особливу увагу розвитку співробітництва в забезпеченні функціонування національних паливно-енергетичних комплексів, транспортних систем і систем зв'язку та інформатики, сприяючи збереженню, раціональному використанню і розвитку комплексів та єдиних систем, що склалися у цих галузях.

На сьогоднішній день існує багато суперечок навколо статті 6 Договору, де йдеться про те, що Сторони зобов'язуються утримуватися «від участі або підтримки будь-яких дій, спрямованих проти другої Високої Договірної Сторони», «не укладати з третіми країнами будь-яких договорів, спрямованих проти другої Сторони», а також не допускати, «щоб її територія була використана на шкоду безпеці другої Сторони».

18 вересня 2008 р. президент РФ Д. Медведєв, приймаючи в Олександрійському залі Кремля вірчі грамоти у посла України в Росії К. Грищенка, заявив: «Народи Росії і України нерозривно зв'язують по-справжньому братерські відносини і особливі відчуття пошани і взаємної довіри» [7]. Отже, незважаючи на взаємні претензії, Україна та Росія все ж таки продовжили дію Договору.

Україна була налаштована будувати відносини з Росією на принципах добросусідства, рівноправ'я, з повагою до незалежності кожного з народів, права суверенної нації формувати свою політику з ключових внутрішніх і зовнішніх питань. 1 жовтня 2008 р. було зроблено правову пролонгацію функціонування цього Договору ще на 10 років, таким чином, і Україна, і Росія з розумінням підійшли до того, наскільки важливі основоположні принципи цієї Угоди для розвитку у перспективі наших двосторонніх відносин [8].

Подальші дії РФ щодо України засвідчили системне одностороннє трактування умов Великого договору на основі не рівноправного партнера, а «меншого» брата. Наведемо підтвердження цього.

По-перше, починаючи з 2006 р. Росія для реалізації своїх цілей застосовує комплексний підхід з використанням впливу на Україну в енергетичній, економічній і гуманітарно-інформаційній сферах. Яскравим прикладом такого тиску стали відомі події «газових війн» 2005-2006 рр. та 2008-2009 рр. [9].

По-друге, відбувається послідовна компрометація політики України в цих сферах від двосторонніх відносин до впливу на геополітично-глобальному рівнях [10].

По-третє, основним полігоном для відпрацювання політики Кремля щодо України став Крим з метою отримання вирішального впливу на політику Києва, особливо в контексті загроз національній безпеці [11].

Підписання у 2010 р. Угоди між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України (так звані «Харківські угоди») засвідчило започаткування нового етапу тиску на Україну, особливо в контексті базування у Севастополі Чорноморського флоту [12].

Широкий спектр прихованих загроз для України від РФ можна продовжувати, але найбільш синтезовано вони згруповані в статті для «Дзеркала тижня» екссекретаря Ради національної безпеки України академіка Володимира Горбуліна і доктора політичних наук Олександра Литвиненка [2]. Російський наступ на Київ, на їх думку, розпочнеться упродовж найближчих п'яти років (*прим.* – стаття вийшла друком у 2009 р.). На думку експертів, нові плани щодо України були озвучені у серпневій заяві російського президента Дмитра Медведєва і у близькому за змістом розгорнутому виступі депутата Державної думи РФ Костянтина Затуліна у травні 2009 року. «Йдеться фактично про ультиматум, що збереження територіальної цілісності України зумовлюється її переходом до «особливих відносин» з РФ, а фактично – до російського протекторату над слабкою Україною», – зазначають Горбулін і Литвиненко.

При тому, на думку фахівців, у Кремля поки відсутній детальний план досягнення цієї мети, і Росія готова діяти ситуативно. «Мова не про розроблений план дій, а саме про стратегічні цілі та завдання, напрями і пріоритети. Поточні конкретні дії Москви визначатимуться перебігом ситуації і насамперед реакцією України», – наголошують експерти [2]. Експерти не виключали, що протекторат над Україною не є кінцевою зовнішньополітичною ціллю Російської Федерації. «Не виключено, що встановлення протекторату може розглядатися лише як перехідний етап для подальшого територіального розділу України, ймовірно на три частини, за моделлю, оприлюдненою, швидше за все, російською розвідкою в італійському геополітичному журналі «Limes», – припускали фахівці.

У зазначеній моделі, за словами Горбуліна і Литвиненка, йдеться про пряме включення Півдня і Сходу України до складу РФ, створення маріонеткового уряду на теренах Центральної України та відмежування від Західної як основного «порушника спокою». «Агресивна політика Кремля щодо України викликана не діями Києва, а потребами Росії, як їх усвідомлює нинішнє керівництво держави. Тобто навіть кардинальна зміна Україною політичного курсу не призведе до істотної корекції російської політики та не відмінить уже визначених цілей», – відзначали експерти [13].

«Підпорядкування України, або принаймні її південно-східної частини, Кремлю має істотно поліпшити ситуацію в РФ. Зокрема, пом'якшити демографічні проблеми, забезпечити надійний транзит енергоносіїв до Європи, значно збільшити економічний потенціал, насамперед у машинобудуванні, сільському господарстві, унеможливити отримання США те-

риторіального плацдарму у безпосередній близькості від Москви», – констатують експерти.

Відомо, що у Мінській угоді щодо утворення СНД було закріплено положення про взаємне визнання і поважання територіальної цілісності країн-учасниць Співдружності, недоторканності їх кордонів. У заяві Верховної Ради України 20 грудня 1991 р. з приводу Угоди про Співдружність незалежних держав зазначалося: «Кордон між Україною – з одного боку, та Росією і Білоруссю – з іншого, є державним кордоном України, який є недоторканим. Лінія його проходження, визначена Договором між Україною і Росією 1990 р., лишається незмінною незалежно від того, чи є Україна стороною Угоди, чи ні» [14].

Довжина українсько-російського кордону – 2484 км. На середину 1996 р. тут функціонувало 60 пунктів пропуску, з них залізничних – 15, автомобільних – 44 і одна паромна переправа. Планувалось після належного облаштування відкрити ще сім автомобільних і два залізничних пункти пропуску. На літо 1998 р. обидві сторони домовились про оформлення правового статусу акваторії Азовського моря і Керченської протоки і завершення делімітації державного кордону на 1999 р. На січень 2002 р. Україна повністю делімітувала сухопутний кордон з Росією [15].

Насторожуючими факторами у взаємовідносинах двох держав стали заяви Є. Примакова – глави МЗС Росії про те, що кордони держав, які утворились внаслідок розвалу СРСР, не фіксуються і не гарантуються Гельсінськими домовленостями. Ця заява – свідчення закладання підґрунтя для майбутніх переділів територій з колишніми сусідами по СРСР, в т.ч. із Україною.

Тричі у 1992 р. МЗС України надсилало до МЗС Російської Федерації ноти з проектом Угоди про делімітацію українсько-російського кордону, а також пропозиції стосовно початку його правового оформлення. Російська сторона від усіх цих пропозицій ухилялась. Влітку 1992 р. російський міністр А.Козирєв попередив, що цілісність української території не може бути незаперечним фактом.

Російський парламент 9 липня 1993 р. прийняв постанову «Про статус міста Севастополя», в якій наголошувалось, що місто має перебувати у російському підпорядкуванні, оскільки при передачі Кримської області в 1954 р. зі складу Росії до складу України Указ Президії Верховної Ради РРФСР 1948 р. про безпосереднє підпорядкування Севастополя Російській Республіці не визнано таким, що втратив чинність. Це рішення було однозначно оцінено як агресивний політичний акт, який суперечить нормам міжнародного права, спрямований на порушення кордонів і територіальної цілісності України. Позицію України підтримала світова спільнота, передусім Рада Безпеки ООН. Вона визнала такий крок несумісним із взаємними зобов'язаннями РФ та України про непорушність кордонів, таким, що суперечить цілям і принципам Статуту ООН, а відтак не має юридичної сили [16].

Наприкінці січня 1996 р. у м. Сочі відбулась зустріч делегацій прикордонних відомств України та РФ. За підсумками зустрічі було підписано

протоколи про спільний прикордонний і митний контроль між Україною і Російською Федерацією.

Наступним недружнім кроком Росії щодо України став конфлікт навколо о. Коса Тузла восени 2003 р., коли почалося спорудження дамби Росією в Керченській протоці, де планувалось встановлення російської прикордонної застави. Незважаючи на те, що Росія тоді відступила, дискусії навколо кордонів між двома державами в Азовському морі не вщухають до сьогодні. 20 квітня 2004 р. Верховна Рада та Державна Дума одночасно ратифікували Угоду про українсько-російський державний кордон між Україною та РФ. Того ж дня було ратифіковано й Угоду про співробітництво у використанні Азовського моря та Керченської протоки.

25 квітня 2005 р. в Києві відбувся двадцятий раунд переговорів державних делегацій України та Росії з проблем розмежування Азовського моря та Керченської протоки, під час яких РФ не погодилася з позицією України відносно того, що кордон у Керченській протоці має збігатися з лінією колишнього адміністративно-територіального кордону між УРСР та РРФСР. І тут пропозиції російської сторони, які зводяться до ідеї спільного використання або делімітації лише дна Азовського моря та Керченської протоки, є цілком неприйнятними, оскільки суперечать інтересам української сторони, які вимагають встановлення фіксованих державних кордонів, у тому числі на водній поверхні.

Таким чином, незважаючи на те, що сухопутний кордон між Україною і Російською Федерацією та кордон у районі Керченської протоки, як і всі інші ділянки морського кордону між Україною і РФ, закріплені низкою міждержавних українсько-російських договорів і повністю відповідають конвенції ООН по міжнародному морському праву, Росія проводить послідовну політику тиску та блокування портів України. Так, у 2019 р. споруджується міст, що з'єднує Крим з материковою частиною Росії, через що встановлюється блокада українських портів на узбережжі Азовського моря і здійснюється значний економічний вплив на Україну [17].

Отримання Росією статусу м. Севастополь як військово-морської бази російського Чорноморського флоту та домовленості щодо його перебування значно більше задовольняли РФ, ніж Україну.

Статус Чорноморського флоту Російської Федерації в Україні, його основні параметри, умови перебування та порядок розрахунків визначаються трьома основними документами: Угодою між Російською Федерацією та Україною про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України (Угода про статус ЧФ), Угодою між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту (Угода про поділ ЧФ) та Угодою між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України (Угода про розрахунки за ЧФ). Усі три були підписані у 1997 р. та набули чинності у 1999 р. Ці документи мають рамковий характер і з конкретних питань відсилають або до українського законодавства, або до окремих угод між сторонами. Останніх передбачено

принаймні десять. Існує також низка допоміжних нормативних актів, які не згадуються у базових угодах [18].

Угодою про статус встановлювалось, що Чорноморський флот РФ з головною базою, розташованою у Севастополі, перебуватиме в Україні принаймні до 2017 р. Після цього, якщо жодна зі сторін не вийде з Угоди про статус у спосіб письмового попередження іншої сторони не пізніше ніж за рік до закінчення терміну її дії, весь комплекс угод про ЧФ автоматично пролонгується на наступні п'ять років (всі угоди, окрім Угоди про розрахунки, чинні протягом терміну дії Угоди про статус).

Слід відзначити, що найскладніші юридичні проблеми щодо тимчасового базування ЧФ РФ стосувались оформлення договорів оренди відповідно до вимог внутрішнього законодавства України і узгодження умов використання гідрографічного-навігаційного обладнання [14, с.115].

Харківські угоди 2010 р. [12] України з РФ щодо базування російського ЧФ у Севастополі передбачали продовження угод між сторонами до 2040 р., що було вкрай негативно сприйнято НАТО.

Серед інших проблем співпраці двох країн залишається проблема статусу українських арсеналів, де за радянських часів зберігалися боєприпаси різних систем озброєння, які були вивезені з колишніх країн соціалістичного табору, – Угорщини, Чехії, Польщі у 1991-1993 рр.

Саме через поганий стан арсеналів проблема утилізації надлишкової кількості боєприпасів і ракет в Україні є гострою, а наслідки аварій останніх років – такими важкими. Прийнята постановою КМУ № 472 від 28 червня 1995 р. Програма забезпечення живучості та вибухопожежобезпеки арсеналів, баз і складів озброєння, ракет і боєприпасів Збройних Сил України на 1995-2015 роки хронічно не виконується через недофінансування [14, с.116].

Як наслідок – серія майже щорічних підривів складів із боєприпасами. Лише за час військових дій на Сході України пролунало 5 надпотужних підривів на військових складах. Зокрема були інциденти в:

- Новобогданівці біля Мелітополя;
- Калинівці Вінницької області;
- Балаклії Харківської області;
- Ічні Чернігівської області.

На цих складах зберігалось величезна кількість боєприпасів (від 15 до 70 тис тонн).

Прямі збитки від вибухів на складах лише у 2018 р. становили більше 2 млрд. дол. США.

Серед існуючих проблем двосторонніх відносин одна із найбільш актуальних була пов'язана із поставкою з Росії енергоносіїв для України і країн Євросоюзу починаючи з 2006 р.

Європейська спільнота втретє за останні десять років переживає газову війну Росії з Україною. Апофеоз першого газового конфлікту припав на 1 січня 2006 р., коли після тривалих та складних перемовин щодо ціни на блакитне паливо (для України газ подорожчав з 50 до 230 доларів за тис. кубометрів) домовленості так і не було досягнуто. Росія, звинувачу-

тивши НАК «Нафтогаз України» у крадіжці природного газу, припинила поставки вуглеводнів до України, втім, продовжила їх транзит до Європи. Конфлікт вирішився досить швидко, вже 4 січня Україна «святкувала» підписання нового контракту, де ціна за російський газ сягнула 95 дол. за тис. кубометрів [9].

Фінал другого українсько-російського газового конфлікту 2009 р. традиційно припав на січень. Чинником конфліктного протистояння обох держав стала компанія-посередник «РосУкрЕнерго». Власне, українська сторона, посилаючись на подорожчання поставок газу, вирішила в односторонньому порядку відмовитись від послуг посередника. Натомість Москва виставила Києву рахунок у розмірі 2,4 млрд дол. як заборгованість за надані послуги. У відповідь тогочасний прем'єр-міністр Юлія Тимошенко заявила, що борг має сплатити «Рос-УкрЕнерго».

Газові суперечки між Росією та Україною завершилися підписанням угод, які регулювали постачання газу в Україну і розблокували транзит палива до Європи. Угоди мали довготерміновий характер і були розраховані на 10 років. Один із принципових пунктів домовленостей – перехід з 1 січня 2009 р. до європейського принципу формування ціни на газ. Відтоді вона залежить від вартості інших енергоносіїв на світових ринках і розраховуватиметься за формулою. Тодішній прем'єр-міністр України Юлія Тимошенко вважала, що ціна на газ для українських споживачів у 2009 році – суттєве досягнення переговорного процесу між Україною та Росією. «Те, що вдалося здобути, я вважаю серйозним досягненням у переговорному процесі між Україною і Росією, серйозними поступками на зустріч один одному», – підкреслила прем'єр-міністр [19].

Зазначимо, що важливість Угоди полягає в тому, що вона давала можливість завантаження на 10 років української газотранспортної системи шляхом стабільної прокачки газу в ЄС [20]. Крім того, НАК «Нафтогаз України» і російське ВАТ «Газпром» підписали доповнення до контракту купівлі-продажу газу від 19 січня 2009 р. про постачання газу за ціною 289,5 дол. за тис. кубометрів, тоді як перед цим вона становила понад 400 дол. США, при цьому коефіцієнт вартості російського газу для України буде переглядатися і затверджуватися щоквартально. Водночас було обговорено формат та ціну прокачки газу до країн ЄС [21]. Втім, як показав час, райдушні заяви та висока оцінка підписання доповнень до контракту купівлі-продажу газу у 2009 р. були далекими від рівноправних і взаємовигідних для України, на що, до речі, звернули увагу експерти країн ЄС, що працювали на «газовому» ринку і які розуміли існуючі ризики для стабільного «прокачування» російського газу в ЄС через українську ГТС [22].

Важливим знаком для України щодо стратегії Росії по відношенню до сусідів стало рішення Росії про визнання незалежності Південної Осетії та Абхазії. Україна зайняла однозначну позицію, заявивши про небажаність участі кораблів Чорноморського флоту, що тимчасово дислоковані на території України, у військовому конфлікті у Південній Осетії. З метою запобігти втягненню у збройний конфлікт Україна повідомляла,

що залишатиме за собою право згідно з нормами міжнародного права і законодавства України заборонити повернення суден, які брали участь у конфлікті, в українські порти.

Поточну ситуацію у двосторонніх відносинах України та Росії того часу влучно охарактеризував Анатолій Зленко – двічі очільник МЗС України [23], у такій непростій ситуації важливу роль відіграла зовнішньополітична діяльність України. За оцінками А. Зленка, «події останніх тижнів, зокрема обмін «люб'язностями» з приводу висилки російських і українських дипломатів, указують на серйозні зрушення в українсько-російських відносинах. За великим рахунком, це своєрідний виклик стратегічному партнерству двох країн і, подобається це чи ні, нагнітання напруженості на роки наперед із використанням різноманітних, часто не дипломатичних, засобів для подальшого домінування у двосторонніх відносинах».

Рішення президента РФ не направляти в Україну нового посла означає не що інше як небажання Росії шукати вихід із нинішнього глухого кута. Складається враження, що російська сторона не зовсім конструктивно підходить до побудови відносин із Україною. Новий посол РФ в Україні міг би внести свіжий струмінь у характер двосторонніх контактів і, головне, розібратися з проблемами, які провокують сповзання в невизначеність перспектив нашого співробітництва. Ситуації, схожі на ту, яка склалася, характерні для стану відкритої ворожнечі між країнами» [23].

Наш північний сусід Росія, як і раніше, залишається головним агентом впливу на політичне та економічне життя України. найбільшою мірою турбують РФ такі сфери діяльності, як: співробітництво в галузі енергетичної безпеки, перебування на території України Чорноморського флоту, статус російської мови в Україні, інтерпретація спірних питань історичного минулого тощо. Але це не нові питання, вони постійно присутні в діалозі між представниками двох країн. Для їх вирішення достатньо напрацьованої за роки незалежності договірно-правової бази. Бракує політичної волі, причому по обидва боки.

Наслідками ситуації, що склалася за часів президенства Л. Кучми (1994-2004 рр.), стало чітке визначення зовнішньополітичного курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію. Саме Послання Президента Л. Кучми до Верховної Ради «Європейський вибір України» [24] стало важливою віхою на шляху формування євроінтеграційного та євроатлантичного поступу України.

Логічність та закономірність глобальних зовнішньополітичних орієнтирів України пояснюється тим, що наша держава є важливою складовою глобальних процесів. Геостратегічне положення України, яка знаходиться на перехресті різновекторних глобальних інтересів Росії-ЄС-США, відіграє важливу роль між західною і російсько-євразійською цивілізаціями. Для натівської Європи східні кордони України є лінією розлому Європи з Росією, а Росія вбачає у західних кордонах України лінію розлому між НАТО та СНД – простором, який вважає зоною своїх інтересів [25].

Спроби РФ повернути Україну в зону впливу своїх інтересів до єдиного економічного простору та євразійської цивілізації провалилась. Це ста-

до зрозуміло у 2004 р., коли відбулася Помаранчева Революція в Україні, та 2013-початку 2014 р. – Революція Гідності.

Окупація Криму в процесі т. зв. «гібридної війни» РФ та окупація окремих областей Донбасу сепаратистами знаменували початок найбільш гострого протистояння між двома державами, яке, на превеликий жаль, досі триває.

Збулись передбачення Володимира Горбуліна, який ще у 2009 р. зазначав: «У Кремлі усвідомлюють, що історичне «вікно можливостей» щодо України для Москви доволі коротке і може зачинитися вже десь після 2015 р., після становлення нового покоління українських еліт. Отже, «наступ на Київ» розгорнеться вже найближчим часом і буде рішучим та безпощадним».

Знаковими стали підписані 5 вересня 2014 р. Мінські угоди, які передбачали припинення вогню, та прийняття законів «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» і відбудову економіки Донбасу, які були затверджені Верховною Радою України 16 вересня 2014 р. Виконати домовленості передбачалось до кінця 2015 р. Втім, Мінські угоди до сьогодні є спільною площадкою для переговорів у нормандському форматі. Остання зустріч на найвищому рівні в такому форматі відбулась у грудні 2019 р. за участі Президента України В. Зеленського, президента Росії В. Путіна, президента Франції Е. Макрона та канцлера Німеччини А. Меркель [26].

У надзвичайно складних умовах пандемії COVID-19 та карантинних заходів проходить підготовка чергової зустрічі на найвищому рівні в рамках «нормандської четвірки» у 2020 р. Маємо сподівання на успішне проведення цієї зустрічі та прийняття доленосних для України рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Карамзин Н.М. История государства Российского: Книга первая: Олег правитель. Тома I-IV. М.: «Книга», 1988. С.75 (репринтное воспроизведение издания 1842-1844 гг.)
2. Горбулін В., Литвиненко О. Стратегічною ціллю РФ є встановлення протекторату над Україною. URL: https://dt.ua/POLITICS/eksperti_strategichnoyu_tsillyu_rf_e_vstanovlennya_protectoratu_nad_ukrayinoyu.html
3. Горбулін В.П. Мой путь в зазеркалье. Не только путевые заметки. Брайт-Букс, 2019. 280 с. С. 241.
4. Бжезинський З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні перспективи. Basic Books, 1997.
5. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Російською Федерацією і Україною від 31 травня 1997 р. / Верховна Рада України [сайт]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_006.
6. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 10. Ст. 137.
7. Україна хоче отримати від «Газпрому» гарантії завантаження ГТС газом. URL: <http://www.newsru.ua/finance/21aug2010/gaz.html>.
8. Медведев вважає, що ніщо не завадить братерським відносинам України та Росії. URL: <http://kyiv.comments.ua/country/2008/09/18/143432.html>.

9. Ісевич Є. Україна-Росія: газові війни, а що далі? // Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. Вип. 2 (15). /ред. кол.: І.В.Артёмов (голова) та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2015. 244 с. С.69-72.
10. Тодоров І., Тодорова Н. Українські міжрегіональні відмінності в контексті російської агресії проти України в 2014-2015 рр. // Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. Вип. 1 (14). / ред. кол.: І.В. Артёмов (голова) та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2015. 236 с. С. 29-42.
11. Власюк О. В., Кононенко С. В. Актуальні аспекти вдосконалення моделі національної безпеки України // Стратегічна панорама: щоквартальний науково-практичний журнал / за заг. ред. Горбуліна В.П. Київ, 2017, Вип. 1. С.17-23.
12. Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України (укр/рос). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/643_359
13. Експерти: Агресія проти України зумовлена внутрішньою ситуацією в РФ. URL: https://dt.ua/POLITICS/eksperti_agresiya_proti_ukrayini_zumovlena_vnutrishnoyu_situatsieyu_v_rf.html
14. Король І., Господар М. Особливості сучасних українсько-російських відносин та їх вплив на геополітичну ситуацію в Європі // Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. Вип. 1. Ужгород: Ліра, 2009. 312 с. С.106-128.
15. Геополітика: Україна в міжнародних відносинах. Проблема кордонів у СНД. URL: <http://readbookz.com/book/183/6468.html>
16. Григорець Т. Основні етапи та тенденції розвитку українсько-російських відносин 1991 –2006 років. URL:http://www.niss.gov.ua/book/Vlasyuk_mon/09-2.pdf
17. П'ять загроз Керченського мосту для України і не тільки. URL: <https://www.dw.com/uk/>
18. Притуда В. Чи гарантує Чорноморський флот Росії безпеку України? URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/Article/1565421.html>
19. Тимошенко Ю.: Українсько-російські газові переговори 2009 року – приклад того, як необхідно будувати міждержавні відносини. URL: <http://www.tymoshenko.com.ua/ukr/news/first/6869/>
20. Ключ Б.О. Газотранспортна система України: надійність і безпека транзиту газу до Європи. URL: <http://www.utg.ua/wp-content/uploads/2010/11/03112010-Ukrtransgas-ukr.pdf>
21. Озвучено нову ціну на газ для України: 268,5 долл. за тис. кубометров. URL: https://zn.ua/ECONOMICS/naftogaz-i-gazprom-podpisali-dopolnenie-k-kontraktu-na-postavku-gaza-135249_.html
22. В ЕС осторожно прокоментували договірності Януковича-Путіна. URL: https://news.liga.net/politics/news/v_evrokomissii_privetstvovali_dogovorennosti_yanukovicha_putina
23. Зленко А. Україна в мінливому світі // Дзеркало тижня №31 (759). 22-28 серпня 2009 р.
24. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02#Text>
25. Артёмов І.В. Євроінтеграційний аспект української геополітики// Україна на перехресті геополітичних інтересів: актуальні аспекти: збірник наукових праць за матеріалами міжнародної наукової конференції / відп. ред. І.В. Артёмов. Ужгород: Ліра, 2007. С.25.
26. Про що домовилися учасники «нормандської четвірки» в Парижі. URL: https://zaxid.net/statti_tag50974/

REFERENCES

1. Karamzin, N.M. (1988). *Istoriya gosudarstva Rossiyskogo: Kniga pervaya: Oleg pravitel'* [History of the Russian State: Book One: Oleg The Ruler]. Vols. I-IV. M.: «Kniga» (*reprintnoye vosproizvedeniye izdaniya 1842-1844 gg. – reprint reproduction of the edition of 1842-1844*), [in Russian].
2. Horbulin, V., & Lytvynenko, O. *Stratehichnoyu tsillyu RF ye vstanovlennya protektoratu nad Ukrayinoyu* [The strategic goal of the Russian Federation is to establish a protectorate over Ukraine]. Retrieved from https://dt.ua/POLITICS/eksperti_strategichnoyu_tsillyu_rf_e_vstanovlennya_protektoratu_nad_ukrayinoyu.html [in Ukrainian].
3. Gorbulin, V.P. (2019). *Moy put' v zazerkal'ye. Ne tol'ko putevyye zametki* [My way through the looking glass. Not just travel notes]. Brayt-Buks. P. 241 [in Russian].
4. Bzhezyns'kyi, Z. (1997). *Velyka shakhivnytsya. Amerykans'ka pershist' ta yiyi stratehichni perspektyvy*. [The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives]. Basic Books [in Ukrainian].
5. *Dohovir pro druzhbu, spivrobotnytstvo i partnerstvo mizh Rosiys'koyu Federatsiyeyu i Ukrayinoyu vid 31travnya 1997 r.* [Treaty of Friendship, Cooperation and Partnership between the Russian Federation and Ukraine of May 31, 1997]. (1997). Verkhovna Rada Ukrayiny. Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_006 [in Ukrainian].
6. *Zakon Ukrayiny «Pro mizhnarodni dohovory Ukrayiny» vid 29 chervnya 2004 roku* [Law of Ukraine «On International Treaties of Ukraine» of June 29, 2004]. (2004). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> [in Ukrainian].
7. *Ukrayina khoche otrymaty vid «Hazpromu» harantiyi zavantazhennya HTS hazom* [Ukraine wants to receive guarantees from Gazprom to load the GTS with gas]. Retrieved from <http://www.newsr.uua/finance/21aug2010/gaz.html> [in Ukrainian].
8. *Medvedev vvazhaye, shcho nishcho ne zavadyt' braters'kym vidnosynam Ukrayiny ta Rosiyyi* [Medvedev believes that nothing will hinder the fraternal relations between Ukraine and Russia]. Retrieved from <http://kyiv.comments.ua/country/2008/09/18/143432.html>. [in Ukrainian].
9. Isevych, YE. (2015). *Ukrayina-Rosiya: hazovi viyny, a shcho dali?* [Ukraine and Russia: gas wars but what in future?]. I.V. Artyomov (Eds.). *Heopolityka Ukrayiny: istoriya i suchasnist' – Geopolitics of Ukraine: History and Modern Times*, 2 (15), 69-72. Uzhhorod: DVNZ «UzhNU» [in Ukrainian].
10. Todorov, I., & Todorova, N. (2015). *Ukrayins'ki mizhrehional'ni vidminnosti v konteksti rosiys'koyi ahresiyyi proty Ukrayiny v 2014-2015 rr.* [Ukrainian interregional differences in the context of Russian aggression to Ukraine in 2014-2015]. I.V. Artyomov (Eds.). *Heopolityka Ukrayiny: istoriya i suchasnist' – Geopolitics of Ukraine: History and Modern Times*, 1 (14), 29-42. Uzhhorod: DVNZ «UzhNU» [in Ukrainian].
11. Vlasyuk, O. V., & Kononenko, S.V. (2017). *Aktual'ni aspekty vdoskonalennya modeli natsional'noyi bezpeky Ukrayiny* [Actual aspects of improving the national security model of Ukraine]. V.P. Horbulin (Eds.). *Stratehichna panorama – Strategic Panorama*, 1, 17-23 [in Ukrainian].
12. *Uhoda mizh Ukrayinoyu ta Rosiys'koyu Federatsiyeyu z pytan' perebuvoannya Chornomors'koho flotu Rosiys'koyi Federatsiyyi na terytoriyi Ukrayiny (ukr/ros)* [The Agreement between the Russian Federation and Ukraine on the Status and Conditions of the Presence of the Russian Federation Black Sea Fleet on the territory of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/643_359 [in Ukrainian].
13. *Eksperty: Ahresiyya proty Ukrayiny zumovlenu vnutrishn'oyu sytuatsiyeyu v RF* [Experts: The aggression against Ukraine is due to the internal situation in Russia]. Retrieved from https://dt.ua/POLITICS/eksperti_agresiyya_proti_ukrayini_zumovlenu_vnutrishnoyu_situatsiyeyu_v_rf.html [in Ukrainian].
14. Korol', I., & Hospodar, M. (2009). *Osoblyvosti suchasnykh ukrayins'ko-rosiys'kykh vidnosyn ta yikh vplyv na heopolitychnu situatsiyu v Yevropi* [Features of modern

- Ukrainian-Russian relations and their impact on the geopolitical situation in Europe]. *Heopolityka Ukrayiny: istoriya i suchasnist'* – *Geopolitics of Ukraine: History and Modern Times*, 1, 106-128. Uzhhorod: Lira [in Ukrainian].
15. *Heopolityka: Ukrayina v mizhnarodnykh vidnosynakh. Problema kordoniv u SND* [Geopolitics: Ukraine in international relations. The problem of borders in the CIS]. Retrieved from <http://readbookz.com/book/183/6468.html> [in Ukrainian].
 16. Hryhorets', T. *Osnovni etapy ta tendentsiyi rozvytku ukrayins'ko-rosiys'kykh vidnosyn 1991–2006 rokiv* [The main stages and trends in the development of Ukrainian-Russian relations of 1991–2006]. Retrieved from http://www.niss.gov.ua/book/Vlasyuk_mon/09-2.pdf [in Ukrainian].
 17. *P'yat' zahroz Kerchens'koho mostu dlya Ukrayiny i ne til'ky* [Five threats to the Kerch Bridge for Ukraine and beyond]. Retrieved from <https://www.dw.com/uk/> [in Ukrainian].
 18. Prytula, V. *Chy harantuye Chornomors'kyy flot Rosiyi bezpeku Ukrayiny?* [Does the Russian Black Sea Fleet guarantee the security of Ukraine?]. Retrieved from <http://www.radiosvoboda.org/content/Article/1565421.html> [in Ukrainian].
 19. Tymoshenko, YU.: *Ukrayins'ko-rosiys'ki hazovi perehovory 2009 roku – pryklad toho, yak neobkhidno buduvaty mizhderzhavni vidnosyny* [Ukrainian-Russian gas talks in 2009 – an example of how to build interstate relations]. Retrieved from <http://www.tymoshenko.com.ua/ukr/news/first/6869/> [in Ukrainian].
 20. Klyuk, B.O. *Hazotransportna systema Ukrayiny: nadiynist' i bezpeka tranzytu hazu do Yevropy* [Ukraine's gas transportation system: reliability and security of gas transit to Europe]. Retrieved from <http://www.utg.ua/wp-content/uploads/2010/11/03112010-Ukrtransgas-ukr.pdf> [in Ukrainian].
 21. *Ozvucheno novuyu tsenu na gaz dlya Ukrainy: 268,5 doll. za tys. Kubometrov* [New gas price for Ukraine announced: 268.5 dollars per thousand cubic meters]. Retrieved from https://zn.ua/ECONOMICS/naftogaz-i-gazprom-podpisali-dopolnenie-k-kontraktu-na-postavku-gaza-135249_.html [in Russian].
 22. *V YES ostorozhno prokomentirovali dogovorennosti Yanukovicha-Putina* [he EU cautiously commented on the agreement of Yanukovich-Putin]. Retrieved from https://news.liga.net/politics/news/v_evrokomissii_privetstvovali_dogovorennosti_yanukovicha_putina [in Russian].
 23. Zlenko, A. (2009). *Ukrayina v minlyvomu sviti* [Ukraine in a changing world]. *Dzerkalo tyzhnya – Mirror of the week*, 31 (759) [in Ukrainian].
 24. *Yevropeys'kyy vybir. Kontseptual'ni zasady stratehiyi ekonomichnoho ta sotsial'noho rozvytku Ukrayiny na 2002-2011 roky* [European choice. Conceptual bases of strategy of economic and social development of Ukraine for 2002-2011]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02#Text> [in Ukrainian].
 25. Art'omov, I.V. (2007). *Yevrointehratsiynny aspekt ukrayins'koyi heopolityky* [European integration aspect of Ukrainian geopolitics]. I.V. Art'omov (Eds.), *Ukrayina na perekhresty heopolitychnykh interesiv aktual'ni aspekty – Ukraine at the crossroads of geopolitical interests: current aspects*: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference. (p. 25). Uzhhorod: Lira [in Ukrainian].
 26. *Pro shcho domovylysya uchasnynyky «normands'koyi chetvirky» v Paryzhi* [What was agreed by the participants of the “Quartet of Normandy” in Paris]. Retrieved from https://zaxid.net/statti_tag50974/ [in Ukrainian].

УДК 327.56(477+470):341.76

DOI: 10.24144/2078-1431.2020.1(24).41-53

*Іван Артёмов,
кандидат історичних наук, доцент,
директор НН Інституту євроінтеграційних досліджень
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

МІНСЬКІ УГОДИ, ЇХ НАСЛІДКИ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

Окупація Криму РФ, а також шестирічна війна на Сході України стали головною причиною припинення Великого договору між нашою державою та Росією.

Ці виклики Україні і всій міжнародній безпеці вимагають пошуку адекватних відповідей на зміну ситуації, в першу чергу припинення війни та повернення 408 км українсько-російського кордону.

Платформою для пошуку спільного вирішення існуючих викликів є Мінські угоди, які були підписані 5 вересня 2014 року Україною, Росією, представниками ДНР та ЛНР і представником ОБСЄ.

У статті досліджено передумови підписання цих угод, стан їх виконання у 2014-2015 рр., а також пізніше – з 2015 по 2019 рр. за участі представництва України, Росії, Німеччини і Франції.

Здійснено аналіз і узагальнення нормативних документів, що розроблені в процесі спільної роботи у нормандському форматі.

Наголошено на проблемах виконання угод, підписаних Петром Порошенком, що був Президентом України.

Зроблено аналіз оцінок домовленостей від 5 вересня 2014 року, які містяться в роботах багатьох авторів, оглядачів різних ЗМІ, а також положень і оцінок Володимира Горбуліна, наведених у його працях.

Зроблено висновок, що, незважаючи на негативне ставлення до Мінських угод багатьох політиків і науковців, підписаний документ був необхідний для того, щоб:

- по-перше, призупинити наступ російських військ після Іловайська;*
- по-друге, перегрупувати Збройні Сили України та зміцнити оборонні позиції;*
- по-третє, залучити до вирішення проблем на Сході України провідні країни Європи та світу.*

У той же час автор повністю згоден з В. Горбуліним про те, що в Україні є лише два шляхи: або стати сильною державою, або зіштовхнутися із реальною небезпекою поглинання.

Ключові слова: *Мінські угоди, нормандський формат переговорів, вибори на Донбасі.*

The occupation of Crimea by the Russian Federation as well as the six-year war in eastern Ukraine were the main reasons for the termination of the Great Treaty between our state and Russia.

These challenges to Ukraine and all international security as well require the search for adequate answers to change the situation, first of all the cessation of the war and the return of 408 km of the Ukrainian-Russian border.

The platform for finding a common solution to the existing challenges is the Minsk Agreements, which were signed on September 5, 2014 by Ukraine, Russia, representatives of the DPR and LPR and a representative of the OSCE.

The article examines the prerequisites for signing these agreements, the state of their implementation in 2014-2015, and later – from 2015 to 2019 with the participation of the representatives of Ukraine, Russia, Germany and France.

The analysis and generalization of the normative documents developed in the course of joint work in the “Norman format” is carried out.

The problems of implementation of the agreements signed by Petro Poroshenko, who was the President of Ukraine, were emphasized.

An analysis of the assessments of the agreements of September 5, 2014, which are contained in the works of many authors, reviewers of various media, as well as the provisions and assessments of Vladimir Horbulin, given in his works.

It was concluded that, despite the negative attitude of many politicians and scholars to the Minsk agreements, the signed document was necessary in order to:

- first, to suspend the offensive of Russian troops after Ilovaïsk;*
- secondly, to regroup the Armed Forces of Ukraine and strengthen defensive positions;*
- thirdly, to involve the leading countries of Europe and the world in solving the problems in the East of Ukraine.*

At the same time, the author fully agrees with V. Horbulin that there are only two ways in Ukraine: either to become a strong state, or to face a real danger of absorption.

Keywords: *Minsk agreements, “Norman format” of negotiations, elections in Donbass.*

Припинення дії так званого Великого договору між Україною та Росією[1] стало початком нової епохи у відносинах двох держав. Колишні союзники стали на межі розриву дипломатичних відносин. **За словами В. Горбуліна, вчорашні партнери «ощетинились как псы перед схваткой. Война полномасштабная, без ограничений и сдерживающих рамок, впервые представилась как вполне возможная реальность... Но не менее страшным было осознание того, что даже с учетом короткой народной памяти, искусственно спровоцированный Кремлем развод между украинским и российским народами – надолго. Не исключено, что подобно круто замешаному тесту враждебности хватит не на одно будущее десятилетие» [2].**

Російсько-українські війни – економічні, енергетичні, інформаційні, військово-технічні тощо – переживались терпляче з надією налагодити і відновити братські відносини двох народів. Але виник конфлікт навколо острова Тузла, «продовольчі і газові війни» в період 2002-2008 рр.

У лютому 2014 року розпочалась російсько-українська війна, початковою стадією якої стало порушення Росією двосторонніх та багатосторонніх угод.

Після Майдану 2013 року Російська Федерація анексувала Автономну Республіку Крим і Севастополь. Були також проголошені Донецька народна республіка (ДНР) та Луганська народна республіка (ЛНР), які 24 травня 2014 року оголосили про об'єднання у так звану «Новоросію» – конфедеративний союз народних республік [3].

Російська збройна агресія кардинально змінила воєнно-політичну обстановку як довкола України, так і на Європейському континенті загалом, а також всередині нашої країни. **Анексія Криму, окупація окремих районів Донецької і Луганської областей, утримання під російським контролем Придністров'я сформували «трикутник» реальних загроз Україні.** Кожна з його «вершин» відіграє свою специфічну роль в антиукраїнській політиці Кремля. Їх сукупність може забезпечити Росії довготривалий негативний вплив на формування та реалізацію внутрішньої і зовнішньої політики України, передусім щодо європейської та євроатлантичної інтеграції. У разі ж реалізації намірів Росії розмістити свою авіабазу на території Білорусі «геометрія» воєнних загроз Україні доповниться північною «вершиною», – відмічав Володимир Горбулін [2].

Агресія Росії проти України в Криму, створення незаконних збройних формувань бойовиків призвели до того, що окремі райони Донецької та Луганської областей були окуповані. **Україна втратила приблизно 14,6 тис км² території, або 27,4% загальної площі двох названих областей.** Приблизно 1,5 млн жителів Донбасу були змушені залишити свої оселі та переїхати в інші регіони України [4].

За даними Кабінету Міністрів, на кінець 2019 року на окупованих територіях Криму та Сходу України залишилось до 5,5 млн осіб [5].

Довідково.

У 2013 році Донецька область нараховувала 4 мільйони 356 тисяч осіб. За новими даними Кабміну – 1 млн 981 тис. Різниця – 2,375 мільйона. У Луганській області на початок 2014 року проживали 2 мільйони 239 тисяч осіб. За нинішньою оцінкою – 1 мільйон 127 тисяч. Різниця – 1 мільйон 112 тисяч. Населення Криму у 2013 році складало майже два мільйони осіб згідно з даними Держкомстату України.

Важливі дані щодо втрат населення внаслідок міграції, руйнування економічного потенціалу на Донбасі наводить Володимир Горбулін у монографії «Донбас і Крим: ціна повернення». Він зазначав, що на тимчасово непідконтрольних Україні територіях Донбасу проживає близько 3 млн осіб. Загальна чисельність громадян України, які виїхали з району проведення АТО до інших регіонів, за даними на кінець жовтня 2015 року становила 973,1 тис. осіб і сформувалася внаслідок кількох міграційних хвиль, безпосередньо пов'язаних із періодичністю й інтенсивністю бойових дій. На підконтрольних українській владі територіях Донецької та Луганської областей зареєстровано близько 350 тис. вимушених переселенців, решта виїхала за межі Донбасу [6].

Частина вихідців із тимчасово непідконтрольних Україні територій просить притулку в іноземних державах. За даними УВКБ ООН, кількість

українських громадян, які звернулися із клопотанням про визнання біженцем у семи країнах, з якими межує Україна (передусім у Російській Федерації, Білорусі та Польщі), становить 353,5 тис. осіб, ще 569,2 тис. осіб перебувають у цих країнах на інших підставах.

Офіційні особи РФ називають набагато більші обсяги переселення до цієї країни, втім, їхні дані не підтверджено. Вихідці з Донбасу, які отримали або отримують правові підстави перебування в країнах ЄС, навряд чи повернуться в Україну, частина людей, які виїхали в Росію, залишиться в цій країні. Передусім до безповоротного виїзду за кордон можуть вдатися мешканці Донбасу, які народилися поза межами України, та їхні нащадки.

Отже, підтверджені міграційні втрати Донбасу впродовж 2014 року – I половини 2015 року перевищують 1,5 млн осіб, ще кількасот тисяч ВПО є незареєстрованими. Невизначеність реальних перспектив щодо припинення бойових дій і швидкого відновлення контролю держави над цими територіями спричинить подальше збільшення масштабів міграції населення.

Управління Верховного комісара ООН із прав людини у відповідь на запит Радіо Свобода порахувало загальне число жертв бойових дій на Донбасі від березня 2014-го до 31 жовтня 2019 року. Для підготовки звіту УВКПЛ ООН вивчає повідомлення «із широкого кола джерел інформації, оцінюючи їх на предмет достовірності та надійності» [7]. Від 41 тисячі до 44 тисяч людей – таку загальну кількість жертв (*жертвами ООН називає і загиблих, і поранених – Авт.*), нарахувало назване Управління. **З них 9750 людей** – це комбатанти, тобто люди, які зі зброєю беруть участь у бойових діях із обох боків фронту.

За даними ООН, на Донбасі загинуло **4100 оборонців** України. Серед проросійських бойовиків, яких ООН називає «членами озброєних груп», в УВКПЛ нарахували 5650 загиблих. Жертви серед цивільних складають 25-26% від загальної кількості жертв. «Цей відсоток із часом змінювався. У 2014 році приблизна частка цивільних осіб у загальній кількості смертей, пов'язаних з конфліктом, становила 33-34 відсотки (одна загибла цивільна особа на двох загиблих військових), тоді як у 2019 році він оцінюється у 4-5 відсотків: одна загибель цивільної особи внаслідок артилерійських обстрілів, обстрілів з ЛОСЗ (легких озброєнь і стрілецької зброї – ред.) і мінних інцидентів, на 20-22 загибелі військових внаслідок артилерійських обстрілів, обстрілів із ЛОСЗ і мінних інцидентів», – йдеться у повідомленні ООН.

Від початку 2019 року на Донбасі загинули 25 цивільних жителів, а 130 отримали поранення, повідомляє Управління Верховного комісара ООН.

«У період з 1 січня по 31 жовтня 2019 року УВКПЛ ООН зафіксувало 155 випадків загибелі або поранення цивільних осіб, пов'язаних з конфліктом: 25 загиблих і 130 поранених, що на 40,4 відсотка менше, ніж за той же період 2018 року (51 загиблий і 209 поранених), і що також є найнижчою кількістю втрат серед цивільних осіб за весь період конфлікту», – заявили в УВКПЛ ООН.

Руйнувань і пошкоджень зазнали основні підприємства галузей промисловості, що формують бюджет регіону, припинила діяльність значна кількість містоутворювальних підприємств. Малі та середні підприємства зменшили економічну активність на 80–90 %, а майже 40 тис. із них повністю припинили свою діяльність. За інформацією Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, економічна активність на тимчасово неконтрольованих Україною територіях зменшилася у 5 разів. Обсяг промислової продукції Донецької області (без урахування частини зони проведення антитерористичної операції) за січень-серпень 2015 року порівняно з аналогічним періодом попереднього року зменшився на 45,0 %. За серпень 2015 року порівняно з аналогічним місяцем 2014 року спад сповільнився до 4,0 %, тоді як у червні він складав 46,6 %, у травні – 45,9 %, у квітні – 49,5 %.

У Луганській області катастрофічно скоротилися обсяги промислового виробництва: за січень-серпень 2015 року порівняно з аналогічним періодом попереднього року виробництво зменшилося на 81,0 %. З початку конфлікту спад виробництва відбувся в усіх основних галузях промисловості Донецької та Луганської областей, що спричинило зменшення експорту майже удвічі. Тільки в 2014 році порівняно з попереднім роком обсяги промислової продукції скоротилися в Донецькій області на 31,5 %, в Луганській – на 42,0 %. Зокрема, в Донецькій області скорочення промислового виробництва становило: у виробництві, передачі й розподілі електроенергії – 18,3 %; у металургійному виробництві та виробництві готових металевих виробів – 27,7 %; у виробництві коксу і продуктів нафтоперероблення – 31,5 %; у вугільній промисловості – 36,8 %; у машинобудуван-

ні – 41,1 %; у виробництві хімічних речовин і хімічної продукції – 47,5 %. У базових галузях промисловості регіону порушено традиційні виробничі ланцюжки «вугілля – кокс – метал» та «вугілля – електроенергетика» [6].

Аналізуючи основні етапи розвитку подій на Сході України після 2013-2014 рр., що стали передумовою Мінських домовленостей (які багато хто критикує), пригадаємо найбільш резонансні події, що в кінцевому підсумку змусили Україну піти на підписання спірних Угод.

- **24 травня 2014 року** біля Слов'янська було збито український літак АН-30, загинули п'ять членів екіпажу.
- **14 червня** – терористи обстріляли військово-транспортний літак Іл-76, загинули 40 десантників та дев'ять членів екіпажу;
- **24 червня** – біля Слов'янська терористи збили український військовий вертоліт Мі-8, загинуло дев'ять військовослужбовців.
- **10-24 липня** – систематичні обстріли підрозділів ЗСУ системами «ГРАД» з території Російської Федерації.
- **17 липня** – в небі над Донбасом збито цивільний літак Boeing-777 із 298 особами на борту. Ця трагічна подія показала, що протистояння на Сході України має інший характер, ніж той фейковий образ, який намагалася нав'язати всьому світові російська пропаганда. Для знищення пасажирського лайнера на висоті 10 км використовували відповідне важке озброєння й уміння ним керувати. **Це поставило жирний хрест на спробах країн Заходу робити вигляд, що російська версія про «трактористів і шахтарів, що воюють відкопаною в шахтах зброєю», має право на життя.**
- **28 серпня** – сталася Іловайська трагедія: загинули, були поранені й потрапили в полон сотні українських бійців – і все це в результаті безпосереднього втручання російських військ у конфлікт на Донбасі.

Кремль квапився форсувати події й добити Україну, щоб потім диктувати свої умови. Києву доводилося маневрувати, виходячи з наявних сил і засобів.

- **29 серпня** відбулося засідання РБ ООН у зв'язку з агресією Російської Федерації проти України, на якому делегація України заявила: «Росія розпочала безпосереднє військове вторгнення на материкову частину України із застосуванням своїх регулярних збройних сил». **Засідання комісії «Україна-НАТО».** Генеральний секретар НАТО Андерс Фог Расмусен кваліфікував вторгнення Збройних Сил Російської Федерації через східний і південно-східний українсько-російський державний кордон як «серйозну ескалацію збройної агресії Росії проти України» [8].
- **5 липня** – розпочалася активна фаза антитерористичної операції на позиції «ДНР» та «ЛНР». Було досягнуто позитивних змін: звільнені від сепаратистів міста: Лиман, Маріуполь, Слов'янськ, Краматорськ, Дружківка, Костянтинівка, Бахмут, Торецьк, Авдіївка, Красногорівка, Мар'їнка.

У серпні темпи українського наступу дозволяли розраховувати, що стратегічну мету повернення під контроль кордону, розрізання території

«Л/ДНР», подальшого оточення та ліквідації сил сепаратистів буде досягнуто найближчим часом.

Проте 28 серпня відбулася Іловайська трагедія за активної участі російських військ. Після втрати контролю над стратегічними транспортними магістралями та тяжких витрат під Іловайськом сухопутний коридор на Крим було захоплено російськими військами, а Маріуполь і Запоріжжя опинились теж перед загрозою захоплення.

Незважаючи на закиди про «зраду національних інтересів», відзначив В. Горбулін, слід чітко розуміти, що Україна об'єктивно потребувала припинення військових дій на тому етапі розвитку військово-політичної ситуації. Як мінімум державі був потрібен час для побудови ефективних Збройних Сил, перебудови сектору безпеки і оборони, оновлення стратегічних документів у сфері національної безпеки і оборони, отримання іноземної безпекової та фінансової допомоги.

Отриманий у результаті час, а також можливість пошуку політичного рішення цієї військової проблеми, що виникла у зв'язку з російською агресією, є одними з ключових результатів Мінського процесу, і ми маємо надалі ним користуватися. Водночас із пошуком політичного рішення необхідно посилювати свою обороноздатність, розбудовувати безпеку кордонів (сухопутних, морських та повітряних), а також напрацювати нову модель існування держави.

У вересні 2014 року, а потім і в лютому 2015 року українській владі за активної підтримки західних країн (США, Франція, Німеччина) та політичного керівництва НАТО вдалося досягнути в Мінську політичних домовленостей про послідовні кроки на шляху політико-дипломатичного врегулювання ситуації на сході України.

Мінськ-1

Мінськ виявився місцем для переговорів багато в чому завдяки присутності Олександра Лукашенка на інавгурації його українського колеги Петра Порошенка. Столиця Білорусі була зручною і з міркувань логістики. 23 червня 2014 року там відбулися перші переговори українських представників і делегатів самозваних «республік».

Після Іловайської трагедії припинення вогню, перепочинок і можливість для перегрупування сил були для України життєво необхідні. **5 вересня 2014 року Леонід Кучма, посол Росії в Україні Михайло Зурбов, представниця ОБСЄ Хайді Тальявіні й лідери самопроголошених республік як приватні особи підписали Мінський протокол [9], який передбачав припинення вогню, прийняття Закону «Про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької і Луганської областей» [10].** За складний, але необхідний у тих умовах для України закон парламентарії сьомого скликання проголосували на закритому засіданні Верховної Ради 16 вересня 2014 року.

Важливо: закон про ОРДЛО так і не набув чинності, на стадії першого читання зупинилися й зміни до Конституції, що передбачали розширення прав Донецької та Луганської областей.

Говорячи про зміст протоколу, усі пункти можна умовно розділити на три складові: **положення про припинення бойових дій, про політичне врегулювання конфлікту та положення про безпеку в зоні конфлікту.**

По-перше, основні пункти першої групи положень передбачали двостороннє припинення застосування зброї, забезпечення моніторингу перемир'я за допомогою ОБСЄ та обмін полоненими й заручниками.

По-друге, були сформовані положення про децентралізацію влади в Україні, зокрема через ухвалення закону про особливий статус деяких районів Донбасу, проведення місцевих виборів у цих районах за новим законом, а також заходи для покращення гуманітарного та економічного становища на території конфлікту.

По-третє, був розроблений механізм забезпечення контролю над кордоном з боку ОБСЄ, виведення незаконних збройних формувань, бойовиків та найманців, гарантії безпеки для учасників конфлікту і, звичайно, «продовження інклюзивного загальнонаціонального діалогу».

Усупереч положенням меморандуму російські війська та підпорядковані їм незаконні збройні формування захопили **8 ділянок території загальною площею 1696 км² в районах, які повинні контролюватися українським урядом, та 408 км українсько-російського кордону.** В. Путін відмовився анексувати чи визнати «незалежність» «ДНР» і «ЛНР». Натомість зробив ці регіони чинником впливу на політику Києва [11].

Отже, перший варіант Мінських угод був спробою прийти до компромісного рішення, яке припиняло бойові дії, нормалізуючи політичний процес із гарантіями «особливих» позицій для проросійських сил.

Але підписаний протокол містив декілька проблемних позицій.

Перша – нечіткі формулювання. Не було вказано, що саме передбачається під спеціальним статусом Донбасу, не було описано, як саме буде відбуватися припинення бойових дій, і, головне, у якому порядку мають реалізовуватися положення. У подальшому каменем спотикання стало саме це: коли мають відбуватися вибори на Донбасі – до відновлення контролю за кордоном і відведення техніки чи після.

Другою проблемою було те, що протокол підписували в умовах, коли Україна стояла перед загрозою повномасштабного воєнного вторгнення.

Третьою проблемою Мінських угод була їхня загальна слабка легітимність. Їх підписували не лідери держав, навіть не голови міжнародних відомств. Із боку України це був колишній президент (хоча МЗС України і підтвердило його права як офіційного посланця), з боку Росії – один із послів, а підписи лідерів невизнаних республік, яких на той час ніхто на їхні посади не обирав, узагалі небагато важили.

Шляхи розв'язання проблем

Щоб розв'язати бодай якусь із цих проблем, переговорники робили спроби конкретизувати положення угоди. 19 вересня 2014 року було під-

писано **Додатковий меморандум [12]**, який уточнював і конкретизував заходи на забезпечення перемир'я, майже не зачіпаючи інші, ширші теми переговорів. **Передбачалося відведення важкого озброєння** на максимальну дальність його пострілу, створення 30-кілометрової зони безпеки, заборона наступальних дій, використання бойової авіації та встановлення нових міцних загород. **Також передбачалася організація роботи місії ОБСЄ з моніторингу виконання домовленостей**, наголошувалося ще раз на необхідності виведення закордонних збройних формувань, бойовиків і найманців з території України.

Додатковий меморандум дав певні результати – значно зменшилася кількість загиблих військових і цивільних, активні бойові дії припинилися на деякий час. Проте головні причини конфлікту не було подолано, а втілювати в життя більш далекоюсяжні положення Мінської угоди ніхто особливо не поспішав.

Аналізуючи розвиток подій того часу, оглядачі різних ЗМІ відзначали, що затишшя на Донбасі виявилось недовгим, уже 2 листопада в маріонеткових утвореннях на Донбасі відбулася пародія на вибори до так званих органів влади. Російські куратори бойовиків прагнули форсувати ситуацію, зосередивши зусилля на розширенні території самопроголошених республік.

Січень 2015 року запам'ятався розстрілом пасажирської маршрутки на блокпості під Волновахою й артилерійським ударом по житлових кварталах Маріуполя. У центрі уваги жителів України були захисники Донецького аеропорту – «кіборги». Не спромігшись розвинути успіх у Приазов'ї, бойовики захопили важливий залізничний вузол Дебальцеве, в якому брали безпосередню участь російські військові.

Мінськ-2

Конфлікт на Сході України набував загрозливих масштабів – під ударом опинилася безпека всієї Центральної Європи. Євросоюзники плавно перейшли від стану «глибокої занепокоєності» хоча б до видимості якихось дій. **Почалася робота над Мінськом-2.**

11 лютого 2015 року в Мінськ прибули учасники нормандської четвірки, цій зустрічі передував візит Ангели Меркель і Франсуа Олланда в Київ і Москву, де вони готували ґрунт для досягнення домовленостей. Переговори в столиці Білорусі тривали 16 годин, уже пізніше в мемуарах Олланд напише, що Путін погрожував Порошенку «розчавити українську армію» і намагався одержати перевагу [13].

Але українським військовим вдалося уникнути дебальцівського котла, що дало Києву потрібні аргументи за столом переговорів у Мінську. Після погодження 13 пунктів **Комплексу заходів щодо виконання Мінських угод [14]** учасники зустрічі роз'їхалися, не провівши спільної прес-конференції чи брифінгу.

12 лютого 2015 року документ було підписано тими самими особами, що підписали Мінський протокол у вересні 2014 року. **17 лютого 2015 року Комплекс заходів щодо виконання Мінських угод схвалила як**

матрицю врегулювання на Донбасі Рада Безпеки ООН, і ця оперативність є свідченням ставлення США до документа, що став показовим прикладом гібридної дипломатії.

Історичне значення Мінських домовленостей полягає в тому, що вони різко знизили інтенсивність бойових дій на Донбасі, дозволили Збройним Силам України виграти час для зміцнення своїх позицій. За три з половиною роки після їх підписання на Сході України не раз спостерігалися спалахи бойової активності, але українські військові відновили контроль над рядом населених пунктів. Сторони протистояння так і не почали виконання мінських домовленостей, не зумівши досягти стабільного припинення вогню. Але українські частини вже не несли таких втрат у зіткненнях, як до лютого-2015. Був відсунутий і ризик повернення російських частин до лінії розмежування.

Отриманий перепоочинок був використаний цілком ефективно, і 18 січня 2018 року Верховна Рада прийняла Закон «Про особливості державної політики щодо забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях в Донецькій і Луганській областях»[15]. Цим документом Росія названа агресором, на неї як окупанта покладено відповідальність за те, що відбувається на тимчасово окупованій території України.

На зміну Антитерористичній операції прийшла операція Об'єднаних сил, права й можливості військових у безпосередній близькості від зони зіткнення з бойовиками суттєво розширилися. Змінився і бюджет Міноборони.

Так, якщо у 2014 році бюджет Міноборони становив 27 млрд. грн., то у 2015 році – 42 млрд. грн.; у 2016 році – 57 млрд. грн.; у 2017 році – 64 млрд. грн.; у 2018 році – 86 млрд. грн.[6]. Бюджетом України на 2020 рік передбачено вже 245 млрд. грн.

Відомо, що на початок агресії службу несли 150 тис. осіб, сьогодні – 255 тис. військовослужбовців.

Оцінюючи наведені факти щодо ситуації на Донбасі, можемо зазначити наступне: Мінські домовленості (Мінський протокол від 5 вересня 2014 року, Мінський меморандум від 19 вересня 2014 року та Мінський комплекс заходів від 12 лютого 2015 року) продовжують слугувати основою роботи нормандського формату, держави-члени віддали їм повну імплементацію.

Останній саміт нормандського формату відбувся 9 грудня 2019 року. У «Невідкладних заходах зі стабілізації ситуації в зоні конфлікту»[16] формально лідери нормандської четвірки на останньому саміті затвердили «загальні узгоджені висновки». Документ складається з трьох пунктів: невідкладні заходи зі стабілізації ситуації в зоні конфлікту; заходи з імплементації політичних положень Мінських угод та подальші кроки. Третій пункт передбачає можливість скликання наступного саміту, де лідери обговорять, зокрема, й передумови проведення місцевих виборів в ОРДЛО.

Заходи з імплементації політичних положень Мінських угод передбачали можливість досягнення домовленостей у рамках норманд-

ського формату (Н4) і Тристоронньої контактної групи щодо всіх правових аспектів особливого порядку місцевого самоврядування (особливого статусу) окремих районів Донецької та Луганської областей, як зазначено в Комплексі заходів щодо виконання Мінських угод від 2015 року – для забезпечення його дії на постійній основі. Вони вважають за необхідне інкорпорувати «формулу Штайнмаєра» в українське законодавство згідно з версією, узгодженою Н4 та Тристоронньою контактною групою.

І насамкінець, враховуючи актуальність проблеми виконання Мінських угод, пошуку нових підходів до їх реалізації, зазначимо, що сьогодні існують різні позиції з цих питань.

Україна виступає за першочергове проведення виборів на Донбасі лише після припинення вогню, виведення військової техніки та озброєних формувань і повернення 408 км українсько-російського кордону під свій контроль. РФ вимагає проведення виборів на Донбасі, а лише потім виведення військ та повернення українсько-російської ділянки кордону.

За словами В. П. Горбуліна, в Україні на рубежі 2020-2025 рр. є тільки два шляхи: або стати сильною державою, або зіптовхнутися з реальною небезпекою. Будемо сподіватися, що Україна вибере перший шлях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Договір про дружбу, співпрацю і партнерство між Україною та Російською Федерацією. URL: <http://docs.cntd.ru/document/1902220>
2. Горбулін В. Мой путь в зазеркалье. Не только путевые заметки. – К.: Брайт Букс. 2019. С. 9-10.
3. Артёмов І. «Виклики збройної агресії як каталізатор перезавантаження зовнішньої політики України». Міжнародний науковий вісник: зб.наук.пр./ред.кол. І.Вовканич та ін. Вип.1-2. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ».2019. С.67.
4. Виступ Президента України на загальних дебатах 70-ї сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй. URL: <https://iraq.mfa.gov.ua/news/40500-vistup-prezidenta-ukrajini-na-zagalynih-debatah-70-ji-sesiji-generalnoji-asambleji-organizaciji-objednanih-nacij>
5. «Нас уже 37 мільйонів: статистика Кабінету міністрів». URL: <https://strana.ua/news/246011-skolko-naselenija-v-ukrajine-v-2019-hodu-pochemu-nas-stalo-menshe-na-11-millionov.html>
6. «Донбас і Крим: ціна повернення»: монографія/ за заг. редакцією В. Горбуліна та інших; – К.:НІСД. 2015. с. 128
7. ООН порахувала жертви бойових дій на Донбасі серед цивільних і комбатантів. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/oon-zvit-ghertvy-donbas/30272212.html>
8. Засідання Ради Безпеки ООН від 29 серпня 2014 року. URL: <https://www.unian.ua/politics/956607-zasidannya-radi-bezpeki-oon-translyatsiyu-zaversheno.html>
9. Протокол про результати консультацій Тристоронньої контактної групи, Мінськ, 5 вересня 2014 року. URL: <https://www.osce.org/ru/home/123258>
10. Закон України «Про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької і Луганської областей» від 16 вересня 2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1680-18>

11. «Чим закінчилися переговори в Мінську: документи і заяви сторін». URL: https://dt.ua/POLITICS/chim-zakinchilisy-peregovori-v-minsku-dokumenty-i-zayavi-storin-164053_.html
12. Меморандум про виконання положень Протоколу за результатами консультацій Тристоронньої контактної групи стосовно кроків, спрямованих на імплементацію Мирного плану Президента України Петра Порошенка та ініціатив Президента Росії Володимира Путіна. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26597039.html>
13. Є. Магда. «Третій Мінськ іде. Чого чекати на Донбасі». Корреспондент.net. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4031351-tretii-minsk-ide-choho-chekaty-na-donbasi>
14. Комплекс заходів з виконання мінських угод. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2015/02/12/7058327/>
15. Закон України «Про особливості державної політики щодо забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях в Донецькій і Луганській областях». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>
16. Загальні узгоджені висновки Паризького саміту в Нормандському форматі 9 грудня 2019 року / Офіційний сайт Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zagalni-uzgodzheni-visnovki-parizkogo-samitu-v-normandskomu-58797>

REFERENCES

1. *Dohovir pro druzhbu, spivpratsiu i partnerstvo mizh Ukrainoiu ta Rosiiskoiu Federatsiieiu [Treaty of Friendship, Cooperation and Partnership between Ukraine and the Russian Federation]*. Retrieved from <http://docs.cntd.ru/document/1902220> [in Ukrainian].
2. Horbulin, V. (2019). *Moj put v zazerkalie. Ne tolko putevie zametki [My path through the looking glass. Not just travel notes]*. Kyiv: Brajt Buks [in Russian].
3. Artomov, I. (2019). *Vykyky zbrojnoi ahresii iak katalizator perezavantazhennia zovnishnoi polityky Ukrainy [Challenges of armed aggression as a catalyst for restarting Ukraine's foreign policy]*. *Mizhnarodnyj naukovyj visnyk – International Scientific Herald*, 1-2, 67 [in Ukrainian].
4. *Vystup Prezydenta Ukrainy na zahalnykh debatach 70-I sesii Heneralnoi Asamblei Orhanizacii Obiednanykh Nacii [Speech by the President of Ukraine at the general debate of the 70th session of the United Nations General Assembly]*. Retrieved from <https://iraq.mfa.gov.ua/news/40500-vistup-prezidenta-ukrajini-na-zagalynih-debatah-70-ji-sesiji-generalynoji-asambleji-organizaciji-objednanih-nacij> [in Ukrainian].
5. *Nas uzhe 37 milioniv. Statystyka Kabinetu ministriv [There are already 37 million of us. Statistics of the Cabinet of Ministers]*. Retrieved from <https://strana.ua/news/246011-skolko-naselenija-v-ukrajine-v-2019-hodu-pochemu-nas-stalo-menshe-na-11-millionov.html> [in Ukrainian].
6. Horbulin, V. (2015). *Donbas i Krym: tsina povernennia [Donbass and Crimea: the price of return]*. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
7. *OON porachuvava zhertvy bojovykh dii na Donbasi sered tsyvilnykh i kombatantiv [The UN counted the victims of hostilities in Donbass among civilians and combatants]*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/oon-zvit-ghertvy-donbas/30272212.html> [in Ukrainian].
8. *Zasidannia Rady Bezpeky OON vid 29 serpnia 2014 roku [Meeting of the UN Security Council on August 29, 2014]*. Retrieved from <https://www.unian.ua/politics/956607-zasidannya-radi-bezpeki-oon-translyatsiyu-zaversheno.html> [in Ukrainian].
9. *Protokol pro rezultaty konsultacii Trystoronnoi kontaktnoi hrypy, Minsk, 5 veresnia 2014 roku [Minutes of the consultations of the Tripartite Contact Group, Minsk, September 5, 2014]*. Retrieved from <https://www.osce.org/ru/home/123258> [in Ukrainian].

10. *Zakon Ukrainy «Pro tymchasovyi poriadok mistsevoho samovriaduvannia v okremykh raionakh Donetskoi i Luhanskoi oblasti» vid 16 veresnia 2014 roku* [Law of Ukraine “On the temporary order of local self-government in certain districts of Donetsk and Luhansk regions” of September 16, 2014]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1680-18> [in Ukrainian]
11. *Chym zakinchylisia perehovory u Minsku: dokumenty i zaiavy storin* [What ended the talks in Minsk: documents and statements of the parties]. Retrieved from https://dt.ua/POLITICS/chim-zakinchylisia-peregovori-v-minsku-dokumenti-i-zayavi-storin-164053_.html [in Ukrainian].
12. *Memorandum pro vykonannia polozhen Protokolu za rezultatamy konsultatsii Trystoronnoi kontaktnoi hrupy stosovno krokiv, spriamovanykh na implementatsiu Myrnoho planu Prezydenta Ukrainy Petra Poroshenka ta initsiatyv Prezydenta Rosii Volodymyra Putina* [Memorandum on the implementation of the provisions of the Protocol following the consultations of the Tripartite Contact Group on steps aimed at implementing the Peace Plan of the President of Ukraine Petro Poroshenko and the initiatives of the President of Russia Vladimir Putin]. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/26597039.html> [in Ukrainian].
13. Mahda, Ye. *Tretii Minsk ide. Choho chekaty na Donbasi. Korrespondent.net* [The third Minsk is coming. What to expect in Donbass. Korrespondent.net.]. Retrieved from <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4031351-tretii-minsk-ide-choho-chekaty-na-donbasi> [in Ukrainian].
14. *Kompleks zakhodiv z vykonannia minskykh uhod* [A set of measures to implement the Minsk agreements]. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/articles/2015/02/12/7058327/> [in Ukrainian].
15. *Zakon Ukrainy «Pro osoblyvosti derzhavnoi polityky shchodo zabezpechennia derzhavnoho suverenitetu Ukrainy na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh v Donetsii i Luhanskii oblasti-akh»* [Law “On the peculiarities of state policy to ensure the state sovereignty of Ukraine in the temporarily occupied territories in Donetsk and Luhansk regions”]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19> [in Ukrainian].
16. *Zahalni uzgodzheni vysnovky Paryzkooho samitu v Normandskomu formati 9 hrudnia 2019 roku. Ofitsiinyi sait Prezydenta Ukrainy* [General agreed conclusions of the Paris Summit in the Normandy format on December 9, 2019. Official site of the President of Ukraine]. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/news/zagalni-uzgodzheni-visnovki-parizko-go-samitu-v-normandskomu-58797> [in Ukrainian].

УДК 321.01

DOI: 10.24144/2078 –1431.2020.1(24).54–64

Віктор Пашков,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри обліку і аудиту
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

СФЕРА ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ІНСТРУМЕНТ «М'ЯКОЇ СИЛИ» У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ДЕРЖАВИ

Розглянуто потенційні можливості використання сфери вищої освіти, навчання іноземних студентів для забезпечення зовнішньополітичних інтересів. Виявлено, що останні 20-30 років провідні країни світу активно використовують виші як агентів публічної дипломатії, отримуючи не лише фінансові вигоди від навчання іноземців, а й політичні ефекти. На прикладі США, Франції, Австралії, Японії проаналізовано роль вишів у поліпшенні міжнародного іміджу країни та двосторонніх відносин, поширенні геополітичного впливу.

У цьому контексті проаналізовано сучасний стан, проблеми та перспективи використання навчання іноземців у вітчизняних ЗВО для просування політичних і економічних інтересів України на міжнародній арені.

Ключові слова: експорт вищої освіти, «м'яка сила», геополітичний вплив, публічна дипломатія, агенти впливу, зовнішня політика.

The potential possibilities of using the higher education, training of foreign students for providing foreign policy interests are considered. It has been revealed that for the last 20-30 years the leading countries have been actively using own colleges and universities as agents of public diplomacy, receiving not only the financial benefits of teaching foreigners, but also political effects.

The export of the higher education, attracting foreign students in modern conditions is becoming an effective tool of "soft power" in those countries that can benefit from the effects of internationalization of the educational space. Learning of foreigners allows the exporting countries of education to gently improve their image in the international arena, promote their own interests in bilateral relations, promote their own political and cultural values, and eventually gently form networks of interpersonal contacts and influencers that can be used in the future for influence. to the political agenda of other countries.

On the example of the USA, USSR, France, Australia, China, Japan, the role of universities in improving the country's international image and bilateral relations of spreading geopolitical influence is analyzed.

In this context, the current state, problems and prospects of using foreigners' education in domestic universities to promote Ukraine's political and economic interests in the international arena are analyzed. For this authorities should intensify their diplomatic work, develop and approve an appropriate state strategy that would coordinate the actions of different ministries, especially the Ministry of Education and Science and the Ministry of Foreign Affairs, and institutional policies of universities.

Keywords: *export of higher education, soft force, geopolitical influence, public diplomacy, agents of influence, foreign policy.*

Вступ. Розвиток світової вищої освіти з кінця ХХ ст. відзначається посиленням інтернаціоналізації, що відображається в активізації міжнародного співробітництва та спільних проєктів, зростанні кількості студентів, що навчаються за кордоном, активному формуванні міжнародного ринку освітніх послуг. З іншого боку, сьогодні експорт освіти виходить за межі «просвітницької традиції» – передачі знань і навичок; всі великі міжнародні актори усвідомлюють важливість вищої освіти і науки як засобів посилення національної безпеки та позицій на міжнародній арені. У багатьох країнах світу інтернаціоналізація стає важливою складовою як державної освітньої політики, так і стратегій інституційного розвитку вишів. ВНЗ завжди були інтернаціональними організаціями.

Аналіз досліджень і публікацій. Досліджувана проблематика лише нещодавно стала предметом уваги політологів та фахівців у сфері міжнародних відносин. До цього процеси інтернаціоналізації вищої освіти вивчались у рамках педагогічної науки. При цьому освітні компаративісти фокусувались переважно на академічних та економічних аспектах, часто ігноруючи політичний вимір інтернаціоналізації.

Можливості сфери вищої освіти як інструменту «м'якої сили» держави на теоретичному рівні у своїх роботах розглядають Є. Антюхова [1], Н. Белоусова [2], Н. Білоцерківська [3], А. Григорян [6]. Так, на думку дослідниці Є. Антюхової, різке збільшення у другій половині ХХ ст. чисельності міжнародних студентів відкрило перед великими державами нові можливості посилювати свій вплив у міжнародних відносинах в умовах, коли використання сили та економічної потуги є дозованим [2, с. 201]. Аналіз зарубіжного досвіду у цій сфері висвітлюють О. Висоцький [5], П. Каткін [8, 9], О. Нагорна [11].

Метою дослідження є аналіз можливостей використання сфери вищої освіти як інструменту зовнішньої політики держави, порівняння зарубіжного досвіду у цій царині та вітчизняних реалій.

Результати дослідження. Феномен глобалізації наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. виходить за межі торговельно-економічних відносин і охоплює всі суспільні сфери – політику, ідеологію, культуру, освіту, маючи на меті створення єдиної економічної світової системи. На думку П. Скотта, глобалізація є найбільшим викликом для вишів за останні декілька століть. Вона приводить до стандартизації освітніх програм, поширення культурних цінностей Заходу, проникнення західних провайдерів на освітні ринки інших країн, формування моделі «космополітичного університету» [7, с. 24]. У цьому сенсі глобалізація несе суттєві ризики для незахідних країн, оскільки послаблює традиційну роль ВНЗ як національних центрів освіти та культури, загрожує процесу відтворення національної ідентичності у цих суспільствах.

В операційній діяльності вишів інтернаціоналізація проявляється в активізації міжнародних двосторонніх і багатосторонніх проєктів, про-

грам обміну, реформуванні навчальних планів, освітніх програм у бік посилення їх міжнародного компонента, інституційному партнерстві, договорах, посиленні інтелектуального потенціалу ВНЗ у розумінні культури, освітніх систем і суспільного розвитку інших націй.

Можна виділити такі основні причини інтернаціоналізації вищої освіти: політичні – демократизація світової спільноти, розвиток інтеграційних процесів у політичній і економічній сферах; економічні – глобалізація економіки, технологій, вимоги світового та регіональних ринків праці; культурні та ідеологічні – зростання міжнародної відкритості, діалог культур; академічні – інтернаціональний характер наукових знань, універсальна основа освіти та дослідницької діяльності, формування міжнародних стандартів якості освіти.

Економічні цілі інтернаціоналізації безпосередньо пов'язані з фінансовими вигодами від плати за навчання іноземних студентів й іншими супутніми доходами для національних економік. Політичні цілі зумовлюються геополітичними планами та інтересами кожної країни. Культурні цілі витікають з намірів популяризації національної культури. Академічні фактори пов'язані з потребою модернізації вищої освіти. Провідні гравці на міжнародному ринку освітніх послуг прагнуть до досягнення балансу між фінансовими вигодами і публічною дипломатією, просуванням зовнішньополітичних цілей.

До середини ХХ ст. міжнародна кооперація у сфері вищої освіти базувалася винятково на двосторонніх угодах й індивідуальних контактах. Мобільність у цій сфері обмежувалася потоками студентів між Північною Америкою та Західною Європою. З середини ХХ ст. провідні держави світу почали розглядати експорт освіти в якості інструменту зовнішньої політики. Після 1945 р. почала активно зростати кількість студентів з колишніх колоній у ВНЗ розвинутих країн, а географічні рамки ринку освітніх послуг розширювалися. Результатом цих процесів стало формування міжнародного ринку освітніх послуг із обсягом у \$90-100 млрд. у 2018 р. [10, с. 116]. При цьому він дуже швидко зростає. Якщо у 2000 р. у світі нараховувалося 2 млн. іноземних студентів, то у 2009 р. – 3,7 млн., у 2013 р. – 4,1 млн., 2018 р. – 5 млн. осіб. За прогнозом IDP Education Australia, до 2025 р. кількість міжнародних студентів у світі збільшиться до 7,2 млн. осіб [16, с. 3].

Протягом останніх двох десятиліть експорт освітніх послуг стрімкими темпами набуває ознак бізнесу глобального масштабу. За даними Міжнародного бюро ЮНЕСКО з освіти, свої освітні послуги сьогодні пропонують тисячі вишів з понад 140 країн, однак основна конкуренція відбувається між розвинутими країнами Західної Європи та Північної Америки, а також між Австралією та Японією, де навчаються понад 4/5 іноземних студентів. Понад 85% світового ринку освітніх послуг припадає всього на 22 країни, серед яких США, Велика Британія, Франція, Німеччина та Австралія. Сьогодні лідерство на цьому ринку утримують англomовні країни (США, Велика Британія, Австралія, Канада, ПАР, Нова Зеландія), на які в сукупності припадає майже половина ринку, та меншою мірою країни континентальної Європи – 25% ринку.

Навчання іноземних студентів дає значний додатковий прибуток і робочі місця в освітній і соціальній інфраструктурі, стимулюючи вищі реалізовувати міжнародні підприємницькі стратегії. Уряди Великої Британії, Австралії, Нової Зеландії, США, в яких практикується цей підхід, надають ВНЗ значну автономію, забезпечують високу репутацію національних освітніх систем, а також гарні соціальні умови для іноземних студентів, що створює для їх вищів додаткові конкурентні переваги на міжнародному ринку освіти.

Окрім прямих фінансових вигід, країни-експортери отримують приховані екстерналії. Проводячи активну міграційну політику, США, Канада, Австралія та країни Західної Європи отримують приблизно 1 млн. висококваліфікованих спеціалістів на рік з числа іноземних громадян, що навчалися у вишах цих країн. А це – не менш цінний прибуток від ринку освітніх послуг, ніж плата іноземних студентів за навчання та проживання. Залучаючи високопродуктивний людський капітал з інших країн, розвинуті країни отримують значні економічні переваги.

Лише на використанні освітньої міграції як інструменту зміцнення науково-технічного та економічного потенціалу розвинені країни заощаджують величезні кошти, перш за все на витратах на навчання фахівців та на поліпшенні структури зайнятості. Так, наприклад, у США Національний науковий фонд оцінював чистий виграш від залучення дослідника в галузі природничих чи технічних наук в 1990-х рр. у \$500 тис. За підрахунками ННФ, імміграція 53 тис. кваліфікованих інженерів, вчених і лікарів протягом 1952-1961 рр. дозволила США заощадити \$2 млрд. Економія на підготовці 74 тис. фахівців, які в'їхали до країни протягом 1962-1970 рр., становила вже \$4 млрд. [13, с. 100].

Глобальний характер ринку освітніх послуг зумовлює три установки держав: економічну, політичну та академічну. Перша полягає у розгляді освіти як важливої статті експорту, засобу залучення додаткових фінансових ресурсів у власну освітню систему. Іноземні студенти не лише оплачують повну вартість навчання, а й залишають значні суми у країні перебування.

Друга установка відносить експорт освітніх послуг до сфери зовнішньої політики, засобу розширення геополітичного впливу. Експортний потенціал вищої школи у доктринах зовнішньої політики більшості провідних і держав середньої сили розглядається як одна зі складових системи реалізації та захисту національних інтересів. Експорт освіти фактично став одним з інструментів «м'якої сили» для держав-експортерів на міжнародній арені.

Студенти-іноземці під час навчання засвоюють не лише професійні знання, але і норми та цінності тих академічних систем, в яких вони вчать-ся. У певній мірі іноземних студентів можна розглядати у якості поширювачів політичної культури країн-експортерів освіти. У цьому контексті не можна не погодитися з думкою В. Гюго, який говорить, що можна протистояти вторгненню армій, але вторгненню ідей протистояти неможливо.

На початку XXI ст. дипломатія з традиційної сфери державного управління перетворюється на відкритий різноспрямований публічний

процес, в який залучені як державні, так і громадські актори. У результаті вищі, освітні фонди та програми, експертні мережі, міжуніверситетські та дослідницькі консорціуми опосередковано стають агентами з управління міжнародними зв'язками.

Освіта може використовуватись як ефективний інструмент «м'якої сили» через три механізми. По-перше, як інструмент поширення політичних цінностей. Іноземці під час навчання засвоюють не лише професійні знання, а й сукупність домінуючих у країні суспільних цінностей і культурних моделей поведінки. Після повернення додому випускники з великою вірогідністю поширюватимуть засвоєні цінності і практики. По-друге, навчання іноземних студентів сприяє формуванню неформальних мереж міжособистих контактів, які уряди можуть використовувати як інструмент впливу на політичний порядок денний, лобіювання бізнес-інтересів. Займаючи провідні позиції у різних суспільних сферах на батьківщині, студенти, що навчались за кордоном, можуть ставати своєрідними «агентами впливу» іншої країни на внутрішні політичні і економічні процеси. Ця робота потребує тривалих і систем зусиль, але ефекти від неї мають довгостроковий характер.

По-третє, навчання іноземних студентів може служити цілям просування національних інтересів у двосторонніх відносинах, позитивного іміджу країни. Фокусуючись на традиційних завданнях вишів в освіті та науці, політики та дослідники часто забувають про їх місію центрів міжнародного співробітництва, комунікації. Розвиваючи закордонні зв'язки, вищі відіграють роль академічних мостів між країною, її культурою та рештою світу, передусім сусідніми країнами. Особливо це проявляється у діяльності великих і прикордонних ВНЗ. Вищі, розташовані у прикордонних регіонах, першими беруться до встановлення наукових та освітніх зв'язків, тим самим сприяючи, поліпшуючи політичний діалог між державами. Оскільки освіта та культура завжди була інструментом конструювання соціальних спільнот, вирішення їх проблем, то у прикордонних районах освіта виступає локомотивом міжкультурного та політичного діалогу.

Третя, академічна установка полягає в усвідомленні необхідності створення для досягнення перших двох цілей вишів світового класу, які могли б збільшити чисельність контингенту іноземних студентів, підвищити міжнародний престиж країни. Наявність іноземних студентів є одним з непрямих показників якості освіти, рівня інституційного розвитку ВНЗ. Необхідність їх залучення стимулює вищі поліпшувати соціальну та наукову інфраструктуру, розробляти нові освітні курси і програми, зокрема англійські, підвищувати кваліфікацію викладацького складу, якість наукових досліджень.

Найбільш відома форма інтернаціоналізації вищої освіти – збільшення кількості студентів, які навчаються за кордоном. Звичайно, відправка студентів на навчання в інші країни – явище не нове, і певні регіони стикаються з цим вже давно. Однак саме у другій половині ХХ ст. спостерігалися небачені раніше темпи зростання та масштаби освітньої міграції. З 1975 по 2010 рр. чисельність іноземних студентів у світі зростає з 0,6 млн. до 3,7 млн. осіб. [6, с. 19].

Більшість європейських країн мають постійний притік студентів зі своїх колишніх колоній, що дозволяє не тільки збільшувати доходи вишів, але і використовувати його як інструмент міжнародної комунікації, отримання політичної ренти. Так, наприклад, більшість лідерів африканських країн, які у минулому були французькими колоніями (Північна і Західна Африка), отримали вищу освіту у провідних університетах Франції. Значна частина молоді, особливо діти політичної та економічної еліти, країн Латинської Америки прагне отримати диплом у вишах США та Канади. У період «холодної війни» вищі СРСР активно приймали іноземних студентів з країн прокомуністичної орієнтації. Крім цього, значна частина партійної, військової номенклатури східноєвропейських країн отримала вищу освіту у провідних вишах Москви, Києва та Ленінграда.

Загалом СРСР є успішним прикладом використання експорту освітніх послуг для реалізації власних геополітичних інтересів. Влада Російської імперії ще з часів Олександра II (1855-1881), керуючись концепцією панславізму – ідеєю провідної ролі Росії у слов'янському світі – сприяла підготовці в російських вишах дітей представників національної еліти з Болгарії, Сербії і Чорногорії, які на той час перебували у складі Османської імперії. Так, у 1865 р. Міністерство освіти прийняло рішення про доцільність безкоштовного навчання іноземних громадян, на підставі якого царський уряд виділив стипендії для болгарської молоді на навчання у технічних вишах [16, с. 42]. Проте до Жовтневої революції ця практика не отримала поширення у зовнішньополітичній діяльності Росії.

Радянська влада від початку свого існування надавала допомогу молодим державам, які постали на політичній мапі після Першої світової війни, зокрема у підготовці національних кадрів, що відповідало концепції експорту революції. Результатом такого політичного курсу стало підписання міждержавних угод з Монголією (1921), Туреччиною (1922), Іраном (1923). Набір іноземних студентів на навчання здійснював Наркомат освіти, а політичне керівництво – Комінтерн, Наркомат у справах національностей і відділ агітації і пропаганди ЦК ВКП(б).

Одразу після закінчення війни геополітичні зміни післявоєнного світу почали відображатися на діяльності радянських вишів. Залучення іноземних студентів стало частиною зовнішньої політики СРСР. Підготовка фахівців для зарубіжних країн мала сприяти формуванню дружніх відносин з країнами та зміцнювати роль Москви як лідера соціалістичного світу. У 1946 р. на навчання в СРСР приїхали 494 громадянина з країн народної демократії: з Болгарії – 120, з Польщі – 14, з Югославії – 6. Були укладені міжнародні договори з підготовки фахівців: у 1946 р. – з Болгарією та Румунією, у 1948 р. – з Угорщиною, Монголією, Польщею, Чехословаччиною і КНДР, у 1952 р. – з НДР і КНР, у 1955 р. – з ДРВ, у 1960 р. – з Кубою. У структурі профільного міністерства був створений іноземний відділ, на який покладалося керівництво підготовкою кадрів для зарубіжних країн. З кінця 1950-х рр. у радянських вишах почали створювати підрозділи і посади, на які покладалися завдання ідейно-виховної роботи з іноземними студентами. На початку 1960-х рр. у СРСР навчалось понад приблизно

2300 студентів з В'єтнаму, 1955 – Монголії, понад 1500 – Китаю, 1755 – НДР, 669 – Болгарії, 435 – Чехословаччини, 392 – Польщі тощо[11, с. 24].

У процесі інтернаціоналізації вищої освіти СРСР можна виділити два етапи, які тісно пов'язані з політичними змінами в середині соцтабору. Перший етап розпочався різким ростом чисельності іноземних студентів у СРСР у 1946-1947 рр. Основний приплив йшов з країн народної демократії. З середини 1950-х рр. перша хвиля починає спадати. Студенти цієї хвилі приїжджали навчатися за інженерно-технічними спеціальностями. Значна частина цих студентів після повернення на батьківщину займала провідні посади середнього та вищого рівнів у державно-партійному апараті, промисловому та оборонному секторі.

Поступове скорочення студентських потоків з цих країн у 1950-х рр. було пов'язано з двома причинами. По-перше, у міру укріплення комунізму у Східній Європі уряди країн народної демократії почали формувати власні системи вищої освіти, щоб задовольнити потреби економіки та державного управління. По-друге, у середині 1950-х рр. виникають внутрішні протиріччя у соціалістичному таборі – події 1956 р. в Угорщині, антирадянські виступи в Польщі та НДР.

Наприкінці 1950-х рр. починається другий етап інтернаціоналізації вищої школи СРСР, безпосередньо пов'язаний з проникненням комунізму у Латинську Америку, країни Африки та Азії. У 1960-х рр. радянський уряд послідовно проводив політику розширення прийому іноземних громадян у виші. Пріоритетом стали студенти з країн соціалістичної орієнтації, що розвиваються. Важливим кроком у цьому напрямі стало відкриття в Москві Університету Дружби народів ім. Патріса Лумумби.

З 1960-х рр. освітня співпраця стала розглядатись радянським керівництвом як один з каналів широкої пропаганди успіхів СРСР у країнах соціалістичного табору та країнах, що розвиваються. Щодо країн народної демократії, то навчання у радянських вишах великої кількості партійних, військових і наукових кадрів з цих країн слугувало меті формування спільної політичної ідентичності у дусі вірності Москві. У країнах, що розвиваються, через велику віддаленість освіти допомога сприяла формуванню позитивного міжнародного іміджу СРСР.

Таким чином Москва прагнула підтримувати своє лідерство та ідеологічний вплив всередині соціалістичного табору. З 1950 по 1990 рр. чисельність іноземних студентів у радянських вишах збільшилась майже в 22 рази, досягнувши напередодні розпаду держави 126,5 тис. осіб, що становило 10,8% від загальносвітової чисельності. За цим показником СРСР займав 3-тє місце у світі, поступаючись лише США (407,5 тис. чол.) і Франції (136 тис. чол.).

Головними інструментами поширення ідеологічного впливу СРСР у постколоніальному просторі Азії та Африки стали надання консультативної допомоги у розбудові освітніх систем, направлення радянських викладачів, наукової та методичної літератури. Для прикладу, лише в Алжирі у 1970-х рр. працювало 935 радянських викладачів. З 1960 до 1990 рр. за рахунок радянського уряду було створено 67 вишів і 25 технікумів у 36 кра-

їнах [11, с. 26]. Цікаво, що радянська допомога у сфері освіти арабським країнам викликала зворотну реакцію Заходу. Франція та Велика Британія у відповідь почали також надавати аналогічну допомогу цим країнам, намагаючись зберегти свої позиції у регіоні.

Зовнішньоекономічна політика США з останньої чверті ХХ ст. спрямована на максимальне залучення іноземних студентів і дослідників у власні коледжі та університети. Протягом 1990-х рр. Сполучені Штати завоювали значну частину міжнародного ринку освітніх послуг – на початку 2000-х рр. частка США на ринку сягнула 32%. У середині 2010-х рр. її частка зменшилась до 20%, що було викликано появою на ринку нових гравців.

Навчання іноземців в останнє десятиліття є п'ятою за значимістю статтею американського експорту. З 2016 р. доходи від їх навчання перевищили \$40 млрд. Іноземці становлять 4% студентського контингенту вишів США, забезпечуючи роботою 52 000 викладачів і ще 20 000 допоміжного персоналу.

Ще більш динамічною є кількісна динаміка їх зростання. Якщо у 1980 р. в американських вишах навчалось 325,6 тис. іноземних студентів, то у 1990 р. – 407,5 тис., у середині 1990-х рр. – 500 тис., у 2000 р. – майже 600 тис., у 2010 р. – 691 тис., у 2012 р. – майже 723 тис., у 2014 р. – 886 тис. осіб. З 2016 р. кількість іноземних студентів в США перевищила 1 млн. осіб.

Збільшення чисельності іноземних студентів є також важливою складовою стратегії залучення інтелектуальних ресурсів з-за кордону, яку уряд країни почав активно проводити з 1990-х рр. Політичні та ділові кола США виходили з того, що інженерно-технічні та природничо-наукові спеціальності є одним із головних чинників конкурентоспроможності в глобальній економіці, а тому чисельність висококваліфікованих вчених і інженерів стане критично важливою умовою процвітання економіки. Так, у 2007-2018 рр. 45% росту чисельності працівників у наукомістких галузях припало на іммігрантів, зокрема в науці – на 65%, у сфері ІКТ – на 45%, серед інженерів – на 39%, серед математиків – на 18%.

Ріст чисельності докторантів в США останні 20 років забезпечується потоком талановитих молодих вчених з Китаю, Індії, Південної Кореї, Тайваню, які складають не менше 20% всіх докторантів. Сьогодні майже 40% всіх докторів наук, які зайняті у промисловості, секторі освіти та науки – вихідці з-за кордону. Не слід забувати, що, залучаючи інтелектуальні ресурси з-за кордону, США не лише вирішує внутрішні проблеми системи вищої освіти, зміцнює власні економічні позиції, але й послабляє конкурентів.

Експорт освітніх послуг має велике значення і для зовнішньої політики США. У зв'язку з високою вартістю навчання та проживання серед іноземних студентів переважають представники вищих класів. Їх навчання, формування у них проамериканських орієнтацій є важливим завданням, яке ставить уряд перед системою вищої освіти. Як відзначив колишній держсекретар США К. Пауелл, «немає більш цінного активу для нашої країни, ніж дружба з майбутніми світовими лідерами, які отримують у нас освіту»[9, с. 81].

За даними фонду Ейзенхауера, за останні півстоліття навчання за освітніми програмами Державного департаменту США пройшли до 700 тис. іноземців, з яких у підсумку 200 осіб стали керівниками держав, ще 600 – урядовцями і парламентарями[5, с. 26]. Зайняття випускниками впливових позицій у власних країнах дозволяє США впливати на спрямованість їх політики. Слід відзначити, що абсолютна більшість дітей представників економічної та політичної еліти країн Латинської Америки отримують вищу освіту в університетах Ліги Плюща, у яких також навчаються багато майбутніх американських дипломатів, політиків і бізнесменів. Така ситуація дозволяє використовувати американським політикам свої зв'язки і знайомства ще зі студентської лави для лобювання інтересів США.

Структура потоків іноземців в американські вищі значною мірою відображає зовнішньоекономічні зв'язки та пріоритети країни. До 70% іноземних студентів приїжджають на навчання з Китаю, Південної Кореї, Індії, Японії та країн Латинської Америки, які є основними торговельними партнерами США.

Серед країн-найбільших «імпортерів» студентів у США – Китай (235,6 тис.), Індія (96,8 тис.), Південна Корея (70,6 тис.), Японія (понад 50 тис.), Саудівська Аравія (44,6 тис.) та Канада (27,4 тис.). І навпаки, до 80% корейських і японських, 50% латиноамериканських, 40% індійських і 30% китайських студентів, аспірантів, які здобувають освіту чи науковий ступінь за кордоном, навчаються в США. За чисельністю іноземних викладачів в американських вишах перші позиції займають вихідці з Китаю, Південної Кореї та Індії.

Подібна ситуація склалася і у навчанні південнокорейських студентів. Після закінчення Корейської війни США уклали військово-політичний союз з Республікою Корея. Після війни отримання вищої освіти за кордоном було єдиним можливим варіантом. У 1950-1960-х рр. більшість корейських урядовців, бізнесменів і вчених отримали вищу освіту за кордоном, переважно у вишах США. Після свого повернення на батьківщину вони почали визначати вектор суспільного розвитку країни. З цього часу південнокорейська еліта стала вважати престижним здобуття вищої освіти у американських ВНЗ. Сьогодні кожен третій урядовець і великий бізнесмен РК має американський диплом. Така орієнтація всіляко підтримується США через розгалужену систему надання грантів і стипендій корейській молоді. З іншого боку, у цьому зацікавлені і правлячі кола Південної Кореї. До 80% корейців, що виїжджають за кордон на навчання, їдуть до Сполучених Штатів. Понад 65% іноземних наукових ступенів корейців отримано саме в американських вишах.

У цілому експорт освітніх послуг дозволяє США успішно досягати одразу кількох цілей: отримувати значні доходи, формувати проамериканські настрої та орієнтації у зарубіжних еліт, підвищувати конкурентоспроможність власних вишів, зберігати провідні позиції у науково-технічному розвитку.

Висновки. У сучасному світі експорт вищої освіти, залучення іноземних студентів перетворюється на ефективний інструмент «м'якої сили» тих держав, які можуть скористатись наслідками інтернаціоналізації ос-

вітнього простору. Навчання іноземців дозволяє державам-експортерам освіти м'яко поліпшувати власний імідж на міжнародній арені, просувати власні інтереси у двосторонніх відносинах, поширювати свої політичні та культурні цінності, зрештою, м'яко формувати мережі міжособистісних контактів і агентів впливу, які у майбутньому можна використовувати для впливу на політичний порядок денний інших країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антюхова Е. П. Фактор образования в «мягкой силе» США, Китая и ЕС: сравнительный анализ// Сравнительная политика. 2019. Т.10 №2. С. 86-98.
2. Белоусова Н. Б. «М'яка» сила як потенціал зовнішньополітичного впливу держави// Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2012. Вип. 107 (Ч. I). С. 148-151.
3. Білоцерківська Н. Г. Освіта як елемент політики «м'якої сили»: сучасні політичні реалії України// Сучасне суспільство. 2016. Вип. 2 (12). С. 24-31.
4. Василенко О. Глобалізація, академічна мобільність та інтернаціоналізація вищої освіти// Інвестиції: практика та досвід. 2018. №24. С. 106-109.
5. Висоцький, О. Освітній вимір геополітичної боротьби// Гілея: науковий вісник. 2013. Вип. 72. С. 809-812.
6. Григорян А. В. Высшее образование в контексте «мягкой силы» в системе международных отношений// Учёные записки ЗабГУ. 2016. № 2. С. 14-24.
7. Дебич М. Інтернаціоналізація вищої освіти: світовий досвід: монографія. Суми: Університетська книга, 2017. 291 с.
8. Касаткин П. И. Культурная и образовательная составляющие «мягкой силы» ЕС// Сравнительная политика. 2018. Т. 9., № 1. С. 26-36.
9. Касаткин П. И. Болонская система образования в контексте политического развития ЕС// Право и управление. XXI век. 2013. №4. С. 70-77.
10. Костира І. О. «М'яка сила» країни в геокультурі та глобальному освітньому інформаційному просторі// Вісник ХНІ імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології». 2014. №1091. С. 113-120.
11. Нагорная О. С. Научное сотрудничество и образовательные контакты в системе советской культурной дипломатии эпохи «Холодной войны» (1945-1990)// Вестник Пермского университета. Серия «История». 2018. Вып. 3 (42). С. 22-30.
12. Панова Е. Высшее образование как потенциал мягкой власти государства// Вестник МГИМО (У). 2011. №2. С. 157-161.
13. Чепурина М. А. Мягкая сила в глобальной политике: Болонские измерения. Вестник РУДН. Серия: Политология. 2014. №1. С. 96-103.
14. European Higher Education Area: The Impact of Past and Future Policies / A. Curaj, R. Pricopie, L. Deca. Springer (eds.), 2018. 721 p.
15. Hansde Wit, Jones E. Inclusive Internationalization: Improving Access and Equity. International Higher Education. 2018. № 94. P. 16-18
16. Knight J., De Wit H. Internationalization of Higher Education: Past and Future. International Higher Education. 2018. № 95. P. 2-4.

REFERENCES

1. Antjuhova, E. P. (2019). *Faktor obrazovanija v «mjagkoj sile» SShA, Kitaja i ES: sravnitel'nyj analiz* [The factor of education in the “soft power” of the USA, China and the EU: a comparative analysis.]. *Sravnitel'naja politika – Comparative policy*, Vol.10, 2, 86-98 [in Ukrainian].

2. Bjelousova, N. B. (2012). «Mjaka» syła jak potencial zovnishnjopolitychnogho vplyvu derzhavy [Soft power as a potential of exalted power of the state]. *Aktualjni problemy mizhnarodnykh vidnosyn – Actual problems of international relations*, 107 (Part 1), 148-151 [in Ukrainian].
3. Bilocerkiivs'ka, N. Gh. (2016). *Osvita jak element polityky «m'jakoji syly»: suchasni politychni realiji Ukrainy* [Education as an element of "soft power" policy: modern political realities of Ukraine]. *Suchasne suspiljstvo – Modern society*, 2(12), 24-31 [in Ukrainian].
4. Vasylenko, O. (2018). *Ghlobalizacija, akademichna mobilnistj ta internacionalizacija vyshhoji osvity*. [Globalization, academic mobility and internationalization of higher education]. *Investyciji: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 24, 106-109 [in Ukrainian].
5. Vysoc'kyj, O. (2013). *Osvitnij vymir gheopolitychnoji borotjby*. [Educational dimension of geopolitical struggle]. *Ghileja: naukovyj visnyk – Gileya: scientific bulletin*, 72, 809-812 [in Ukrainian].
6. Grigorjan, A.V. (2016). *Vysshee obrazovanie v kontekste «mjagkoj sily» v sisteme mezhdunarodnyh otnoshenij* [Higher education in the context of "soft power" in the system of international relations]. *Uchomyje zapiski ZabGU – Scientific notes of ZabSU*, 2, 14-24 [in Russian].
7. Debych, M. (2017). *Internacionalizacija vyshhoji osvity: svitovyj dosvid* [Internationalization of higher education: world experience]. Sumy: Universytets'ka knyha [in Ukrainian].
8. Kasatkin, P. I. (2018). *Kulturnaja i obrazovatel'naja sostavl'jajushhie «mjagkoj sily» ES* [Cultural and educational components of "soft power" EU]. *Sravnitel'naja politika – Comparative policy*, Vol.9, 1, 26-36 [in Russian].
9. Kasatkin, P.I. (2013). *Bolonskaja sistema obrazovanija v kontekste politicheskogo razvitija ES* [Bologna education system in the context of the political development of the EU]. *Pravo i upravlenie – Law and Management*, 4, 70-77 [in Russian].
10. Kostyrja, I. O. (2014). «Mjaka syła» «krajiny v gheokul'turi ta ghlobal'nomu osvitnjomu informacijnomu prostori» [The country's "soft power" in geoculture and the global educational information space]. *Visnyk KHNU imeni V. N. Karazina. Seriya «Pytannja politolohiji» – Bulletin of the V. N. Karazin KHNU. Series "Questions of Political Science"*, 1091, 113-120 [in Ukrainian].
11. Nagornaja, O. S. (2018). *Nauchnoe sotrudnichestvo i obrazovatel'nye kontakty v sisteme sovetskoj kul'turnoj diplomatii epohi «cholodnoj vojny» (1945-1990)* [Scientific cooperation and educational contacts in the system of Soviet cultural diplomacy of the Cold War era (1945-1990)]. *Vestnik Permskogo universiteta. Seriya «Istoriya» – Bulletin of Perm University. Series "History"*, 3(42), 22-30 [in Russian].
12. Panova, E. (2011). *Vysshee obrazovanie kak potencial mjagkoj vlasti gosudarstva* [Higher education as a potential of soft power of the state]. *Vestnik MGIMO (U) – MGIMO Bulletin*, 2, 157-161 [in Russian].
13. Chepurina, M.A. (2014). *Mjagkaja sila v globalnoj politike: Bolonskie izmerenija* [Soft Power in Global Politics: The Bologna Dimensions]. *Vestnik RUDN. Seriya: Politologija – Bulletin of the Peoples' Friendship University of Russia* 1, 96-103 [in Russian].
14. Curaj, A., Pricopie, R., & Deca, L. Springer (Eds.). (2018). *European Higher Education Area: The Impact of Past and Future Policies* [in English].
15. Hans de Wit, & Jones, E. (2018). *Inclusive Internationalization: Improving Access and Equity*. *International Higher Education*, 94, 16-18 [in English].
16. Knight J., & De Wit, H. (2018). *Internationalization of Higher Education: Past and Future*. *International Higher Education*, 95, 2-4 [in English].

УДК 323.21(477)+061.2:0604+17.022.1
 DOI: 10.24144/2078-1431.2020.1(24).65-73

Маріан Токар,
 кандидат історичних наук, доцент,
 доцент кафедри політології і державного управління
 ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ДО ПИТАННЯ ПРОБЛЕМ МІЖНАРОДНОГО ІМІДЖУ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

У статті розкрито питання міжнародного іміджу сучасних громадських організацій в Україні. Акцентовано увагу на динаміці їхнього розвитку, публічній активності і співпраці з міжнародними інституціями. Виділено фази та причини активізації публічної діяльності громадських організацій. Наведено приклади сучасних проблем та особливостей в їхній діяльності, що впливають на їхній міжнародний імідж. Підкреслено мотиваційну складову діяльності організацій, що зосереджена переважно у просвітницькій сутності їхньої роботи, пропаганді демократичних цінностей, відродженні «волонтерського духу».

Ключові слова: громадські організації, міжнародні зв'язки, гранти, співпраця, іміджева історія.

During the years of Ukraine's independence, the procedure of propaganda of democratic values among the local population and provability of all their advantages for nation-building has grown quite significantly. The key role in this process was played by the citizens themselves, who made a confident choice in favor of the general democratic evolution of the state at the turn of the 1980's and 1990's. New Ukraine has since tried not to change this strategic course. However, the hybridity of some of the ruling political regimes is constantly testing the strength of the democratic vaccination of the Ukrainian nation. Time has shown that this strength can be traced to the example of the activities of national non-governmental organizations in state-building and public administration processes. Using the experience of Euro-Atlantic partners, national associations of citizens, which in the spirit of their program activities are aimed at community service, have acted as generators of propaganda for the whole spectrum of democratization of society. A significant part of public organizations, which are essentially called to be motivated missionaries and mediators of cultural and educational training of all members of a democratic society, were given the opportunity to spread democratic values among the citizens of Ukraine at various levels.

Undoubtedly, all these facts affect the international image of the state and civil society in Ukraine in general. Even despite the negative phenomena «rooted» in the modern democratic model of state development, including those inherited by the communist-Soviet administration (corruption, non-publicity of power, interethnic and national relations, etc.), the level of social readiness for value self-improvement is constantly growing. In addition, the local «third sector» is assisted by international support in the form of dissemination of various grant and other assistance programs, strategies,

courses, etc. Ukrainian society, through representatives of public organizations, adequately responds to such opportunities for cooperation and is involved in the public development of potential opportunities in practice. Such activity of public organizations, foundations, associations is a positive example of improving the international image of Ukraine, which can not but please all parties to the relevant public interaction.

The problem of public actualization of public organizations in Ukraine is closely connected with international support and affects the international image of Ukrainian public organizations, which, at the same time, serve as a kind of measure of democracy and publicity of civil society in Ukraine.

Keywords: public organizations, international relations, grants, cooperation, image history.

Постановка проблеми. За роки незалежності України досить відчутно зростала процедура пропаганди серед місцевого населення демократичних цінностей і доказовість усіх їхніх переваг для національного державотворення. Ключову роль у цьому процесі відіграли самі громадяни, котрі зробили упевнений вибір на користь загальнодемократичної еволюції держави на зламі 1980-х – 1990-х років. Нова Україна з того часу намагається не змінювати цей стратегічний курс. Щоправда, гібридність деяких правлячих політичних режимів щоразу випробовує міцність демократичної вакцинації української нації. Час показав, що цю міцність можна відслідковувати на прикладі діяльності національних неурядових громадських організацій у державотворчих і публічно-управлінських процесах. Завдяки використанню досвіду євроатлантичних партнерів національні об'єднання громадян, які за духом своєї програмної діяльності спрямовані до суспільно-корисної роботи, виступили генераторами пропаганди всього спектру демократизації суспільства. Значна частина громадських організацій, що за своєю суттю покликані бути вмотивованими місіонерами і посередниками культурно-освітнього вишколу всіх членів демократичного суспільства, отримали можливість на різних рівнях поширювати демократичні цінності серед громадян України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми міжнародного іміджу громадських організацій хоч і знаходяться на поверхні сучасних публічно-управлінських відносин, усе ж лише частково знаходять відображення в українській джерельній базі. Тому ми послуговувалися тими матеріалами, які наводять на думку про проблемні аспекти й необхідність науково-дослідницької реакції на їх вирішення. Насамперед нашу увагу привернули статті, що по-різному розкривають наближені до мети нашої дослідницької проблеми. Тому, розмірковуючи з приводу тих чи інших аспектів, ми відштовхувалися від матеріалів, авторами яких є Н. Гаєва [1], С. Іщук [3], П. Мороз [4]. У нашому дослідженні ми послуговувалися й змістом офіційних документів [5–6], і опублікованими результатами авторських досліджень [7–8].

Мета статті – візуалізувати проблеми міжнародного іміджу сучасних громадських організацій України. Безумовно, названі вище у постановці проблеми статті факти впливають загалом на міжнародний імідж держа-

ви та громадянського суспільства в Україні. Навіть незважаючи на «вкорінені» в сучасну демократичну модель державного розвитку негативні явища, серед яких такі, що залишилися у спадок комуно-радянським управлінням (корупція, неpubлічність влади, міжетнічні й національні відносини тощо), рівень суспільної готовності до ціннісного самовдосконалення постійно зростає. Крім того, на допомогу місцевому «третьому сектору» приходять міжнародна підтримка у вигляді поширення різноманітних грантових та інших допоміжних програм, стратегій, курсів тощо. Українське суспільство через представників громадських організацій адекватно реагує на таку можливість співпраці й залучається до публічного освоєння потенційних можливостей на практиці. Така активність громадських організацій, фондів, об'єднань є позитивним прикладом підвищення міжнародного іміджу України, що не може не тішити всі сторони відповідної публічної взаємодії. На цьому й акцентується увага у розрізі досягнення завдань і мети дослідження.

Результати дослідження. Наголосимо на тому, що значного зростання міжнародний імідж українського громадянського суспільства відчув у постпомаранчеві часи (від 2005 р.), і не в останню чергу завдяки подальшій актуалізації суб'єктності громадських організацій. Саме тоді почав свій відлік «частково-інституційний» етап розвитку громадських організацій в Україні [7, с. 130]. На нашу думку, саме впродовж 2006 – 2012 років стали відчутними регенерація проявів класичного громадянського суспільства, вихід інституцій держави і громадянського суспільства на конструктивний публічний діалог, правове коригування спеціалізованого (цільового) законодавства в напрямі адаптації його до вимог європейських і світових демократичних норм.

Як показує час, щоразу нові спроби державної влади вплинути на контроль над «третьим сектором» приводять до того, що громадянське суспільство, відчуваючи «просторовий голод», розпочинає активну фазу публічного самозахисту й активізує свою природну колективну діяльність. Це особливо проявилось під час Помаранчевої революції та у перші роки після неї. Громадяни відчули, що громадські організації справді можуть виступати центрами захисту й реалізації їхніх публічних прав і свобод, потреб та інтересів на засадах спільної громадської мотивації. Відповідно активізувалася й інтелігенція та наукова спільнота України, які зініціювали публічну дискусію з владою з приводу подальшого місця й ролі громадянського суспільства і, зокрема громадських організацій у сучасних суспільно-політичних процесах [8].

Разом із тим, активна фаза публічної взаємодії влади та громадськості, наслідком чого став загальнонаціональний процес складання регіональних цільових програм, сприяла розвитку громадянського суспільства та співпраці органів публічної влади і структур громадянського суспільства [3]. Ця публічна активність пожвавила інтерес до суспільно-політичних процесів в Україні з боку міжнародних інституцій, провідну роль серед яких зайняли міжнародні фонди, діяльність яких була спрямована на сприяння демократичному розвитку України та громадянського суспіль-

ства в ній. Активною формою співпраці таких інституцій з громадськими організаціями України стала, зокрема, грантова робота.

Попри те, що за період 2009 – 2012 років правляча влада частково «приспала» масово-публічну активність громадських організацій, значна частина останніх занурилася у грантову діяльність. Це мало два взаємовідні наслідки. Перший – міжнародні фонди отримали прямий вплив на інтелектуально-діяльнісний потенціал українських громадських організацій та можливість через їхні структури втілювати різноманітні прояви демократичної ідеології. Друге – громадські організації отримали чи не єдиний шанс, не порушуючи свої статутні приписи, поліпшити матеріально-технічну базу й уперше публічно себе позиціонувати в середовищі громадянського суспільства як суспільно-корисна інституція.

Тим часом українська правляча влада формально діяла подвійними стандартами й, з одного боку, пішла на згортання публічного контактування з громадянським суспільством, з другого – на вимогу європейських партнерів консолідувала роботу в напрямі вироблення державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, розробки конкретних першочергових заходів щодо її реалізації [6]. Все ж це мало позитивні наслідки, оскільки заключна фаза цього етапу ознаменувалася прийняттям Верховною Радою України та підписанням Президентом України 22 березня 2012 року Закону України «Про громадські об'єднання». До цього часу цей етап розвитку громадських організацій в Україні залишився в історії завдяки кільком правкам від 2005 (ст. 205, ст. 550); 2006 (ст. 215), 2008 (ст. 240), 2009 (ст. 485), 2010 (ст. 496), 2011 (ст. 41) років [5].

Міжнародна підтримка боротьби українців не тільки за демократизацію, а й за незалежність України особливим чином проявилася в наступні роки. Трагічні події кінця 2013 – початку 2014 років дали старт новому етапу в динаміці розвитку громадських організацій України – «активістсько-волонтерського». Хронологічно він охоплює період від початку 2013 року до кінця 2015 року. Революція Гідності сприяла відродженню «духу волонтерства» в діяльності громадських організацій, що на новий рівень публічного сприйняття підняв категорію «громадська організація». У змісті роботи останніх почали проявлятися модерні публічно-управлінські види (соціально-медичні послуги, креативна індустрія, розвиток місцевих громад тощо). Узагалі публічну активність громадських організацій на цьому етапі можна розділити на дві змістові частини. Перша частина – «активістська-суспільна» – пов'язана з уведенням у дію в січні 2013 року Закону України «Про громадські об'єднання», який визначає правові та організаційні засади реалізації права на свободу об'єднання, гарантованого Конституцією України та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, порядок утворення, реєстрації, діяльності та припинення діяльності громадських об'єднань [5]. Незважаючи на чисельні поправки, цей правовий документ сформулював більш-менш чіткі визначення та межі публічного функціонування громадських організацій в Україні. Можна вважати, що цей закон став результатом еволюції суспільно-політичних поглядів представників

публічної влади і громадянського суспільства, впливу міжнародних експертів, а на думку деяких дослідників – «істотно змінив концептуальні засади конституційного права на свободу об'єднання (ст. 36 Конституції України)» [1, с. 94]. Чітке визначення формулювання «громадська організація», яке з'явилося у цій редакції закону, активізувало громадян до прояву активної автономної громадянської позиції. Найголовніше, що в Законі України чітко розмежовано статусну форму громадських організацій від політичних партій, вказано на «географію» об'єднань національного та міжнародного статусу й узаконено самоуправлінську суть і невідконтрольність органам державної влади.

Друга частина публічної активності громадських організацій на цьому етапі – «волонтерсько-масова» – стала прямим наслідком Революції Гідності та початком військової окупації Російською Федерацією східних регіонів України (частина Донецької та Луганської областей), анексією АР Крим і, відповідно, масштабним громадським піднесенням українського народу в напрямі не тільки психологічно-моральної, а й матеріально-фінансової допомоги національній армії (ЗСУ) та добровольчим загонам. Це сприяло публічній активізації громадського ресурсу на створення відповідних соціальних умов розвитку свободи особистості та різноманітності демократично-діяльнісних проявів. Значна кількість громадських організацій у тій чи іншій мірі була залучена до волонтерського руху, що сприяло підняттю авторитету «третього сектора» як в Україні, так і на міжнародній арені й надало значного поштовху розвитку громадянського суспільства та змісту публічно-управлінських відносин.

Разом із тим, «волонтерсько-масова» фаза цього етапу неабияк посприяла динамічному перетіканню в «інституційно-внормовану фазу» нового етапу – «суспільно-інституційного», початок якого відносимо до 2016 року. Наступний етап характеризується тим, що громадські організації почали брати активнішу участь у структуруванні простору суспільно-корисних інституцій, готових до публічної взаємодії з ключовими «акторами» держави і громадянського суспільства. Але найцінніший здобуток цього етапу – набуття громадськими організаціями практики інституціоналізаційної діяльності [7, с. 134]. Поступово частіше представники громадських організацій почали брати участь у процесах ініціювання обговорення, подання та прийняття законодавчих актів, впливати на регулювання і контроль кадрових призначень, реалізації антикорупційних програм, вдосконалення публічно-управлінських відносин, а також координації здійснення реформ на всіх рівнях публічного управління. Цей етап є незавершеним і продовжується в наші дні.

Іншими словами, динаміка розвитку громадських організацій в Україні, реформа децентралізації влади з її публічно-управлінським змістом, творення громад, перегляд пріоритетних завдань інституцій громадянського суспільства у напрямі першочерговості суспільно-корисної дії та соціально орієнтованої праці вказує на добрі перспективи досягнення синергетичного ефекту на шляху виконання державотворчих завдань усіма суб'єктами публічно-управлінських відносин. Відтак громадські орга-

нізації виступають важливою синергетичною ланкою таких процесів, і не в останню чергу завдяки підтримці міжнародних партнерів.

Виходячи з вищенаведеного, слід підкреслити, що на кількісне і якісне зростання мережі громадських організацій в Україні за останні роки особливим чином вплинули зарубіжні грантодавці – міжнародні благодійні фонди та громадські організації, дипломатичні, державні та громадські установи демократичних країн Європи (не членів ЄС), Європейського Союзу, США та Канади. Під їхнім патронатом відбулося неабияке стимулювання «третього сектора» в Україні (матеріально-фінансове, кадрово-інтелектуальне, тематично-просвітницьке та ін.). Значна частина діючих до цього і новостворених громадських організацій зайняла просвітницько-пропагандистський простір громадянського суспільства, підтримуючи демократичні цінності в Україні, практику захисту прав та свобод громадян, апробацію публічно-управлінських та інформаційно-технологічних інновацій.

Постреволюційні кризові явища в публічній політиці часто-густо відображаються на загальному розвитку громадянського суспільства. Вони можуть мати різноманітне вираження. Проте одним із найнебезпечніших із них у демократичних державах стає порушення балансу публічної взаємодії та комунікації між основними суб'єктами публічно-управлінських відносин. Сьогодні одним із таких комунікаторів слід вважати й національні громадські організації, які водночас виступають і індикаторами рівня міжнародного іміджу України. Звісно, ще залишається проблема психологічного зламу свідомості громадян у питаннях публічно-управлінських відносин. Існує й низка інших проблем. Що ж до мотиваційної діяльності українських громадських організацій на сучасному етапі, то можна вирізнити кілька сутнісних проблем (особливостей), що постають у контексті негативних особливостей організаційно-управлінського спектру поширення демократичних цінностей в Україні й, відповідним чином, впливають на міжнародний імідж представників громадянського суспільства в Україні.

По-перше, є значний ризик зловживання національними громадськими організаціями в напрямі «грантоїдства» [4]. Ця суспільно-інституціональна «хвороба» постала з інституційних можливостей грантової діяльності та свідомого потурання «духу волонтерства» окремими громадськими об'єднаннями, які створювалися як механізм заробляння коштів на актуальних суспільних темах і проблемах. Донорські інституції, серед яких є державні й недержавні установи, дипломатичні місії, громадські корпорації та союзи проводять відповідний моніторинг неурядових організацій, постійно змінюють умови конкурсного відбору потенційних партнерів, добре обізнані в життєдіяльності тих чи інших інституцій громадянського суспільства в Україні, формують так звані «чорні списки» «недобросовісних» організацій тощо. Серед останніх позитивних нововведень з боку грантових донорів щодо залучення громадських організацій партнерами фінансованих програм можемо назвати введення обмежень на вік організації (не менше 5-ти років діяльності), обов'язкова наявність дієвого партнера в зоні ЄС та інституційна біографія з наявністю інформації про

участь у подібних конкурсах в минулому. На думку грантодавців, такий підхід вказує на якість надання відповідних послуг цільовій групі грантової програми, вдосконалення практичних навиків учасників («акторів»), використання набутого досвіду в подальшій роботі, а найголовніше – унеможливорює потрапляння грантів до рук «нечесних» або «тіньових» громадських організацій і псевдоактивістів.

По-друге, в Україні існують прецеденти неадекватного лобіювання деякими органами державної влади та органами місцевого самоврядування своїх приватних інтересів. Як правило, це відбувається шляхом формалізованого пошуку партнерів, непублічного проведення конкурсу та недемократичної процедури відбору громадських організацій, прихованої змови між суб'єктами грантової діяльності. У цьому разі грантодавці розраховують винятково на совість учасників грантової програми й забезпечення успішної її результативності. Насамперед лобіювання інтересів грантової програми виражається в недопущенні до відкритого конкурсу конкурентів умовно «своїх» громадських організацій тощо. Це також є проявом негативної форми «грантоїдства», що впливає на авторитет публічної влади, довіру партнерів у вирішенні важливих питань місцевого значення, міжнародний імідж громадських організацій і держави загалом.

По-третє, самі неурядові організації ситуативно ставляться до вирішення наявних у державі та суспільстві проблем. Мова не йде про інституції громадянського суспільства, які створені з метою подолання якої-небудь «профільної» проблеми. Візьмемо, до прикладу, умовну громадську організацію, що за статутними цілями займається гендерною проблематикою і відповідно бере участь у грантовій програмі з питань подолання гендерної дискримінації та інших подібних проявів в українському суспільстві [2]. Відповідно мережу громадських організацій такого комплексу дій можна розділити на дві групи.

Перша – це неурядові громадські організації, які створюються безпосередньо носіями гендерних цінностей і легалізуються на основі пропаганди гендерної рівності в суспільстві, визначають це як основний меседж своєї роботи. Як правило, грантова діяльність таких громадських організацій зосереджена винятково на питаннях гендеру та навколо нього. Такі організації тісно співпрацюють з подібними собі організаціями, можуть об'єднуватися з ними в організаційні коаліції, громадські корпорації чи союзи, є постійними партнерами донорських інституцій, які виносять у пріоритет дослідницько-пропагандистської діяльності гендерні дослідження тощо.

Другу групу становлять громадські організації транссекторального характеру, тобто такі, які за змістом своєї діяльності виконують різноманітні завдання демократично-ціннісної сфери, а гендерне питання в їхній діяльності не є пріоритетним, актуалізується ситуативно, винятково у разі виникнення програмної потреби, отримання відповідного тематичного гранту, залучення організації до роботи як тимчасового або постійного партнера і таке інше. Подібна практика є поширеною, адже грантодавці зацікавлені в розширенні «гендерної аудиторії» (у цьому прикладі),

пошуку зацікавлених партнерів, ініціативних і креативних акторів тощо. Хоча загалом це більше особливість такої участі, а не негативна проблема.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, бачимо, що проблема публічної актуалізації громадських організацій в Україні тісно пов'язана з міжнародним супроводом і впливає на міжнародний імідж українських громадських організацій, які водночас виконують функцію своєрідного мірила демократичності та публічності громадянського суспільства в Україні.

Попри те, що мотиваційна складова діяльності громадських організацій зосереджена переважно у просвітницькій сутності їхньої роботи, пропаганді демократичних цінностей, поширенні серед громадян культури взаємоповаги, рівності, справедливості, відродження «волонтерського духу» прищепляє громадянам відчуття соціальної відповідальності та публічної активності.

Відтак наголосимо, що сьогодні слід змінювати застаріле позиціонування громадських організацій, які часом є замкнутими і локалізованими об'єднаннями громадян, і досліджувати аспекти публічності їхньої діяльності. Це є вимогою мінливого часу, який виносить на порядок денний вмотивоване застосування публічно-управлінських інновацій у різних сферах суспільного буття. Цінність людини дедалі більше стає центричною, а принцип гуманізму актуалізує завдання загальнолюдського виживання, що скеровує до консолідації громадянського суспільства. Тому активна позиція національних громадських організацій у питанні захисту демократичних цінностей матиме відчутні позитиви на міжнародній арені, що сприятиме сприйняттю України у світі як сучасної повноправної демократичної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаєва Н. П. Критичний аналіз Закону України «Про громадські об'єднання»: деякі міркування // Часопис Київського університету права. 2013. № 4. С. 91–95.
2. Громадські організації. Організації та ініціативи // Гендер в деталях. URL: <https://genderindetail.org.ua/community/organizations/gromadski-organizatsii-134539.html> (дата звернення: 03.11.2018).
3. Ішук С.І. Концептуальні засади реалізації права на свободу об'єднань в Україні // Часопис Національного університету «Острозька академія». 2012. № 2 (6). Серія «Право». URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12isiovu.pdf> (дата звернення: 20.02.2020).
4. Мороз П. «Третій сектор» по-українськи: гранітоїди чи суспільні діячі? // Цензор.нет. URL: https://censor.net.ua/blogs/1104799/tretyi_sektor_poukranski_grantodi_chi_suspln_dyach (дата звернення: 02.11.2018).
5. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI // Законодавство України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4572-17> (дата звернення: 26.03.2020).
6. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації: Указ Президента України від 24 березня 2012 р. № 212/2012 // Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/212/2012> (дата звернення: 07.05.2020).

7. Токар М. Громадські організації України в системі розвитку публічно-управлінських відносин: монографія / Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентіві України. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2020. 412 с.
8. Токар М. Ю. Поетапний аналіз динаміки розвитку громадських організацій у контексті взаємодії держави і громадянського суспільства // Демократичне врядування: наук. вісн. Вип. 22/за заг. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2018. URL: www.dv.lvivacademy.com (дата звернення: 21.02.2020).

REFERENCES

1. Haieva, N. P. (2013). Krytychnyj analiz Zakonu Ukrainy "Pro hromadski obiednannia": deiaki mirkuvannia [Critical analysis of the Law of Ukraine "On Public Associations": some considerations]. *Chasopys Kyivivs'koho universytetu prava – Journal of Kyiv University of Law*, 4, 91–95 [in Ukrainian].
2. *Hromadski orhanizatsii. Orhanizatsii ta initsiatyvy [NGOs. Organizations and initiatives]. Gender v detaliakh*. Retrieved from <https://genderindetail.org.ua/community/organizations/gromadski-organizatsii-134539.html> [in Ukrainian].
3. Ishchuk, S.I. (2012). *Kontseptualni zasady realizatsii prava na svobodu obiednan v Ukraini [Conceptual principles of realization of the right to freedom of association in Ukraine]*. Retrieved from <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12isiovu.pdf> [in Ukrainian].
4. Moroz, P. "Tretij sektor" po-ukrainsky: hrantoidy chy suspilni diiachi? ["Third Sector" in Ukrainian: granitoids or public figures?]. Tsenzor.net. Retrieved from https://censor.net.ua/blogs/1104799/tretyi_sektor_poukranski_grantodi_chi_suspln_dyach [in Ukrainian].
5. *Pro hromadski orhanizatsii [About public associations]*. (2012) Zakon Ukrainy vid 22 bereznia 2012 r. № 4572-VI. Zakonodavstvo Ukrainu. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4572-17> [in Ukrainian].
6. *Pro Stratehiiu derzhavnoi polityky sprianiattia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini ta pershocherhovi zakhody shodo ii realizatsii [On the Strategy of State Policy to Promote the Development of Civil Society in Ukraine and Priority Measures for Its Implementation]*. (2012). Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 bereznia 2012 r. № 212/2012. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/212/2012> [in Ukrainian].
7. Tokar, M. (2020). *Hromadski orhanizatsii Ukrainy v systemi rozvytku publichno-upravlin-skykh vidnosyn [Public organizations of Ukraine in the system of development of public-administrative relations]*. Lviv: LRIDU NADU [in Ukrainian].
8. Tokar, M. Yu. (2018). Poetapnyj analiz dynamiky rozvytku hromadskykh orhanizatsij u konteksti vzaiemodii derzhavy i hromadianskoho suspilstva [Step-by-step analysis of the dynamics of development of public organizations in the context of interaction between the state and civil society]. *Demokratychnе vriaduvannia: naukovyi Visnyk – Democratic governance: a scientific bulletin*, 22. Retrieved from www.dv.lvivacademy.com [in Ukrainian].

УДК 94/314.15

DOI:10.24144/2078 – 1431.2020. 1(24).74–82

Олександр Лавер,
кандидат фізико – математичних наук, доцент,
завідувач кафедри інформатики та
фізико – математичних дисциплін
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ЕТНІЧНІ КОНФЛІКТИ І МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В КРАЇНАХ ЄС: СОЦІОЛОГО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ (2017-2020 рр.)

У пропонованій публікації досліджується статистика втрат населення країн Європейського Союзу від збройного насильства, тобто в результаті терористичних атак, етнічних конфліктів та масових заворушень упродовж 2017-2020 рр. З урахуванням відповідних втрат упродовж 2001 – 2016 рр., обчислених автором у попередніх роботах, виводяться уточнені цифри втрат населення країн Європейського Союзу в результаті заворушень, етнічних конфліктів та терористичних атак за період 2001 – 2020 рр. Також досліджується взаємозв'язок випадків збройного насильства з міграційними процесами, які проходять у країнах ЄС.

Розглядається проблема біженців та нелегальних мігрантів у країнах Євро-союзу як наслідок воєн і конфліктів які велися і ведуться на територіях Близького та Середнього Сходу, а також Африканського континенту за досліджува-ний проміжок часу. В публікації показано, що значну кількість терористичних актів у країнах Євросоюзу здійснюється мігрантами або їх нащадками, які стоять на позиціях радикального ісламізму. Вказані теракти розглядаються нами як форма прояву етнічних конфліктів, оскільки питома вага мігрантів із вищезгаданих регіонів за останні роки у багатьох країнах ЄС значно зростає. Поряд з цим, за досліджуваний період часу відмічено посилення міграції з країн Східної Європи та пострадянського простору.

Ключові слова: *країни Європейського Союзу, масові заворушення, етнічні конфлікти, терористичні атаки, військові втрати, втрати цивільного насе-лення, нижня, середня та верхня оцінки втрат, міграційні процеси, біженці, нелегальні мігранти.*

Statistics on the EU's population loss from armed violence (i.e. as a result of ter-rorist attacks, ethnical conflicts, and mass riots) during the 2017 – 2020 yrs. are exam-ined in this paper. While calculating the new numbers author takes into account the statistics of losses for 2001 – 2016 yrs., which was published in previous papers. The author also examines the relationship between the armed violence and the migration processes in EU countries.

The author considers the problem of refugees and illegal immigrants in EU coun-tries, as a result of wars and conflicts which were (and are) held in the Near and the

Middle East, and the African continent during the considered period of time. The publication shows that a significant number of acts of terrorism in EU countries were carried out by migrants or their descendants who hold positions of radical Islamism. These acts of terrorism are considered as a form of ethnic conflict, as the proportion of migrants from the above-mentioned regions has increased significantly in many EU countries in recent years. At the same time, during the studied period of time the author has noticed an increase in migration from Eastern Europe and the post-Soviet space.

Keywords: *EU countries, mass unrest, ethnic conflicts, terroristic attacks, war casualties, civilian casualties, lower estimate, middle estimate, higher estimate, migration processes, illegal migrants.*

Постановка проблеми. Питання вивчення людських втрат у війнах та етнічних конфліктах, які проходили на Європейському континенті, завжди було у полі зору науковців. Так, людські втрати у війнах і конфліктах ХХ століття вивчалися у монографіях [3] і [4]. У монографії [1] було наведено інформацію про втрати населення країн Європи не тільки у війнах і конфліктах ХХ століття, але також упродовж 2001 – 2016 років ХХІ століття.

З огляду на вищесказане, поширення згадуваних результатів на 2017 – 2019 рр. є, без сумніву, актуальною темою для дослідження та заслуговує на детальне вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як зазначалося нами вище, людські втрати населення країн Євросоюзу упродовж 2001 – 2016 рр. були розглянуті у монографії [1]. За вказаний період часу їхній розмах склав 836 – 942 – 1.003 загиблих, причому військові втрати становили 137 чоловік [1, с.677]. У якості середньої цифри втрат приймається цифра 942 загиблі. Під військовими втратами маються на увазі сукупні втрати загиблих працівників силових структур та терористів. У публікації [2] говориться про те, що за період 2000 – 2018 рр. жертвами збройного насильства стало 1.868 європейців, з них 753 чоловіки загинуло в межах Євросоюзу, а 1.115 – за його межами. Із вказаного числа 1.868 загиблих європейців – 1.703 чоловік загинуло від рук радикальних екстремістів, 111 осіб стали жертвами націоналістів, та ще 14 і 13 європейців стали жертвами відповідно ультраправих та ультралівих бойовиків [2]. Загалом інформація про втрати населення країн Європейського Союзу в результаті збройного насильства за досліджуваний проміжок часу (2017 – 2019 рр.) розкидана по великій кількості Інтернет-ресурсів, а тому актуальною є потреба у її систематизації та детальному аналізі. Питання міграційних процесів у країнах Євросоюзу станом на кінець 2016 року детально вивчене у монографії [1], а у публікації [6] наводяться статистичні дані по країнах ЄС за 2017 – 2018 роки.

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу відкритих джерел, як вітчизняних так і зарубіжних, втрати населення країн Європейського Союзу за 2001 – 2020 рр., за нашими підрахунками, з урахуванням даних монографії [1, с.677], наводяться у підсумковій таблиці.

Таблиця 1

Втрати населення країн Європи за 2001–2020 рр. від терористичних актів, етнічного та політичного насильства (осіб)

№ з/п	Часовий проміжок	Оцінка втрат			Військові втрати
		нижня	середня	верхня	
1	2001-2016	845	951	1.012	138
2	2017	62	83	83	21
3	2018	15	38	38	9
4	2019	37	37	37	10
5	2020	20	20	20	5
6	2001-2020	979	1.129	1.190	183

Отже, упродовж 2001 – 2020 рр., внаслідок терористичних актів та атак, у Європі загинуло 979 – 1.190 чоловік, з середньою цифрою 1.129 загиблих. Військові втрати – 183 чоловіки. Під військовими втратами розуміємо сукупні втрати силовиків країн ЄС та загиблих терористів.

У зв'язку з цим розглянемо питання міграційних процесів, які проходили у країнах Євросоюзу за досліджуваний проміжок часу, та їхній вплив на рівень терористичної загрози у країнах регіону. Додамо, що до 2016 року вказана проблема розглядалася у монографії [1, с.582 – 608], а за період 2017 – 2018 рр. – у публікації [6, с.146 – 148].

За найновішими обчисленнями, наведеними у джерелі [7], за проміжок 1990 – 2019 рр. населення 28 країн Євросоюзу зросло на 38,3 млн. чоловік, у тому числі населення Великобританії – на 9,1 млн. чоловік, населення Іспанії – на 7,8 млн., Франції – на 9,2 млн., а Італії на 3,8 млн. чоловік. Проте з наведеної нижче таблиці можна перекоонатися в тому, що вказаний приріст населення відбувався за рахунок міграцій у країни ЄС [8].

Таблиця 2

**Зміна чисельності мігрантів по 18 країнах ЄС за 2000 – 2019 рр.
(млн. чоловік)**

Країна	ЄС у цілому	Німеччина	Велико-британія	Франція	Італія	Іспанія	Швейцарія
2000	33,97	9,0	4,73	6,28	2,12	1,66	1,57
2019	63,25	13,13	9,55	9,55	6,27	6,1	2,5

У монографії [1, с.602] нами наводилися дані про те, що за проміжок 1994 – 2006 рр. приріст населення у ЄС становив 19 млн. чоловік, проте 80% цього приросту забезпечили мігранти. Останні дані свідчать про те, що вказана ситуація тільки погіршилася. Так, загалом населення Євросоюзу на 1.01.2018 року становило 512,4 млн. чоловік, а 1.01.2019 року – 513,5 млн. чоловік, тобто зросло за рік на 1,1 млн. чоловік [9]. Проте за цей же період часу у ЄС народилося 5,0 млн. дітей, а померло 5,3 млн. чоловік, тобто

приріст дорівнював -0,3 млн., зате міграційний приріст склав 1,4 млн. чоловік [9]. Звідки й було одержано цифру позитивного приросту населення ЄС у 1,1 млн. чоловік.

По окремо взятих країнах ЄС ситуація не краща. Наприклад, в Італії за 2019 рік народилося 435 тис. малюків, а померло 647 тис. чоловік, що дало мінус 212 тис. природного приросту [10]. Стосовно мігрантів, то у країну приїхало 143 тис. чоловік, а виїхало 48 тис., що у свою чергу дало міграційний приріст у 95 тис. чоловік [11], хоча загальний приріст населення все одно лишився від'ємним і становив мінус 117 тис. чоловік. Вказані процеси перекинулися і на Східну Європу. У Чехії за період 2017 – 2019 рр. населення країни зросло на 40 тис. чоловік, проте з цієї цифри новонароджені становили тільки 1.200 чоловік, а решту – 38.800 чоловік – забезпечили мігранти [11]. Для залучення мігрантів у країни ЄС є серйозні підстави, а саме їх залучення має як позитивні, так і негативні сторони. Розглянемо їх.

1. Своєрідною традицією у країнах Євросоюзу є наявність великої кількості робіт і робітничих вакансій, які не хоче виконувати, або на які не претендує корінне населення. Іноземці, наприклад, становили 50% усіх шахтарів Бельгії, 40% будівельників Швейцарії, 60% працівників оброблювальної галузі в Німеччині, не кажучи про такі професії, як прибиральники вулиць і приміщень, медсестри і санітарки, продавці овочів та фруктів на ринках [1,с.596]. Стосовно сільського господарства, то за даними 2017 року 25% його працівників – нелегальні мігранти, причому в Румунії цей відсоток становив 40%, а в Португалії навіть 60% [6,с.146].

2. Стрімкий процес старіння корінного населення країн Євросоюзу. Згідно з джерелом [18], люди віком старше 65 років становили 20% населення Євросоюзу, хоча відомими є й вищі цифри. Наприклад, в Італії на початку 2020 року кількість людей віком понад 65 років становила 13,6 млн. чоловік, що, у свою чергу, становило 22,5% її населення [10]. Подібна ситуація є характерною також для інших країн ЄС. У цьому плані мігранти є більш молодими. Так, у Італії вони склали 8,9% населення, але на них припадало 19,6% усіх новонароджених [12].

3. Неконтрольована міграція мала своїм наслідком як зменшення питомої ваги титульних етносів приймаючих держав, так і збільшення питомої ваги мігрантів та їхніх нащадків. Наприклад, на кінець 2016 року мігранти та їх нащадки у першому поколінні становили відповідно 43,3% та 60,7% населення Люксембургу, 28,78% та 43,28% населення Швейцарії, 13,33% та 19,95% населення Німеччини, 15,65% та 27,75% населення Швеції і т. д. [1,с.476]. За розглядуваний проміжок часу ситуація кращою не стала. Так, у Німеччині у 2018 році 20,8 млн. чоловік, а це 25% населення країни, мали емігрантське походження, тобто вони або їхні батьки були мігрантами [13]. Більше того, міграційні процеси, які проходять всередині ЄС, «вимивають» з країн корінне населення, яке замінюється мігрантами. Так, у тій же Італії наприкінці 2019 року проживало 5,2 млн. мігрантів [14], і водночас 5,3 млн. італійців постійно проживали за кордоном [15]. Якщо врахувати, що 80% мігрантів селяться на околицях європейських міст [6,с.147], і вони переважно спілкуються зі своїми одноплемінниками,

а не з корінним населенням приймаючих країн, то реальністю сьогодення є чисельні мігрантські – іншомовні та іншонаціональні гетто, з серйозною криміногенною ситуацією.

4. Мігранти – мусульмани є складовою частиною мігрантів у країнах ЄС. Вони включають у себе також велику кількість нелегалів та біженців. Тому офіційні та неофіційні дані стосовно них суттєво різняться. Так, в Іспанії у 2018 році частка мусульман становила 2,6% населення держави, а на думку опитаних громадян країни – 5%, у Франції відповідно – 7% та 33% і т. д. [6, с.147]. Тільки слабкою комунікацією вказаних мігрантів та їх нащадків з місцевим населенням, а також невисоким життєвим рівнем можна пояснити той факт, що з країн ЄС до Сирії воювати на боці джихадистів вирушило 5 тис. чоловік – прихильників радикального ісламізму [16]. Додамо, що в ряди терористів у країнах ЄС активно рекрутується мо-лодь саме з цієї категорії населення.

5. Починаючи з 2015 року, до країн ЄС, і в першу чергу до Німеччини, прибуло понад 1 млн. біженців з Близького Сходу, у першу чергу з Сирії. Проте замість очікуваних активних робочих рук Європа одержала сотні тисяч любителів дармової соціальної допомоги. Наприклад, згідно з [17], з понад 1 млн. біженців, які прибули до Німеччини з 2015 року, на кінець 2019 року було працевлаштовано тільки 5% їх числа, а 9 з кожних 10-ти біженців у Швейцарії сиділи на «соціалці» [6, с.146]. Витрати на біженців виллюються у «серйозну копійчку» для приймаючих країн. Так, Німеччина тільки у 2018 році витратила на утримання біженців 23 млрд. євро, які за інших обставин можна було спрямувати на інші цілі [6, с.146]. Туреччина, за словами президента країни Ердогана, витратила на утримання близько 4 млн. сирійських біженців 40 млрд. доларів США [31]. І вже зовсім обтяжливим для економік країн ЄС є той факт, що біженців з країн, де йдуть бойові дії, не можна насильно депортувати додому. Іншими словами, користі від біженців небагато, а їхня криміналізованість є досить значною. Тому, з одного боку, зростає кількість відмов у відповідь на клопотання нелегальних мігрантів про надання їм статусу біженця. Так, у 2019 році в Німеччині позитивні відповіді становили тільки 35 – 38% від усієї кількості поданих клопотань [30]. З іншого боку, країни ЄС намагаються не допустити біженців та мігрантів на свою територію. Наприклад, кількість біженців та нелегалів у 2019 році порівняно з 2015 роком зменшилася на 92% [19], хоча все одно в абсолютних цифрах вона становила 107.546 чоловік [20]. З цієї точки зору стає зрозумілою рішучість європейських країн при захисті зовнішніх кордонів ЄС від біженців з Туреччини, які посунули до Європи на початку березня 2020 року. Додамо, що останнім часом країни ЄС також обмежують кількість мігрантів з інших країн, які намагаються легальним шляхом одержати громадянство країн Євросоюзу. Так, згідно з даними джерела [29], громадянство країн ЄС одержали: у 2016 році – 843.900 чоловік, у 2017 році – 700.600, а у 2018 році – 672.300 чоловік.

6. З огляду на ситуацію, яка склалася, і враховуючи те, що на підвищення народжуваності серед корінного населення країн ЄС годі надіятися, керівництво країн ЄС, з метою зменшити частку біженців, нелегалів з

неєвропейських країн та біженців – мусульман, взяло курс на залучення до своїх країн діаспорних земляків та ментально близьких мігрантів з країн Східної Європи та пострадянського простору. Стосовно залучення діаспорян, то це явище нами було детально описане в монографії [1]. Щодо запрошення ментально близьких мігрантів, то першою тут, без перебільшення, слід назвати Іспанію, яка широко відчинила свої двері перед іспаномовними мігрантами з Латинської Америки. Розглянемо статистичні дані з цього питання за 2017 – 2020 роки.

7. Східна Європа. Вже у 2018 році на Заході працювало поляків: у Великобританії – 845 тис. чоловік, у Німеччині – 700 тис., в Ірландії – 110 тис., в Норвегії – 100 тис. чоловік [6, с.147]. Тільки у Великобританії у тому ж році проживало близько 1 млн. поляків та 411 тис. румунів [6, с.147]. За останні 15 років (2004 – 2019 рр.) з Північної Македонії у багаті країни ЄС емігрувало 500 тис. чоловік – 25% населення країни [21]. «Якість» ментально близьких мігрантів є високою. Так, наприклад, серед мігрантів з Боснії та Герцеговини відсоток людей з вищою освітою становив 55% [22]. За рахунок такого роду мігрантів власті багатьох країн ЄС планують заселяти населені пункти, які починають безлюдніти. Так, наприклад, влада Італії таким добровольцям планує видавати 25 тис. євро підйомних [23].

8. Країни пострадянського простору. Міграція, у прямому смислі цього слова, «висмоктала» корінне населення країн Прибалтики. Так, за 30 років (1990 – 2020 рр.), батьківщину залишили 1.029.138 литовців [24], упродовж 2000 – 2019 рр. виїхало на Захід 301,4 тис латишів [25], тільки у сусідню Фінляндію на постійне проживання перебравлося 50 тис. естонців [26]. У результаті цих міграцій багато населених пунктів Прибалтики починають безлюдніти. Так, наприклад, у Латвії у 2019 році у 9 населених пунктах не проживало жодного жителя, а ще у 400 поселеннях проживає менше 50 чоловік у кожному з них [27]. З Молдови за роки незалежності виїхало близько 1 млн. чоловік, що склало 24% населення держави, причому 40% емігрантів мали вищу освіту [22].

9. Україна. Як зазначалося нами у [6, с.147 – 148], у Польщі у 2018 році працювало 900 тис. – 1,27 млн. – 2 млн. українців, а у Чехії понад 121 тис. українців, що становило 20% іноземної робочої сили в цій державі. У 2019 році в Угорщині заявки на працевлаштування подали 29.378 українців, а загалом близько 60% трудових мігрантів у цій країні становлять українці [28]. Багато хто з українців – трудових мігрантів – не проти залишитися назавжди у приймаючих країнах. Так, наприклад, опитування, проведене у 2020 році у Польщі, показало, що назавжди в цій країні хотіли би залишитися 33% опитаних, у той час як у 2018 році таке бажання висловили 22% опитуваних [5].

Висновки. За нашими обчисленнями, оцінки розмаху втрат населення країн ЄС від збройного насильства за період 2001 – 2020 рр. становлять 979 – 1.129 – 1.190 загиблих, з середньою цифрою втрат 1.127 чоловік. Військові втрати при цьому (втрати силовиків і терористів) становили 183 загиблих, або 16,27 % від середньої цифри втрат.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу у ХХ-ХХІ століттях (1900-2016 рр.): монографія / вид. 2-е, допов. Ужгород: РІК – У, 2018. 760 с. URL: <https://dspace.uznu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/23862/1/>
2. В ЕС подсчитали количество жертв террора с начала XXI века. –23.03.2019. URL: <https://topwar.ru/155870/>
3. Эрлихман В.В. Потери народонаселения в XX веке: Справочник. – М.: Русская панорама, 2004. – 175 с.
4. Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу в ХХ столітті. Статистичне дослідження: Наукова монографія. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2002. – 304 с.
5. Третью украинских работников мечтают оставить в Польше навсегда. – 6 февраля //Демоскоп Weekly. – №847 – 848. – 17 февраля – 1марта.
6. Лавер О.Г., Матяшовська Б.О., Шумило Н.Я. Проблема біженців та нелегальних мігрантів у світлі новітньої статистики // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія ІСТОРІЯ. Випуск 2(41). – Ужгород: Вид – во «Говерла»,2019. – С. 143 – 155.
7. Об «исторической обязанности выйти из демографической ловушки»... – 11 февраля //Демоскоп Weekly. – 2020. – №847-848. – 17 февраля – 1 марта.
8. Зотов Георгий. И толстый слой Алжира. Вокруг городов Франции образовались гетто мигрантов. – 30.01.2020. URL: <https://aif.ru/politics/world/>
9. Населення ЄС сягнуло 513 мільйонів //Українська правда. – 10.07.2019.
10. Почти четверть жителей Италии старше 65 лет. – 5 февраля. //Демоскоп Weekly. – 2020. – №847-848. – 17 февраля – 1 марта.
11. Население Чехии растет за счет мигрантов. – 8 октября. – //Демоскоп Weekly. – 2019. – №829 – 830. – 7 – 20 октября.
12. Моисеев Данила. Италия скатывается в демографическую яму //Известия. – 12.02.2020.
13. Через 20 лет каждый третий житель Германии будет иметь миграционные корни. – 6 ноября //Демоскоп Weekly. – 2019. – №833 – 834. – 4 – 17 ноября.
14. Число мигрантов в Италии в последние годы увеличивается. – 30 октября //Демоскоп Weekly. – 2019. – №833 – 834. – 4 – 17 ноября.
15. Почти 10% итальянцев живут за границей. – 25 октября //Демоскоп Weekly. – 2019. – №833 – 834. – 4 – 17 ноября.
16. Эксперты предупреждают об опасности возвращающихся в Европу джихадистов... – 25.10.2017. URL: <https://m.dw.com/>
17. Добрынин Владимир. Игра втемную: африканцы станут европейцами к середине XXI века //Известия. – 2.11.2019.
18. Смирнов Юрий. Старушка Европа глазами Евростата //Известия. – 21.10.2019.
19. Поток нелегальной миграции в ЕС сократился на 92% за четыре года – 17 января //Демоскоп Weekly. – 2020. – №843 – 844. – 20 января – 2 февраля.
20. Позняков Андрей. Сто тысяч беженцев за год //Евроньюс. – 25.12.2019.
21. За 15 лет из Македонии эмигрировало полмиллиона человек. – 7 ноября. – // Демоскоп Weekly. – 2019. – №835 – 836. – 18 ноября – 1 декабря.
22. Зверев Никита. Страна донор... – 30.01.2020. URL: <https://kp.md/daily/27041.5/4106145/>
23. Италия заплатит 25 тыс. евро за переезд в пустующие города. – 12 сентября // Демоскоп Weekly. – 2019. – №827 – 828. – 23 сентября – 6 октября.
24. Число эмигрантов из Литвы превысило миллион человек. – 12 февраля //Демоскоп Weekly. – 2020. – №847 – 848. – 17 февраля – 1 марта.
25. Худенко Кристина. Delfi (Латвия): вымираем, уезжаем, но довольны, как никогда... – 12.02.2019. URL: <https://inosmi.ru/social>

26. Эстонцы с трудом интегрируются в Финляндии. – 30 мая //Демоскоп Weekly. – 2019. – №817 – 818. – 3 – 16 июня.
27. В Латвии появились поселки – призраки. – 24 сентября //Демоскоп Weekly. – 2019. – №827 – 828. – 23 сентября – 6 октября.
28. Около 60% трудовых мигрантов в Венгрии – граждане Украины. – 25 сентября // Демоскоп Weekly. – 2019. – №827 – 828. – 23 сентября – 6 октя
29. Громадянство ЄС за рік отримали 15.400 українців...//Українська правда. – 30.03.2020.
30. У Німеччині цього року очікують на меншу кількість біженців //Українська правда. – 3.11.2019.
31. Ситуація з біженцями з Сирії... //24 канал. – 2.03.2020.

REFERENCES

1. Laver, O.G.(2018).*Vijni ta narodonaselennja krain svitu u XX-XXI st. (1900 –2016 rr.) [War and population of the world in XX – XXI (1900-2016)].* 2 ed, add. Uzhhorod: RIK-U. Retrieved from <https://dspace.uznu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/23862/1/> [in Ukrainian].
2. V ES podschitali kolichestvo zhertv terrora s nachala XXI veka (2019) [Terror victims since the beginning of XXI century were counted in EU]. 23.03.2019. Retrieved from <https://topwar.ru/155870/> [in Russian].
3. Jerlihman, V.V. (2004). *Poteri narodonaselenija v XX veke. [Population losses in the twentieth century]*. Moscow: Russian Panorama [in Russian].
4. Laver, O.G. (2002). *Vijni ta narodonaselennja krain svitu v XX stolitti. Statistichne doslidzhennja. Gosprozrahunkovij redakcijno-vidavnicnij viddil upraolinnja u spravah presi ta informacii [Wars and Population in the Twentieth Century. Statistical study]*. Uzhhorod: Self-financing Editorial and Publishing Department of Press and Information Management] [in Ukrainian].
5. Tret' ukrainских работников mechtaet ostat' sja v Pol'she navsegda. [A third of Ukrainian workers dream of staying in Poland forever.] *Demoskop Weekly*, 847-848 [in Russian].
6. Laver, O.G., Matjashovs'ka, B.O., & Shumilo, N.Ja. (2019). Problema bizhenciv ta nelegal'nih migrantiv u svitli novitn'oi statistiki [The Problem of Refugees and Illegal Migrants in the Light of Recent Statistics]. *Naukovij visnik Uzhgorods'kogo universitetu. Serija ISTORIJa – Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History*, 2(41), 143 – 155 [in Ukrainian].
7. Ob «istoricheskoy objazannosti vyjti iz demograficheskoy lovushki» ... (2020) [On the «Historic Duty to Get Out of the Demographic Trap»]. *Demoskop Weekly*, 847-848 [in Russian].
8. Zotov, G. (2020) *I tolstij sloj Alzhira. Vokrug gorodov Francii obrazovalis' getto migrantov. [And a thick layer of Algeria. Ghetto of migrants were formed around the cities of France]*. Retrieved from <https://aif.ru/politics/world/> [in Russian].
9. Naselennja ES sjagnulo 513 mil'joniv (2019) [EU population reached 513 million]. *Ukrains'ka pravda – The Ukrainian Pravda* [in Ukrainian].
10. Pochti chetvert' zhitelej Italii starshe 65 let (2020). [Almost a quarter of Italy's population is over 65]. (2020). *Demoskop Weekly*, 847-848 [in Russian].
11. Naselenie Chehii rastet za schet migrantov [The Czech population is growing at the expense of migrants]. (2019). *Demoskop Weekly*, 829-830 [in Russian].
12. Moiseev, D. Italiya skatyvetsja v demograficheskiju jamu [Italy slipping into the demographic pit]. (2020). *Izvestija – The News* [in Russian].
13. Cherez 20 let kazhdyj tretij zhitel' Germanii budet imet' migracionnye korni. – [In 20 years, every third German resident will have migratory roots]. (2019). *Demoskop Weekly*, 833-834 [in Russian].

14. Chislo migrantov v Italii v poslednie gody uvelichivaetsja [The number of migrants in Italy has increased in recent years]. (2019). *Demoskop Weekly*, 833-834 [in Russian].
15. Pochti 10% ital'jancev zhivut za granicej [Almost 10% of Italians live abroad] (2019). *Demoskop Weekly*, 833-834 [in Russian].
16. Eksperty preduprezhdajut ob opasnosti vozvrashhajushhihsja v Evropu dzhihadistov... [Experts warn of the danger of returning jihadists to Europe...] (2017). Retrieved from <https://m.dw.com/> [in Russian].
17. Dobrynin ,V. (2019). Igra vtemnuju: afrikancy stanut evropejcamy k seredine HHI veka [The game goes dark: Africans will become Europeans by the middle of the 21st century]. *Izvestija – The News* [in Russian].
18. Smirnov, J. (2019). Starushka Evropa glazami Evrostata [Old Europe through Eurostat eyes]. *Izvestija – The News* [in Russian].
19. Potok nelegal'noj migracii v ES sokratilsja na 92% za chetyre goda [The flow of illegal migration into the EU has decreased by 92% over the four years]. (2020). *Demoskop Weekly*, 843-844 [in Russian].
20. Poznjakov, A. (2019). Sto tysjach bezhencev za god. [One Hundred Thousand Refugees a Year]. *Euronews* [in Russian].
21. Za 15 let iz Makedonii jemigrirovalo polmilliona chelovek [Over 15 years, half a million people have emigrated from Macedonia]. (2019). *Demoskop Weekly*, 835-836 [in Russian].
22. Zverev, N. (2020). Strana donor... [Donor country...]. Retrieved from <https://kp.md/daily/27041.5/4106145/> [in Russian].
23. Italija zaplatit 25 tys. evro za pereezd v pustejushhie goroda [Italy will pay 25 thousand Euros for moving to deserted cities]. (2019). *Demoskop Weekly*, 827-828 [in Russian].
24. Chislo jemigrantov iz Litvy prevysilo million chelovek. (2020) [The number of emigrants from Lithuania exceeded one million]. *Demoskop Weekly*, 847-848 [in Russian].
25. Hudenko, K. (2019). Delfi (Latvija): vymiraem, uezzhaem, no dovol'ny, kak nikogda... [Delfi (Latvia): We are dying out, leaving, but happy as never ...]. Retrieved from <https://inosmi.ru/social> [in Russian].
26. Estoncy s trudom integrirujutsja v Finljandii [The Estonians have difficulties while integrating in Finland]. (2019). *Demoskop Weekly*, 817-818 [in Russian].
27. V Latvii pojavilis' poselki – prizraki [Ghost settlements appeared in Latvia]. (2019). *Demoskop Weekly*, 827-828 [in Russian].
28. Okolo 60% trudovyh migrantov v Vengrii – grazhdane Ukrainy [About 60% of migrant workers in Hungary are Ukrainian nationals]. (2019). *Demoskop Weekly*, 827-828 [in Russian].
29. Gromadyanstvo ES za rik otrumalu 15.400 ukrainciv... [Citizenship of EU among the year received 15.400 ukrainians...]. *Ukrains'ka pravda – The Ukrainian Pravda* [in Ukrainian].
30. U Nimechchuni cyogo roky ochikuyut na menshu kil'kict bizhenciv [Fewer number of refugees are expected in Germany this year]. *Ukrains'ka pravda – The Ukrainian Pravda* [in Ukrainian].
31. Situacija z bizhencjamy z Siriï... [The situation with refugees from Syria]. (2020). 24 kanal [in Russian].

УДК: 327. 39

DOI: 10.24144/2078 –1431.2020.1(24).83–91

Світлана Мишко,кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри полікультурної освіти та перекладу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»**Катерина Лізак,**старший викладач кафедри філології
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИХ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН У КІНЦІ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядається становлення та розвиток дипломатичних відносин між Україною та Угорщиною – країною, яка першою визнала Україну незалежною державою, що привело до відкриття дипломатичних місій та підписання базового договору між цими країнами. Автори підкреслюють, що українська двостороння дипломатія новітньої доби розпочинається саме з Угорщини, та аналізують перші етапи розбудови українсько-угорських відносин. Наголошується, що цей період характеризується динамічним розвитком, активною співпрацею та прагненням до встановлення і підтримки дружніх добросусідських відносин.

Ключові слова: дипломатія, незалежна держава, інтеграція, двосторонні відносини, переговори, посольство, дипломатичне представництво.

Diplomatic relations are considered to be a decisive factor indicating the level of good neighbourly relations between the states in a particular region. For that purpose we consider the analysis of the diplomatic relations between Ukraine as an independent state and the Republic of Hungary – with a special shift on the events during the period from 1990 to 2000 – to be vital for the understanding of the present and future relations between these two nations.

The study aims at providing a brief overview of the establishment and development of the international relations between Ukraine, the largest European country and one of its seven neighbours, namely, Hungary. Similarly, it includes information on the background events underlying the significance of these relations as well as describes the changes in the character of the relations between the two aforementioned states.

According to the objectives of the research, we used general scientific and special research methods that provided a holistic approach to solving the problem, namely, methods of critical analysis and synthesis, comparison, generalization and analogy.

It may be concluded that the beginning of the 90s witnessed almost perfect-like Ukrainian-Hungarian diplomatic relations whereas the 21st century revealed certain problematic issues. However, both the Ukrainian and Hungarian governments and their people have always strived for a friendly partnership, establishing and strengthening their relations.

Keywords: *diplomacy, independent state, integration, bilateral relations, negotiations, embassy, diplomatic mission.*

Дипломатичні відносини є визначальним фактором, який вказує на рівень відносин між державами певного регіону. Ми вважаємо дослідження дипломатичних відносин між Україною та Угорською Республікою в період з 1990 по 2000 рік, тобто в період становлення України як незалежної держави, важливим для розуміння сучасних і майбутніх відносин між цими двома державами. Метою нашого дослідження є аналіз становлення та розвитку міжнародних відносин між Україною – найбільшою європейською країною та одним із її сусідів – Угорщиною – з 1990 по 2000 рік. При аналізі основних подій, що лежать в основі значущості цих відносин, та відповідно до цілей дослідження ми використовували загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, які забезпечували цілісний підхід до вирішення проблеми, а саме: методи критичного аналізу та синтезу, порівняння, узагальнення та аналогії.

Слід зазначити, що останнім часом зростає кількість наукових досліджень, присвячених українсько-угорським міжнародним відносинам у ХХ та ХХІ століттях. Однак, на нашу думку, вони мають загальний характер. Найбільш вагомими дослідженнями українських авторів є колективна монографія «Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти» [9], монографія Д. І. Ткача «Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій» [7] та праці професора ДВНЗ «УжНУ» Є. Б. Кіш [5,6].

Серед зарубіжних авторів, які займалися аналізом становлення України як незалежної держави, становленням і розвитком двосторонніх зв'язків України з Угорщиною, слід, у першу чергу, відмітити угорських авторів Ч. Фединець з глибоким та всебічним аналізом українсько-угорських відносин [12] та І. Варгу, який у роботі «Розвиток зовнішньої політики Угорщини за останні десять років. Порівняння зовнішньополітичних програм постперехідних угорських урядів» [20] представив три основні напрями зовнішньої політики Угорщини, включаючи питання етнічних угорців, які проживають у сусідніх державах. Серед англомовних праць «Міжнародна політика Східно-Центральної Європи» автора А. Г. В. Гайд-Прайс [13] є цінним джерелом інформації про міжнародні події в Центральній та Східній Європі.

Україна, найбільша країна Східної Європи та Європи в цілому, межує з сімома країнами, однією з яких є Угорщина, яка, в свою чергу, межує з такою ж кількістю країн, які є територіально набагато меншими за Україну. Обидві країни вважають одним із першочергових завдань встановлення та зміцнення дво- та багатосторонніх відносин із сусідніми країнами. І це цілком зрозуміло, адже прикордонні країни являють собою безпосереднє зовнішньополітичне середовище, стабільність якого залежить від їх успішної співпраці та відносин за межами цього середовища. З перших днів незалежності для України було дуже важливо налагодити добросусідські відносини з прикордонними країнами. В цьому відношенні

Угорщина стала державою, яка з ряду причин посіла особливе місце у двосторонніх відносинах з Україною. Так само і Угорщина при формуванні зовнішньої політики приділяє особливе місце відносинам з Україною і вважає її важливим партнером. Дмитро Ткач, Надзвичайний і Повноважний Посол України в Угорській Республіці у 1992–1997 роках, який започатковував двосторонні відносини в дипломатичній практиці України, відкривши 24 березня 1992 року в Будапешті перше посольство нашої держави за кордоном, у статті «Українсько-угорські відносини новітньої доби» підкреслював, що українська двостороння дипломатія новітньої доби розпочинається саме з Угорщини [8].

На нашу думку, слід проаналізувати фактори, які вплинули на готовність Угорщини до співпраці з Україною. По-перше, революційні процеси в Центральній та Східній Європі в 1989–1991 роках та розпад Радянського Союзу в 1991 році стали однією з найважливіших подій другої половини ХХ століття, які зумовили як внутрішні, так і зовнішні зміни в країнах Східноєвропейського регіону. По-друге, і Україна, і Угорщина є постсоціалістичними країнами, які прагнули до формування демократичного суспільства і мали намір інтегруватися в європейські та євроатлантичні структури. Велику роль відіграє також геополітичний фактор, адже сусідні Україна та Угорщина тісно пов'язані спільними інтересами у сфері безпеки.

На думку Е.Кешкені, було кілька причин, чому угорський уряд приділяв велику увагу Україні, а саме: географічна близькість та економічний потенціал України, її стратегічне значення для імпорту енергії Угорщини, інтереси політики безпеки Угорщини та проживання в Україні майже 200 000 етнічних угорців [14, с.82].

Також слід зазначити, що більшість угорських політиків та пересічних громадян розуміли, що в сучасній Європі не варто було чекати повернення на користь Угорщини територій, втрачених після підписання Тріанонського мирного договору. У цьому плані мова, культурна єдність, засновані на збереженні національних традицій, залишалися єдиним засобом консолідації угорської нації.

Професор І. Варга, аналізуючи зовнішньополітичну програму уряду Йозефа Антала (1990-1994), підкреслював, що третім стратегічним напрямом, визначеним урядовою програмою, було забезпечення прав людини, точніше прав меншин; передусім забезпечення та підтримка прав етнічних угорських меншин, які проживають за кордоном. У програмі зазначалося, що угорська держава несе відповідальність за виживання угорської нації як культурної та етнічної спільноти. І. Варга зазначив, що, поважаючи існуючі міжнародні договори, в дусі цих договорів, а також відповідно до обіцянок урядів сусідніх держав Угорщина виступає за дотримання прав угорської громади, яка живе за межами кордонів Угорщини. В інтересах досягнення цієї мети Угорщина прагнула встановлювати та підтримувати дипломатичні відносини з країнами, в яких проживало угорське населення, а особливо з Україною [20].

Слід підкреслити, що 31 травня 1991 року було підписано Декларацію про принципи співробітництва між Українською РСР та Угорською

Республікою по забезпеченню прав національних меншостей, відповідно до якої сторони гарантували б останнім право на збереження і розвиток їхньої культурної самобутності, включаючи встановлення на їхніх територіях пам'ятників визначним діячам культури, а також збереження та охорону пам'яток їхньої історії і культури. Сторони також зобов'язувались сприяти особам, які належать до національних меншостей, без будь-якої дискримінації встановлювати і підтримувати між собою контакти в межах своєї країни, а також з громадянами інших держав, з якими вони мають спільне етнічне чи національне походження, культурну спадщину або релігійні вірування [1].

Ми поділяємо думку професора А. Гайд-Прайса, відповідно до якої відносини Угорщини та України були найтеплішими з двосторонніх міжнародних відносин на той час [13].

Хоча роль двосторонньої українсько-угорської дипломатії кінця ХХ століття важко переоцінити, слід зазначити, що, незважаючи на те, що за весь зазначений період для неї характерна активна співпраця і прагнення до встановлення та підтримки дружніх добросусідських відносин, були періоди, коли здавалось, що політичний діалог виявлявся неможливим. На думку Ч. Фединець, члена Угорської академії наук, світ розвивається таким чином, що відносини між державами повинні слугувати зміцненню співпраці на регіональному рівні [16, с.287].

Ми підтримуємо загальноприйнятий поділ розвитку українсько-угорських відносин на такі етапи: перший етап – з середини 1989 року до 24 березня 1992 року, другий етап – з квітня 1992 року до березня 1999 року, третій етап - з квітня 1999 року до травня 2004 року, і четвертий етап – з червня 2004 року до теперішнього часу [7, 19].

Коротко охарактеризуємо основні етапи українсько-угорських міжнародних відносин. Перший етап розпочався наприкінці 1989 року з візиту до Угорщини української делегації на чолі з міністром культури УРСР Ю. Оленко, під час якого був підписаний Протокол про співпрацю у сфері культури. У серпні 1990 року до Будапешта прибула делегація Міністерства закордонних справ України на чолі з міністром А. Зленком. У вересні 1990 року Президент Угорщини Арпад Гьонц здійснив офіційний візит до України.

Під час візиту Голови Верховної Ради УРСР Л. Кравчука до Угорщини (30 травня - 1 червня 1991 р.) було підписано дев'ять двосторонніх документів, включаючи Декларацію про відносини між Україною та Угорською Республікою, Консульську конвенцію, Декларацію про засади співробітництва щодо безпеки прав національних меншин. Два документи практично де-юре визнали Україну незалежною державою. Слід зазначити, що переговори ускладнювало те, що відповідно до Конституції, Українська РСР мала право на здійснення міжнародної діяльності, але не мала більшості характеристик суверенної держави, тобто міжнародно визнаних кордонів, громадянства, паспорта, дипломатичних представництв, армії тощо [19].

Угорщина була першою країною, яка визнала Україну незалежною державою, що привело до відкриття дипломатичних місій та підписання

базового договору між двома країнами. Однак у деяких українських публікаціях вказують, що першою країною, яка визнала незалежність України, була Польща, а Угорщина була однією з перших. Насправді у неділю, 1 грудня 1991 року, був проведений референдум, а у вівторок із Будапешта надійшов факс, який дозволяв підписати протокол про встановлення дипломатичних відносин. При підписанні протоколу був присутній міністр закордонних справ Анатолій Зленко та високопосадові дипломати, які привітали О.Палді, генерального консула Угорщини в Україні з тим, що угорський уряд був першим, який підтримав своїми діями створення та консолідацію незалежної держави України [18].

6 грудня 1991 року делегація Угорської Республіки на чолі з прем'єр-міністром Й. Анталом відвідала Київ. В результаті цього візиту був підписаний Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою, ратифікований 1 липня 1992 року. В договорі було зазначено, що Україна і Угорська Республіка, будуючи свої відносини, що сягають корінням в історичне минуле їх країн, переконані в тому, що добросусідство, взаємна повага та співробітництво між двома країнами відповідають інтересам народів України і Угорщини і служать створенню якісно нових відносин, основаних на рівноправності, і зміцненню системи безпеки в Європі; вітаючи історичні зміни в Європі та обох державах. Договірні Сторони зобов'язувались розвивати свої відносини як дружні держави, послідовно керуватись принципами суверенної рівності, незастосування сили або загрози силою, непорушності кордонів, територіальної цілісності, мирного врегулювання спорів, невтручання у внутрішні справи одна одної, поважання прав людини і основних свобод, рівноправності і права народів розпоряджатись своєю долею, сумлінного виконання міжнародних правових зобов'язань, добросусідства, партнерства і співробітництва [2].

Договір включав надзвичайно важливі положення, а саме: договірні Сторони, у відповідності із зобов'язаннями, зафіксованими в Статуті ООН та в документах Ради з безпеки і співробітництва в Європі, вирішуватимуть спори, що можуть виникати між ними, виключно мирними засобами. Сторони поважають територіальну цілісність одна одної і заявляють, що не мають і не матимуть територіальних претензій одна до одної [2].

Саме положення щодо територіальної цілісності обговорювалося Національними Зборами Угорської Республіки протягом трьох днів під час процесу ратифікації. Незалежно від сильного опору опозиції, насамперед Незалежної партії дрібних власників, парламент ратифікував Договір. Це був перший документ, підписаний Україною як незалежною державою на такому рівні.

Для активізації міжнародної співпраці необхідно було створити Посольство України у Будапешті. З цією метою в січні 1992 року був призначений тимчасовий повірений у справах України в Угорщині, а вже 24 березня 1992 року було відкрито Посольство України в Угорщині, яке стало першим дипломатичним представництвом України за кордоном.

Другий етап (квітень 1992 року – березень 1999 року) характеризується динамічним розвитком українсько-угорських відносин у всіх сферах [7].

Потрібно відмітити, що відносини між двома незалежними державами Україною та Угорщиною впродовж 1990-х років можна назвати зразковими. Для цього періоду характерне поживлення двосторонніх дипломатичних візитів на найвищому рівні, включаючи візити двох президентів України, Л.Кравчука та Л.Кучми, в Угорщину та візити президента Угорщини (1990-2000 рр.) А. Гьонца, прем'єр-міністрів Угорщини Д.Горна та В. Орбана в Україну, візити міністрів закордонних справ та спікерів парламенту двох країн.

Слід зазначити, що в результаті офіційного візиту до Угорщини у лютому 1993 року Президента України Л. Кравчука був підписаний новий пакет угод, включаючи угоди про економічну, науково-технічну та промислову співпрацю, створення та функціонування прикордонних пунктів пропуску, спрощений порядок перетину державного кордону громадянами, які проживають у прикордонних регіонах [7].

Міжпарламентські контакти також стали регулярними. У вересні 1994 року, коли делегація Верховної Ради України на чолі з О. О. Морозом перебувала в Угорщині, між Верховною Радою України та Парламентом Угорської Республіки була підписана Угода про співробітництво. Завдяки цій угоді відносини між Верховною Радою України та Парламентом Угорської Республіки стали регулярними. В обох парламентах були сформовані відповідні групи «Україна - Угорщина» та «Угорщина-Україна», українсько-угорські парламентські групи, що займаються питаннями захисту прав національних меншин та економічного співробітництва, внаслідок чого обмін законодавчими документами також набув постійного характеру[11].

У 1995 році було підписано Угоду між Урядом України і Урядом Угорської Республіки про співробітництво в галузі культури, освіти і науки, у статті 1 якої зазначалось, що Сторони розвивають і зміцнюють співробітництво в галузях культури, науки, освіти, інформації, молодіжних, спортивних і туристичних обмінів з метою взаємного ознайомлення зі способом життя, культурною спадщиною і сучасними культурними та науковими досягненнями двох країн, а також обміну професійним досвідом. Сторони також заохочують співробітництво і прямі контакти між відповідними міністерствами, відомствами та іншими державними установами, вищими та середніми навчальними закладами, науковими та науково-дослідними установами, творчими спілками, громадськими, молодіжними та іншими неурядовими організаціями, а також між громадянами, що працюють в галузях співробітництва, передбачених цією Угодою. В Угоді було підкреслено, що це особливо стосується прикордонних районів [3].

Слід зазначити, що основна мета Угорщини - підтримка та зміцнення зв'язків між Угорщиною та Україною як добрими сусідами і особливо важливими партнерами один для одного. Пріоритет надається взаємному розвитку культурних відносин та ознайомленню української громадськості з угорською культурною спадщиною [10].

Таким чином, можна відмітити, що з 1990-х зустрічі на високому рівні стали регулярними, засідання міжурядових комітетів проводились часто, і обидві сторони виявили готовність поглибити двосторонні відносини,

що привело до позитивних результатів як у політичному діалозі, так і у всіх сферах суспільного життя.

Членство Угорщини в НАТО та створення нової геополітичної ситуації в регіоні Центрально-Східної Європи ознаменували кінець цього періоду.

Третій етап українсько-угорської співпраці розпочався в березні 1999 року із вступом Угорщини в НАТО і тривав до травня 2004 року, тобто до приєднання країни до Європейського Союзу. Особливістю цього періоду була, насамперед спроба угорців переглянути стан двосторонніх відносин з точки зору членства країни в Альянсі та майбутнього членства в ЄС. Порівняно з попереднім періодом в українсько-угорських відносинах спостерігалось деяке уповільнення [19].

Однак співробітництво продовжувалось. Так, 14-15 травня 1999 року Президент Угорщини взяв участь у шостій неофіційній зустрічі глав держав Центральної Європи у Львові, а 10-11 вересня 1999 року – у саміті глав держав та урядів «Балтійсько-Чорноморське співробітництво: до інтегрованої Європи XXI століття без ліній розподілу» в Ялті, під час якого обговорювалися питання активізації багатостороннього співробітництва на просторі між двома морями.

Отже, короткий в історичному плані період дипломатичних відносин України та Угорщини (1990-2000 роки) характеризувався багатьма позитивними моментами, найвизначнішим з яких було відкриття у 1992 році в Угорщині посольства України – першого посольства нашої незалежної держави у світі.

Слід зазначити, що в той час як дипломатичні відносини України та Угорщини протягом 1990-2000-х можна назвати зразковими, через кілька років після спалаху кризи на сході України угорсько-українські міждержавні відносини зазнали кризи. Але, незважаючи на це, можна з впевненістю стверджувати, що, враховуючи досвід становлення та розвитку дипломатичних відносин між країнами, як український, так і угорський уряди зацікавлені у відновленні добросусідських відносин. Підтвердженням цього слугують численні зустрічі представників обох держав від найвищого рівня до громад двох країн. Ми вважаємо, що для зміцнення та покращення дипломатичних відносин між Україною та Угорщиною на сучасному етапі слід враховувати позитивний досвід розвитку відносин періоду 1990-2000-х років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Декларація про принципи співробітництва між Українською РСР та Угорською Республікою по забезпеченню прав національних меншостей. 31 травня 1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348_322
2. Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою Ратифікація від 01.07.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348_004
3. Угода між Урядом України і Урядом Угорської Республіки про співробітництво в галузі культури, освіти і науки 04.04.1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348_054

4. Литвин В. Українсько-угорські відносини: історичні традиції та нові обрії співробітництва //Голос України. – 28 травня 2004. – С.4-6.
5. Кіш Є. Три доміанти в політичній палітрі Угорщини // Стратегічна панорама. – 1999. – № 1–2. – С. 85–99.
6. Кіш Є. Розширення Європейського Союзу: вплив на відносини України з центральноевропейськими сусідами. – К.: КІС, 2004. – С. 126–132.
7. Ткач Д.І. Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій: монографія / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. – К.: МАУП, 2004.
8. Ткач Д.І. Українсько-угорські відносини новітньої доби //Науковий вісник Дипломатичної академії України. –2009. –№ 15. – С.78-89.
9. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти (кол.моног.) / за ред. Ф.М.Рудича . – К.: МАУП, 2002. – 488 с.
10. Actualities of cultural cooperation between Hungary and Ukraine/ Cultural relations. – URL: <https://kijev.mfa.gov.hu/eng/page/kulturalis-kapcsolatok>
11. Az Ukrajna és Magyarország közötti kétoldalú kapcsolatok története. Ukrajna Magyarországi Nagykövetségének honlapja. – 22 augusztus 2012. –URL:<https://hungary.mfa.gov.ua/hu/embassy/279-z-istoriji-posolystva-ukrajini-v-ugorshhini>
12. Fedinec Csilla. Ukraine's Place in Europe and Two Decades of Hungarian-Ukrainian Relations // Foreign Policy Review. –January 2013. – pp.69-95
13. Hyde-Price A.G. V. The International Politics of East Central Europe. – Manchester: University Press, 1996 . – 300 p.
14. Keskeny Ernő: A magyar–orosz kapcsolatok 1989–2002 [Hungarian–Russian Relations, 1989–2002]. Budapest: Századvég Kiadó, 2012. –82 p.
15. Kyiv vs Budapest: What's going on in Ukrainian-Hungarian relations// ICPS Press. – 24.10.2018. – URL: <http://icps.com.ua/en/studies-icps/foreign-policy/kyiv-vs-budapest-whats-going-on-in-ukrainian-hungarian-relations/>
16. Magyar Külpolitikai Évkönyv 2000 [Hungarian Foreign Affairs Yearbook, 2000]. Budapest: Ministry of Foreign Affairs, 2001. – pp. 287–288.
17. Nichol James P. Diplomacy in the Former Soviet Republics. Greenwood Publishing Group . –1995 . –244 pp.
18. Páldi András: Egyre távolabb Moszkvától. Egy diplomata kijevei emlékei 1986–1992 [Ever More Distant from Moscow. The Memories of a Diplomat in Kiev, 1986–1992]. Budapest: Belvárosi Könyvkiadó, 1996. –254 p.
19. Political issues of Ukraine and Hungary. History of bilateral relations. – 20 August 2012. URL: <https://hungary.mfa.gov.ua/en/embassy/263-istorija-dvostoronnih-vidnosin>
20. Varga Imre. Development of the Hungarian Foreign Policy in the Last Ten Years. A comparison of the foreign policy programs of the post-transition Hungarian governments . – URL: <http://www.nsf-journal.hr/Portals/0/Dokumenti/Volume%201,%20Number%202,%20%20Summer%202000/07Varga.pdf>

REFERENCES

1. *Deklaratsiia pro pryntsyipy spivrobotnytstva mizh Ukrainskoiu RSR ta Uhorskoiu Respublikoiu po zabezpechenniu prav natsionalnykh menshostei*. 31 travnia 1991 r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348_322 [in Ukrainian].
2. *Dohovir pro osnovy dobrosusidstva ta spivrobotnytstva mizh Ukrainoiu i Uhorskoiu Respublikoiu Ratyfikatsiia vid 01.07.1992*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348_004 [in Ukrainian].
3. *Uhoda mizh Uriadom Ukrainy i Uriadom Uhorskoj Respubliky pro spivrobotnytstvo v haluzi kultury, osvity i nauky 04.04.1995*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348_054 [in Ukrainian].

4. Lytvyn, V. (2004). *Ukrainsko-uhorski vidnosyny: istorychni tradytsii ta novi obrii spivrobotnytstva* [Ukrainian-Hungarian relations: historical traditions and new horizons of cooperation]. *Holos Ukrainy*, 28 travnia 2004, pp. 4-6 [in Ukrainian].
5. Kish, Ye. (1999). Try dominanty v politychnii palitri Uhorshchyny [Three dominants in the political palette of Hungary]. *Stratehichna panorama – Strategic Panorama*, 1–2, 85–99 [in Ukrainian].
6. Kish, Ye. (2004). *Rozshyrennia Yevropeiskoho Soiuzu: vplyv na vidnosyny Ukrainy z tsenralnoievropeiskymy susidamy* [Enlargement of the European Union: impact on Ukraine's relations with its Central European neighbors]. Kyiv: KIS, 126–132 [in Ukrainian].
7. Tkach, D.I. (2004) *Suchasna Uhorshchyna v konteksti suspilnykh transformatsii* [Modern Hungary in the context of social transformations]. NAN Ukrainy, Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
8. Tkach, D.I. (2009). *Ukrainsko-uhorski vidnosyny novitnoi doby* [Ukrainian-Hungarian relations of modern times]. *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy – Scientific Bulletin of the Diplomatic Academy of Ukraine*, 15, 78-89 [in Ukrainian].
9. Rudych, F.M. (2002). *Ukraina v suchasnomu heopolitychnomu prostori: teoretychnyi i prykladnyi aspekt* [Ukraine in the modern geopolitical space: theoretical and applied aspects]. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
10. *Actualities of cultural cooperation between Hungary and Ukraine/ Cultural relations*. Retrieved from: <https://kijev.mfa.gov.hu/eng/page/kulturalis-kapcsolatok> [in English]
11. *Oz Ukrajna esh Modiororsag kozoti ketoldalal kapcholatok tortenete. Ukrajna Modiororsagi Nogykovetshegenek honlapja* [History of bilateral relations between Ukraine and Hungary. Site of the Embassy of Ukraine in Hungary]. 22 augusztus 2012. Retrieved from <https://hungary.mfa.gov.ua/hu/embassy/279-z-istoriji-posolystva-ukrajini-v-ugorshhini> [in Hungarian].
12. Fedinec, Csilla (2013). *Ukraine's Place in Europe and Two Decades of Hungarian-Ukrainian Relations*, *Foreign Policy Review*, 69-95 [in English].
13. Hyde-Price, A. G. V. (1996). *The International Politics of East Central Europe*, Manchester: University Press, 300 p. [in English].
14. Keshkeny, Erno (2012). *O modiar-oros kopcholatok 1989-2002*. [Hungarian–Russian Relations, 1989–2002]. Budapest: Szazadveg Kiado, 82 p. [in Hungarian].
15. *Kyiv vs Budapest: What's going on in Ukrainian-Hungarian relations*, ICPS Press, 24.10.2018. Retrieved from <http://icps.com.ua/en/studies-icps/foreign-policy/kyiv-vs-budapest-whats-going-on-in-ukrainian-hungarian-relations/> [in English].
16. *Modior Kulpolitikai Evkonyv* [Hungarian Foreign Affairs Yearbook]. (2001). Budapest: Ministry of Foreign Affairs, 287–288 [in Hungarian].
17. Nichol, James P. (1995). *Diplomacy in the Former Soviet Republics*. Greenwood Publishing Group, 244 p. [in English].
18. Paldi, Andrash (1996). *Edjre tavolab Moskvatol. Edj diplomata kievi emlekei 1986-1992* [Ever More Distant from Moscow. The Memories of a Diplomat in Kiev, 1986–1992]. Budapest: Belvaroshi Konyvkiado, 254 p. [in Hungarian].
19. *Political issues of Ukraine and Hungary. History of bilateral relations*, 20 August 2012, Retrieved from <https://hungary.mfa.gov.ua/en/embassy/263-istorija-dvostoronnih-vidnosin> [in English].
20. Varga, Imre. *Development of the Hungarian Foreign Policy in the Last Ten Years. A comparison of the foreign policy programs of the post-transition Hungarian governments*. Retrieved from <http://www.nsf-journal.hr/Portals/0/Dokumentum/Volume%201,%20Number%202,%20%20Summer%202000/07Varga.pdf> [in English].

УДК 331.556.4

DOI: 10.24144/2078 –1431.2020.1(24).92–102

*Ганна Цімболинець,
асистент кафедри міжнародних економічних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

СУЧАСНА МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЯК ФАКТОР ПРЯМОГО ВПЛИВУ НА ЗОВНІШНЮ ТРУДОВУ МІГРАЦІЮ УКРАЇНЦІВ

Статтю присвячено дослідженню зовнішніх факторів української трудової міграції до країн Європейського Союзу, адже Україна тривалий час є основним донором робочої сили для європейських економік. Для того, щоб охарактеризувати сучасний стан та обсяги легальних мігрантів в ЄС, проаналізовано дані Евростату, зокрема динаміку виданих перших дозволів на перебування та громадянств країнами-членами громадянам третіх країн. Польща та Німеччина залишаються незмінними лідерами-реципієнтами трудових мігрантів, що обумовлено старінням населення, демографічною кризою та внутрішніми економічними причинами цих країн. Увагу приділено саме аналізу міграційної політики і міграційного законодавства Польщі та Німеччини – основних країн-реципієнтів трудових мігрантів з України.

Ключові слова: міграція, Європейський Союз, Україна, міграційна політика, зовнішні фактори.

This article is devoted to the study of external factors of Ukrainian labor migration to the countries of the European Union. For many decades, Ukraine has been one of the leaders among laborresources donors in the world, where migration tothe EU member states plays a significant role. The numerous internal factors that encourage Ukrainians to seek work abroad are exacerbated by external factors that are beginning to play a greater role, as globalization and the transformation of world economic processes change the nature and causes of migration. The publication explores the basic prerequisites for Ukrainian migration, namely geographical proximity, similarity of cultures, mentality and high professionalism, and their compliance with the basic laws of international migration. The main legal acts that regulate migration processes in the EU have also been analyzed. In order to characterize the current state and volume of legal migration in the EU, an analysis of Eurostat data was carried out, in particular the dynamics of the first residence permits and citizenships granted to third-country nationals by which we can see that Ukrainians are leaders among recipients, and the main purpose of the permits obtained is related to employment, education and family reunification. Poland, Germany and the United Kingdom remain unchanged leaders of migrant recipients, due to the population aging, demographic crisis, and internal economic causes. Lack of workforcein the labor markets can create significant economic losses for them: slowing GDP growth, reducing investment inflows, and reducing the

competitiveness of countries on the world stage. The governments of these countries are very aware of the seriousness and importance of the problem, which is why the article focuses specifically on the EU migration legislation and migration policies of Poland and Germany – the main recipient countries of migrant workers from Ukraine. The measures taken by Poland at the national level are a comprehensive, logical and consistent policy of filling the labor markets with workers which have already achieved results – 2 million Ukrainians are already working and living in Poland. Additional 1.4 million migrants are needed to ensure a stable economic growth in the future. Germany has long ago opened the door for migrant workers from all over the world, especially for the highly skilled ones, and with the adoption of the new migration law, which greatly facilitates workers' access to the German labor market, the flow of migrants will only increase. The German economy requires 400,000 migrants annually for its sustainable development, so simplified requirements are an appropriate step towards achieving this goal. Eastern Europe, and Ukraine in particular, remains and will remain the largest donor of human resources for them in the near future.

Keywords: migration, European Union, Ukraine, migration policy, external factors.

Постановка проблеми. Європейський Союз є одним із найпривабливіших світових центрів тяжіння для мігрантів з усього світу, серед яких значну частку становлять українці, насамперед через географічну та ментальну близькість, високий професіоналізм, навички та високий рівень освіти. Країни-члени через наростаючу демографічну кризу та старіння населення потребують додаткових трудових ресурсів, тому проводять і відповідну міграційну політику, що дозволяє стабілізувати національні ринки. Через це обсяги міграційних потоків зростають у геометричній прогресії, що є результатом внутрішніх та зовнішніх чинників. Але міграційний процес здійснює неоднозначний двосторонній вплив на державу Україна та на держави – члени ЄС. Цей вплив має багато актуальних для науки та практики аспектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичні основи трудової міграції вивчали такі провідні вчені, як Дж. Харріс, М. Тодаро, О. Старк, Е. Равенштайн. Особливості міграційної політики Європейського Союзу стали предметом вивчення українських науковців, серед них К. Ніколаєць, О. Малиновська, О. Лаба, Т. Нагорняк, О. Пачос., А. Гайдуцький. Сучасні тенденції міграції українців до країн ЄС досліджуються як українськими інформаційними виданнями «Українська правда», «Радіо Свобода», «УкрІнформ», «Дзеркало тижня», так і громадськими організаціями в межах міжнародних проєктів (ГО «Європа без бар'єрів»). Детальну інформацію про напрями, характер, види міграції до країн ЄС надає Європейська Комісія та Евростат.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Міграційні політики найбільших країн-реципієнтів мігрантів в ЄС відіграють активну роль у формуванні міграційних настроїв населення

України, адже можливість без особливих труднощів працювати та навчатись в розвинених країнах мотивують найбільш економічно активну частину населення емігрувати, навіть якщо внутрішні причини до цього не спонукають. Представляє особливу актуальність аналіз компонент міграційних політик держав-реципієнтів мігрантів ЄС як самостійного фактору активізації міграційних процесів.

Мета статті (постановка завдання).

Основною метою статті є дослідження зовнішніх факторів впливу у вигляді міграційних політик розвинених європейських країн на подальшу активізацію міграційних процесів з України.

Цілі:

1. Виокремити основні передумови міграції українців до країн ЄС.
2. Розглянути основні нормативно-правові акти, які регулюють міграцію до Європейського Союзу.
3. Проаналізувати сучасні статистичні дані, кількість українських мігрантів в ЄС, динаміку міграції, її основний характер та мету.
4. Дослідити зовнішні фактори трудової міграції, а саме особливості міграційної політики Польщі та Німеччини –найбільших реципієнтів мігрантів з України.

Результати дослідження.

Європейський Союз є найбільшим реципієнтом трудових мігрантів з України в світі. Цей процес досить добре описують «закони міграції», запропоновані Ернстом Равенштайном.

1. Більшість мігрантів переїжджає на короткі відстані: більшість мігрантів-українців мігрують все-таки в найближчі країни, з якими Україна має спільні кордони, тобто Угорщину, Словаччину, Польщу, Румунію. Як правило, це сезонна короткострокова міграція, іноді маятникова, з метою працевлаштування (наприклад, близько 80% дозволів на проживання, які видала Польща українцям за останні 3 роки, були саме з метою працевлаштування). Щодо виданих громадянств, вони є також лідерами, але це більшою мірою обумовлено історичними особливостями західних регіонів України, які тривалий час були у складі теперішніх країн-членів ЄС та можуть отримувати паспорти завдяки родинним зв'язкам та знанням мови країни. Нерідко через сприятливу міграційну політику та спрощені процедури громадянство отримують й особи, які не мають зв'язку з державою, але з економічних причин прагнуть отримати його, адже це ворота до будь-якої країни співтовариства та низки країн поза його межами, а також рівні права доступу до всіх привілеїв, які мають громадяни ЄС.

2. Мігранти, які їдуть на довгі відстані, мігрують до великих центрів промисловості та торгівлі. Громадяни України активно мігрують до найрозвиненіших країн Європи, зазвичай це середньострокова та довгострокова міграція, як правило, в найбільші промислові та економічні центри, де розташовані великі виробничі потужності.

3. Головні причини міграції – економічні. Саме задля працевлаштування більшість українців емігрують до ЄС, адже така міграція є економічно обґрунтованою. Значна різниця у рівнях заробітної плати, рівня життя та благополуччя, великі можливості для самореалізації в країнах – членах спонукають громадян України покидати Батьківщину та будувати своє життя в Європейському Союзі [3, с.101-105].

Формування міграційної політики ЄС бере свій початок ще в 50-х роках ХХ ст., коли були підписані перші договори Європейського Союзу. Тоді питанням міграції приділялося мало уваги. В подальшому у правових актах ЄС визначено спільні підходи до забезпечення легальної імміграції та гарантій прав мігрантів. Але сьогодні вже міграція не стільки політико-правова проблема, як економічна та державно-управлінська. Для того, щоб визначити обсяги та мету легальної міграції українців до країн-членів, необхідно насамперед проаналізувати основні статистичні дані, які надає ЄС: кількість виданих перших дозволів на проживання, які враховують причини міграції, та кількість виданих громадянств.

Дозвіл на проживання означає будь-який дозвіл, дійсний щонайменше 3 місяці, виданий органами держав-членів, що дозволяє громадянину третьої країни легально перебувати на території ЄС. Коли національне законодавство та адміністративна практика держави-члена дозволяють надавати конкретним категоріям довгострокові візи чи імміграційний статус замість посвідки на проживання, такі візи та міграційні статуси також включаються до цієї статистики [1, с. 46].

Протягом 2016 року ЄС видав 3,4 мільйона дозволів на перебування в країнах-членах, що на 28% більше, ніж у 2015 році, та становить рекордну кількість з 2008 року. Таке підвищення відбулось завдяки кількості виданих дозволів перший раз «з інших причин» +64% та з ціллю працевлаштування +21%. Дозволи на працевлаштування становили 25,4% всіх дозволів, виданих ЄС. Найбільше документів видала Велика Британія (865 900, або 25,8%), Польща – (586 000, або 17,5%) та Німеччина (504 800, або 15%) [10].

У 2017 році було видано 3,1 мільйона перших дозволів, з яких 32% становили дозволи на працевлаштування. Незмінними лідерами у кількості виданих документів залишаються Польща, яка видала 683 000, або 22%, з яких 597 000 – це дозволи на працевлаштування, що становить 59% всіх дозволів на працевлаштування, виданих в Європейському Союзі, Німеччина – 535 000, або 17% та Велика Британія – 517 000, або 16% [8].

У 2018 році громадяни третіх країн отримали 3,2 мільйона дозволів на проживання, виданих перший раз, з яких дозволи для працевлаштування становили 27%. Стабільно найпопулярніші країни для імміграції – це Польща (635 335 виданих дозволів, або 16,7%), Велика Британія (450 775, або 6,8%) та Німеччина (543 571, або 6,6%) [9].

Громадяни України – незмінні лідери серед громадян третіх країн по отриманню дозволів на проживання в Європейському Союзі протягом багатьох років. У 2016 українці отримали 588 927 перших дозволів (17,6 %), в 2017 – 661 874 (21,1%), в 2018 році – 526 864 (16,3 %).

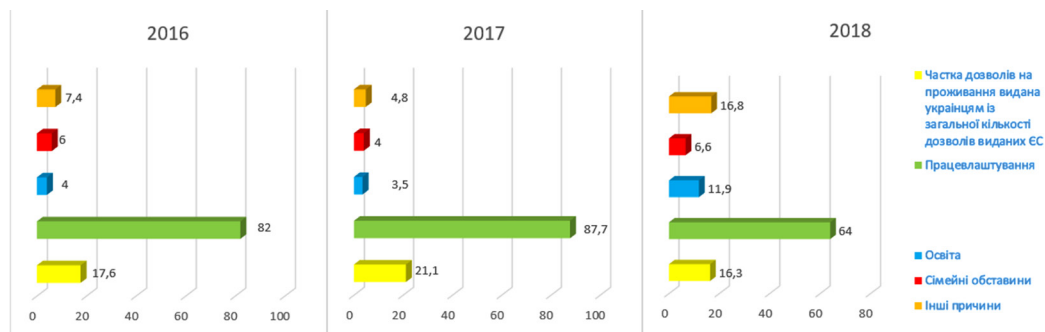

Рис. 1 Основні причини видання перших дозволів на перебування в ЄС громадянам України у 2016-2018 рр.

Джерело: [розроблено автором на основі джерел 8,9,10]

Головною причиною отримання дозволів на перебування серед громадян України є працевлаштування. В 2016 році було видано 487 181 (82, 7%) , в 2017 – 580 449 (87,7%) та в 2018 – 340 936 (64%) дозволів на проживання, виданих перший раз. Серед поширених причин також освіта (в 2016 році – 25 873, або 4,4%; 2017 – 23134, або 3,5%; 2018 – 62 732, або 11,9%), сімейні обставини (2016 – 32507, або 5,5%; 2017 – 26 296, або 4%; 2018 (34 851, або 6,6%) та інші причини (2016 – 43 366, або 8 (7,4) ; 2017 – 31945, або 4,8%; 2018 – 88 345, або 16,8%).

Найбільше дозволів українці отримали від Польщі, Чеської Республіки, Латвії, Литви, Естонії, Угорщини, Словаччини, більша частина з яких з метою працевлаштування.

Окрім цього, громадяни України входять до п'ятірки лідерів серед третіх країн по отриманню громадянства ЄС [8,9,10].

Таблиця 1

Країни-члени Євросоюзу, що видали найбільшу кількість громадянств українським мігрантам

Країна	2015		2016		2017	
	Кількість	Місце в загальній кількості виданих громадянств	Кількість	Місце в загальній кількості виданих громадянств	Кількість	Місце в загальній кількості виданих громадянств
Чехія	1042	1	1750	1	1200	1
Угорщина	386	2	365	1	186	1
Словаччина	73	1	77	2	129	1
Румунія	1672	1	4032	1	4032	1
Португалія	2895	2	3240	3	1909	1
Польща	1957	1	1885	1	2397	1
Греція	-	-	514	2	449	2

Естонія	19	3	29	3	30	3
Кіпр	256	2	313	2	481	2
Болгарія	224	1	278	2	204	1
Литва	32	2	29	2	36	3
Німеччина	4917	3	4621	3	3399	6

Джерело: [розроблено автором на основі джерела 7]

Так, у 2015 році українці отримали 19 172 паспорти ЄС, в 2016 – 24 062, 2017 – 16 504, з яких найбільшу кількість видали Чеська Республіка, Угорщина, Польща, Португалія, Румунія та Німеччина. В загальному це найпопулярніші країни для міграції серед українців, що пояснюється історичними передумовами, особливо це стосується країн, з якими Україна має спільний кордон, та країн, які через демографічну кризу потребують додаткових трудових ресурсів для забезпечення їх сталого економічного зростання[7].

Польща проводить систематичну і комплексну політику залучення іноземних мігрантів. Визнання потреби в мігрантах на державному рівні залежить, насамперед, від того, яку саме гілку влади та політичну силу представляє політик. У 2015 році, під час міграційної кризи в ЄС, спостерігалось багато антимиграційних висловлювань з боку правлячої партії, що спричинили негативний фон навколо біженців та мігрантів загалом, у той час як представники органів влади у сфері ринку праці, інвестицій та розвитку економіки наголошували на необхідності залучати мігрантів з третіх країн як об'єктивну передумову розвитку польської економіки.

Нині в Польщі перебуває приблизно 2 мільйони мігрантів з України, і ця цифра збільшується з кожним роком. І які б твердження не висловлювали представники влади, українці підтримують польські ринки праці, економіку та конкурентоспроможність польських підприємств на європейських ринках. Україна є необхідним джерелом трудових ресурсів для Польщі, про це свідчать як демографічні прогнози, так і виважена міграційна політика держави. Згідно із звітом міжнародної консалтингової компанії «Pricewaterhouse Coopers», до 2025 року Польща потребуватиме ще 1,5 мільйона мігрантів, а за даними Європейської Комісії до 2060 року населення країни зменшиться до 5 мільйонів, до того ж вік кожного третього поляка становитиме 65 років і більше. Вже сьогодні Польща потребує ще більше мігрантів, а для того, щоб заповнити прогалини на ринку праці, вона вжила такі заходи [5]:

1. Прийнято закон «Про репатріацію», що передбачає повернення поляків на батьківщину за досить простою процедурою.

2. Вступив у дію закон 2017 року, згідно з яким громадяни третіх країн можуть отримати посвідку на проживання в Польщі, якщо перенесуть сюди своє підприємство.

3. Прийнято закон «Про картку поляка», який передбачає видачу громадянам країн СНД та Балтії, які мають польське походження, спе-

ціального дозволу на проживання, який забезпечує користування усіма правами, що мають громадяни Польщі, за винятком виборчого права. В 2017 році були внесені зміни до цього закону, які передбачають видачу картки особам, які довели, що або вони, або їх предки мали польське коріння, або ж підтвердили трьохрічну діяльність у товариствах польських національних меншин.

4. Уведено пенсійну систему, згідно з якою громадяни третіх країн можуть робити пенсійні накопичення.

5. Проводиться всебічна агітація українських студентів завдяки масштабним рекруторським та рекламним кампаніям польських університетів. Студенти можуть навчатися та працювати, а також отримувати повторні дозволи на перебування за спрощеними процедурами. Дослідження щодо іноземних студентів у Польщі показало, що більша частина студентів-українців не планує повертатися на Батьківщину.

6. Впроваджено спрощений механізм видачі громадянства та отримання дозволів на роботу. Так, з 2012 року право надання громадянства перейшло від президента до місцевого представника уряду – воєводи, а видання дозволу на роботу за типом *S* видається старостою повіту.

7. Законодавством передбачено спеціальний порядок для іноземців щодо возз'єднання сімей. Дедалі більша частина українських трудових мігрантів залишається в Польщі на довший період, але не має намірів там залишатися назавжди. Тому, відповідно, пересилає велику частину зароблених коштів своїм сім'ям в Україну, звідси виникає потреба залишити кошти всередині країни, а отже, спростити процедуру перевезення сімей в Польщу. Нині обговорюється питання відкриття доступу іноземців до іпотечних кредитів за ставками такими самими, як і для громадян Польщі.

На додаток до всіх цих заходів, потрібно зазначити, що українські мігранти виступили певним інструментом для маніпуляцій у відносинах Польщі з Європейським Союзом у питаннях розподілу прийому близькосхідних мігрантів. Польська влада запевнила, що українські «біженці» повністю заповнили міграційну квоту, тому країна не має можливості приймати додаткових переселенців.

Отже, незважаючи на висловлювання багатьох політиків, Польща здійснює управління міграційними процесами, що можна простежити в багатьох офіційних документах, дослідженнях та нормативно-правових актах. Польща має найвідкритіший ринок для трудових мігрантів серед країн ЄС, до того ж географічна близькість, спорідненість мов та культур, взаємна підтримка на міжнародній арені – основні зовнішні фактори трудової міграції українців до цієї країни. Сьогодні така міграція має в основному характер короткострокової сезонної міграції жителів Західного регіону України, але в майбутньому ця тенденція буде трансформуватись [6].

Уряд Німеччини та представники науково-дослідних інституцій наголошують на важливості трудових мігрантів для економіки вже понад 30 років. Для того, щоб підтримувати конкурентоспроможність країни на світовій арені, необхідно залучати щороку близько 400 тис. трудових

мігрантів. На сьогодні дефіцит робочої сили становить 1,2 мільйона, 40% підприємств скаржаться на брак працівників. Така ситуація обумовлена внутрішньою демографічною ситуацією, з 1970 року показники народжуваності падають, а тривалість життя громадян збільшується, а отже зростає і кількість осіб пенсійного віку, яких потрібно забезпечувати. Для цього Німеччина, як і більшість розвинених країн Європи, вже давно відкрила свій ринок для працівників з різних держав. Так, на сьогодні приблизно 25% населення є мігрантами, або мають міграційне коріння, а за прогнозами дослідницької групи у сфері міграції Інституту досліджень ринку праці у Нюрнберзі, ця цифра зростає до 35% у 2030 році, нижня прогнозована межа -30%, верхня-40%. Тобто через 10 років кожен 3-й житель Німеччини буде мігрантом чи матиме міграційне коріння, а у великих мегаполісах частка мігрантів сягне навіть 70%.

Отже, чому саме українці, на думку провідних німецьких вчених, повинні і надалі мігрувати, а не громадяни менш розвинених країн ЄС? По-перше, країни першої хвилі розширення ЄС, такі, як Польща, вже вичерпали свій трудовий потенціал і самі потребують мігрантів, по-друге, країни другої хвилі розширення, такі, як Болгарія, Румунія та Хорватія, ще не вичерпали свій потенціал, але він зменшується, до того ж доходи населення зрівнюються. Тому громадяни України та Західних Балкан вважаються потенційними мігрантами, оскільки серед населення панують міграційні настрої через внутрішні причини та велику різницю в доходах порівняно з країнами ЄС. Для того, щоб прискорити міграційні процеси, влада вже прийняла новий міграційний закон, який набув чинності з 1 березня 2020 року, що полегшує доступ іноземців до ринків праці. Економічні вигоди, які передбачається отримати від нього, значні: підвищення показників економічного зростання на 0,5-1%, зростання конкурентоспроможності економіки та надходження додаткових інвестицій. Для того, щоб отримати роботу у ФРН, потенційним мігрантам необхідно визнати свою кваліфікацію в країні, володіти на достатньому рівні німецькою мовою та нести витрати за своє перебування в країні.

Зміни, які передбачені новим законом про міграцію, стосуються перш за все привілеїв, які отримували громадяни ФРН та ЄС при працевлаштуванні: роботодавець, який хотів найняти робітників з третіх країн, повинен був переконатися, чи нема претендентів на це робоче місце всередині країни чи інших країн Союзу. До того ж громадянам з третіх країн (які мають відповідну визнану кваліфікацію та володіють німецькою мовою) буде дозволено перебувати на території країни протягом пів року для пошуку роботи, але за свій рахунок і без отримання соціальних виплат.

Визнання диплому є основною умовою для працевлаштування, тому є можливість замовити експертну оцінку в Центральному відомстві з питань закордонної освіти та перевірити, чи диплом відповідає всім критеріям. Українці вже увійшли в першу десятку країн, громадяни яких роблять запити на визнання кваліфікації [4].

ФРН також лідирує серед країн ЄС по залученню висококваліфікованих спеціалістів, але це, перш за все, академічні працівники та представ-

ники вузького кола професій (молодші медичні працівники та працівники по догляду за літніми людьми). Тут діє європейська система Blue Card, згідно з якою висококваліфіковані працівники можуть отримати дозвіл на проживання в країні максимум на 4 роки, але присутні обмеження стосовно заробітної плати, яку повинні отримувати за рік: для простих професій це мінімум 50 тис. євро, а для затребуваних, таких, як лікарі та архітектори, – 40 тис. євро. Тому умови для активізації трудової міграції створюються, а влада ФРН активно працює над підтриманням трудового потенціалу країни, без якого німецька економіка не матиме змоги стабільного зростання [1, с. 46-53]. Виклики економічного та політичного характеру, створені питаннями міграції, ставлять перед владою України завдання розроблення спеціальної техніки та технології державного управління [11, с.128-133]. Сучасна надмірна відкритість кордонів України для економічно мотивованої міграції вимагає внесення коректив у саме ядро технології державного управління в Україні як комплексного феномену. У ядро технології державного управління доцільно включити комплексні стимули репатріації кваліфікованої робочої сили та носіїв сучасних інженерних знань з метою формування оптимального рівня трудового та гуманітарного капіталу економічного зростання.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Демографічна криза у розвинених європейських країнах має суттєвий вплив на економічні процеси. Керівництво країн-членів дуже добре усвідомлює важливість та необхідність забезпечення ринків праці достатньою кількістю трудових ресурсів, адже потужні економіки потребують людського капіталу, який не може бути забезпечений внутрішнім населенням. Відповідно до ситуації приймаються різні нормативно-правові акти в сфері міграції, які спрощують умови та вимоги до трудових мігрантів, пропонують їм різні привілеї та вигоди, що не може не приваблювати трудових мігрантів, в тому числі з України.

За даними Світового банку, саме з у Східній Європі буде спостерігатися найбільший відтік робочої сили, а Україна в цьому регіоні займає перше місце. З лібералізацією німецького законодавства передбачається, що багато українців мігрують туди для працевлаштування, до того ж поїдуть не тільки ті, які наразі знаходяться в Україні, а й частина тих, які зараз перебувають у Польщі (згідно з опитуванням 40%), що призведе до значних втрат польської економіки. З цього випливає, що необхідно очікувати відповідної реакції від польської влади для того, щоб відновити необхідну кількість трудових ресурсів. Так чи інакше, все це призводить до щорічного збільшення кількості трудових мігрантів з України та втрати працездатного населення. Зовнішні фактори підсилюються внутрішніми, економіка України не здатна забезпечити достатньою кількістю робочих місць та достатньою заробітною платою велику частину населення, а на державному рівні поки не приймається суттєвих рішень, які здатні змінити ситуацію. Тому в найближчому майбутньому така ситуація може негативно відбитися на українській економіці, а грошові трансферти мігрантів

не зможуть нівелювати негативний вплив відтоку робочої сили. Для того, щоб зупинити процеси безповоротної міграції, необхідно вивчати досвід країн-донорів робочої сили у сфері міграційної політики, адаптувати найкращі практики в Україні та приймати необхідні рішення на загальнодержавному рівні для підтримки достатньої кількості трудових ресурсів усередині країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лаба О. Напрями співпраці України та Європейського Союзу щодо міграційних питань. *Історико-правовий часопис*. 2016. №1 (7) . С. 46-53.
2. Малиновська О.А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія. К. : НІСД, 2018. 472 с.
3. Ніколаєць К. Трудова міграція до країн Європейського Союзу: фактори та наслідки. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 5. С.101-115.
4. «Новий міграційний закон»: Німеччина відкриває двері для робочих мігрантів. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2605082-novij-migracijnij-zakon-nimeccina-vidkrivae-dveri-dla-robocih-migrantiv.html>(дата звернення: 20.12.2018).
5. Українська міграція до Польщі: якою вона стане? *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2381161-ukrainska-migracia-do-polsi-akou-vona-stane.html>(дата звернення: 25.03.2020).
6. Як Польща бореться за українських трудових мігрантів. *Український інститут майбутнього*. URL: <https://www.uifuture.org/publications/news/24039-yak-polsha-boretsia-za-ukrainskykh-trudovych-migrantiv>(дата звернення: 25.07.2018).
7. Acquisition of EU citizenship. *Eurostat*.URL:<https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/-/WDN-20190723-1>(дата звернення: 23.07.2019).
8. First residence permits issued in the EU Member States remain above 3 million in 2017. *Eurostat*.URL:<https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/9333446/3-25102018-AP-EN.pdf/3fa5fa53-e076-4a5f-8bb5-a8075f639167>(дата звернення: 25.10.2018).
9. First residence permits issued in the EU Member States remain above 3 million in 2018. *Eurostat*.URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/10189082/3-25102019-AP-EN.pdf/95e08bc8-476d-1f7d-a519-300bdec438cb>(дата звернення: 25.10.2019).
10. New high in first residence permits issued in the EU Member States in 2016. *Eurostat*. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/8456381/3-16112017-BP-EN.pdf/e690a572-02d2-4530-a416-ab84a7fcbf22> (дата звернення: 16.11.2017).
11. Черленяк І. І. До питання про механізми, техніку та технологію державного управління. // Науковий вісник Академії муніципального управління. Сер.«Управління». 2009. Вип. 2(8). С. 127-134.

REFERENCES

1. Laba, O. (2016). Napriamy spivpratsi Ukrainy ta Yevropeiskoho Soiuzu shchodo mihratsiinykh pytan [Areas of cooperation between Ukraine and the European Union on migration issues]. *Istoryko-pravovyy chasopys – Historical and Law Journal*, 1(7), 46-53 [in Ukrainian].
2. Malynovska, O.A. (2018). *Mihratsiina polityka: hlobalnyi kontekst ta ukrainski realii [Migration Policy: Global Context and Ukrainian Realities]*. Kyiv: National Institute for Strategic Studies, 272 [in Ukrainian].

3. Nikolaiets, K. (2018). Trudova mihratsiia do krain Yevropeiskoho Soiuzu: faktory ta naslidky [Labor migration to EU countries: factors and consequences]. *Zovnishnya to-rhivlya: ekonomika, finansy, pravo – Foreign Trade: Economics, Finance, Law*, 5, 101-115 [in Ukrainian].
4. «Novyi Mihratsiinyi zakon»: Nimechchyna vidkryvaie dveri dlia robochykh mihrantiv [New Migration Law: Germany opens the door for migrant workers]. Ukrinform. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2605082-novij-migracijnij-zakon-nimec-cina-vidkrivae-dveri-dla-robocih-migrantiv.html> (date of access 20.12.2018) [in Ukrainian].
5. *Ukrainska mihratsiia do Polshchi: yakoiu vona stane?* [Ukrainian migration to Poland: what will it become?]. Ukrinform. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2381161-ukrainska-migracia-do-polsi-akou-vona-stane.html> (date of access 25.03.2020). [in Ukrainian].
6. *Yak Polshcha boretsia za ukrainskykh trudovykh mihrantiv* [How Poland fights for Ukrainian labor migrants]. Ukrainian Institute of the Future. Retrieved from <https://www.uifuture.org/publications/news/24039-yak-polsha-boretsia-za-ukrainskykh-trudovykh-migrantiv> (date of access 25.07.2018). [in Ukrainian].
7. *Acquisition of EU citizenship*. Eurostat. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/-/WDN-20190723-1> (date of access 23.07.2019). [in English].
8. *First residence permits issued in the EU Member States remain above 3 million in 2017*. Eurostat. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/9333446/3-25102018-AP-EN.pdf/3fa5fa53-e076-4a5f-8bb5-a8075f639167> (date of access 25.10.2018). [in English].
9. *First residence permits issued in the EU Member States remain above 3 million in 2018*. Eurostat. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/10189082/3-25102019-AP-EN.pdf/95e08bc8-476d-1f7d-a519-300bdec438cb> (date of access 25.10.2019). [in English].
10. *New high in first residence permits issued in the EU Member States in 2016*. Eurostat. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/8456381/3-16112017-BP-EN.pdf/e690a572-02d2-4530-a416-ab84a7fcbf22> (date of access 16.11.2017). [in English].
11. Cherlenyak I. I. (2009). Do pytannia pro mekhanizmy, tekhniku ta tekhnolohiiu derzhavnoho upravlinnia [On the question of mechanisms, equipment and technology of public administration]. *Nauk. visn. Akad. munitsyp. upr. Ser. «Upravlinnia» – Scientific Bulletin Academy of Municipal Administration* 2(8), 127-134 [in Ukrainian].

UDK 327.5(479.22+470):323.3-048.93(479.22)
DOI: 10.24144/2078 – 1431.2020.1(24).103–108

Lasha Takalandze,

*Master Student of the European and International Studies (MEIS)
University of Trento (Italy)*

Olha Rudenko,

*Director of SRI of Public Administration and Management,
Professor of the Department of Management of Chernihiv*

*National University of Technology,
Doctor of Sciences in Public Administration,
Associate Professor (Ukraine)*

THE RUSSIAN INVOLVEMENT IN DOMESTIC CONFLICTS OF GEORGIA

Статтю присвячено виявленню причетності Росії до етнополітичних конфліктів у Грузії в контексті домінуючих теорій міжнародних відносин. Дослідження зосереджено на основних конфліктах, що виникали у Грузії, зокрема в Абхазії та Південній Осетії (Цхінвальська область), починаючи від 1920-х років аж до російсько-грузинської війни 2008 року. Незважаючи на те, що внутрішні характеристики конфліктів Абхазії та Південної Осетії децю різняться, російська політика, пов'язана з ними, є аналогічною.

В основі статті – методологія контент-аналізу. Дослідження ґрунтуються на двох теоріях міжнародних відносин: теорії Вальца про неореалізм («оборонний реалізм») та теорії Мізерсхаймера про «наступальний реалізм», яка доводить гіпотезу, що основною причиною російської агресії в Грузії є прагнення регіональної гегемонії в регіоні Південного Кавказу для контролю енергоносіїв та енергопостачання, а також припинення західної інтеграції Грузії, особливо процесу інтеграції в НАТО та Європейський Союз. На підтвердження цих теорій проведено аналогії між Грузією та Україною щодо прагнення Росії здобути регіональну гегемонію в пострадянських регіонах та отримати статус наддержави в усьому світі.

Ключові слова: *неореалізм, регіональна гегемонія, конфлікти.*

The main purpose of the paper is to identify the involvement of Russia in the ethno-political conflicts of Georgia, in the context of the dominant theories of international relations. The research is focused on the conflicts in Georgia – Abkhazia and South Ossetia (Tskhinvali region) – starting from the 1920ies till the 2008 Russia-Georgia war. Despite the fact that the internal characteristics of Abkhazia and South Ossetia conflicts are different, Russian politics related to those issues is similar. In this research the qualitative research methodology, particularly qualitative content analyses and case study method are used. Research is based on two theories of International Relation: Waltz's theory of neo-realism "Defensive Realism" and Mearsheimer's theory of "Offensive Realism". Mearsheimer's theory of "Offensive Realism" supports the argument

that the main reason for the Russian aggression in Georgia is to remain regional hegemony in the South Caucasus region to control the energy carriers and energy supply, as well as to stop the Western integration of Georgia, especially the integration process into the NATO and the European Union.

Key words: *Neo-realism, Regional Hegemony, Conflicts.*

Introduction. This research analyzes the processes began during 1920ies, when Georgia was occupied by Soviet Russia and will be analyzed the conflicts that began at the end of the 1980ies in Georgia, while Gorbachev's Policy of "Perestroika" (Restructuring) and "Glasnost" (Openness) led to 'the Explosion' of national movements in Soviet republics and it finally led to the dismantle of the Soviet System. As a result of the disintegration of the Soviet Union, there emerged sovereign states and, consequently, started a new era in international relations. These processes had profound impact on relations between nations and ethnic groups, especially in the South Caucasus region (conflicts in Abkhazia, South Ossetia and Nagorno-Karabakh) [1, p. 5-7].

In this context, the case of Georgia is very interesting. Usually, scholars identify internal and external factors for explaining causes of the conflicts in Abkhazia and the Tskhinvali region. The paper examines and discusses the main external factors that caused violent conflicts in Georgian separatist territories and I want to show that the artificial escalation of conflicts is linked to Russia's great strategic goals. In 2005 Vladimir Putin mentioned that the collapse of Soviet empire "was the greatest geopolitical catastrophe of the century" [2]. As the successor of the Soviet Union, Russia was actively trying to maintain its influence in the region, and was therefore interested in escalating the conflicts. The Kremlin was mobilizing and manipulating separatist and nationalist forces in the South Caucasus; The presence of hostile camps in the South Caucasus region is a source of constant tension, allowing Russia to take advantage of the volatile situation and maintain its influence and control mechanisms in the region [3, p. 298-312]. At the external level, the causes of these conflicts will be determined by examining the basic theories of international relations, in particular, Neo-realism makes a more in-depth and comprehensive analysis in the context of these conflicts.

The paper consists of one research question: Why is Russia involved in the Abkhazia and in the South Ossetia Conflicts?

This study consists of one hypotheses: The main reason for conflict has been Russia's desire for regional hegemony.

Numerous variables and their interrelationships can be distinguished in the paper. I consider the following to be the decisive equation: Independent variable: Russia's desire for regional hegemony; Dependent variable: Russia's encouragement and support of separatism.

Methodologically, the paper is considered in the category of qualitative research and uses the case-study method as a basic methodological approach. For the purpose of data collection and analysis, secondary sources and other scientific literature on the topic were analyzed to create a scientific basis for the research. Specific techniques such as content analyses were also used.

Literature Review. In the process of the research there were analyzed secondary sources, in order to collect the historical events and the subject related scientific literature. The review includes the views of some representatives of the Neo-Realism school, including Kenneth Waltz – “*The Theory of International Politics*” and John Mearsheimer – “*Structural Realism*”.

The paper uses statements from international organizations, the Ministries of Foreign Affairs of Georgia, and official documents, as well as public speeches by the leaders of the parties to the conflict. Also, scientific-research papers of Georgian scholars, articles, materials found in electronic media. In particular, Neil S. Macfarlane – *The Paradoxical regional Implications of Russia’s Actions in Georgia*, 2008; Nino Okhanashvili – “*Theoretical Analysis of the Causes of Ethno-Political Conflicts (South Caucasus Case)*”, 2018; Teimuraz Kancheli – *The Role of International Factor in Settlement/Pegging of Conflict*, GFSIS, 2013; Davit Matsaberidze, *The Emergence of The Post-Soviet Conflicts in Georgia*, 2013 and there were analyzed internet sources as well.

Historical overview: Case of South Ossetia and Case of Abkhazia. The volatile political situation in Georgia has created many problems since the collapse of the Soviet Union, which remain unresolved. Conflicts in Abkhazia and in the Tskhinvali region are still the main vectors of Georgia’s domestic and foreign policy, despite many other problems. The causes of Georgian conflicts are at different levels. Internal and external factors are interrelated. The aim of the paper is to show how external factors affect the internal level and research is based on the views of some of the School of Neo-Realism as well. The Neo-realism is systemic theory, which describes the world as an anarchic system, where the main actors are states and all the others are irrelevant or instrument of the more powerful states.

Since the occupation of Georgia in 1921, Russians constantly interfered in the relations between Georgians and Abkhazians or Ossetians and tried to separate Abkhazia and Tskhinvali region from Georgia. On March 28-29, 1921, Soviet occupiers declared Abkhazia as an autonomous socialist republic. On April 20, 1922, Soviet Russian government formed the so-called South Ossetian Autonomous Region as well, which was an artificial formation and an inappropriate term for the historical territory of Shida Kartli, where Ossetians lived. Of course, Russia needed these autonomous republics as political mines to use these mines when Georgia would decide to leave from the USSR. In the end of 1980ies in Georgia began demonstrations against the Soviet regime. Gorbachev warned the leaders of Georgian National Movements that if Georgia would try to leave the USSR, the country would have had a serious problem, in particular, in its autonomous formations and regions populated by national minorities. Parallel of this, in Abkhazia and in Ossetia were escalated ethnic conflicts by Russians. Gorbachev did not hide Russia’s plans. In a telephone conversation with Zviad Gamsakhurdia (the leader of the National Movement of Georgia) in 1991, Gorbachev threatened that “if independence was declared, Georgia would have to leave the USSR without the Tskhinvali region and Abkhazia” [1, p. 63-85]. The events unfolding in the future became clear that these threats were real.

Georgia officially declared independence on 9th April 1991. In July 9, 1991 was adopted a new electoral law in Abkhazia, according to this law, a majority of the Supreme Council of the Abkhazia belonged to the ethnic minority – Abkhazians. 47% of the population (Georgians) was presented by 26 deputies in the parliament; – 17% of population (Abkhazians) – 28 deputies; the rest (of various ethnic population) – 11 deputies. In August 1992, the Georgian government dispatched 3,000 troops to the region, ostensibly to restore order. The conflict had been started and lasted till 1993. The Abkhazian separatists were supported by thousands of the North Caucasians and by the Russian Federation forces stationed in and near Abkhazia. In 1993 the Abkhazia declared its “independence” [4, p. 1-2]. Georgia’s military defeat in Abkhazia was followed by the ethnic cleansing of the Georgian majority in this region.

As for the case of South Ossetia, while the Soviet Union was crumbling, the Tskhinvali Region declared independence from Georgia on 20 September 1990, calling themselves “the Republic of South Ossetia”. 1991 Georgian central government decided to restore territorial integrity and deploy troops in Tskhinvali region [5, p. 8]. As in the case of Abkhazia, these conflicts were escalated by Russia. And the 1990ies conflict ended up with defeat of Georgia by Russian troops and separatist militaries.

Later the complete control of South Ossetia followed by the process of ‘Russian Passportization’ in this region starting from 2002. This process was effectively used later by Putin, because Russians justified its August 8, 2008 invasion of Georgia on its responsibility to protect South Ossetia’s Russian citizens from the Georgian government’s aggression. As well, in April 2008, Russia accused Georgia of trying to exploit the NATO support in order to control Abkhazia and Tskhinvali region by force, and announced, it would increase Russian military in the region, pledging to “retaliate” militarily to Georgia’s efforts. The 2008 Russia-Georgian War was an armed conflict between Georgia on one side, and Russia and the separatist governments of South Ossetia and Abkhazia on the other. August 2008 events have had very heavy results, both, for Georgians and for Ossetians. Territorial administration existing before August 2008 has changed completely and this further complicates restoration of Georgian-Ossetian dialogue.

This war was very important in sense of International Politics. If Russia had not officially declared its involvement in Georgia’s “domestic conflicts” and was only indirectly involved, in 2008 Russia emerged as a party in this war. Russia officially declared its imperial ambitions to remain post-soviet countries as its own spheres of influence [6, p. 2-3]. On 25 August 2008, the Federal Assembly of Russia unanimously voted to urge President Medvedev to recognize Abkhazia and South Ossetia as independent states. In response to Russia’s recognition of Abkhazia and South Ossetia, the Georgian Parliament in October 2008, adopted the Law “On the occupied territories”. Currently about 20% of territory of Georgia are considered as occupied territories according to this law. The unilateral recognition by Russia was met by condemnation from the International Community because of the violation of Georgia’s territorial integrity.

Theoretical Expectations and Empirical results. Neo-Realism is the theory of international politics and it is divided into two theories – Offensive and Defensive Realism. Mearsheimer studies international context with a high interactive density and support the idea that the internal attributes of the international actors and the attributes of their interactions are often not enough to modify the context of international politics. Mearsheimer believes that increasing power for the state is not limited. He disagrees with Kenneth Waltz's theory of "defensive realism" [7, p. 173-190], which argues: for state it is important to maintain strength but not to increase strength. Waltz's world is made up of states that are content with their power – Status-quo states. Mearsheimer believes that the international system is pushing states to maximize power, and they prefer a situation where the benefits outweigh the costs [8, p. 33-38].

Thus, Mearsheimer [9, p. 71-88] concludes that states will soon analyze that the most effective way to survive in anarchy is relative strength, and that the main goal is to become the strongest force – the hegemonic state. But achieving the global hegemony is not enough for the state. Superpower will try to maintain a balance of power and to prevent the hegemony of other states in its own region. Global hegemony is virtually impossible unless the state has a "nuclear advantage". Mearsheimer believes that hegemon can only be regional.

According to some political analysts Putin is pursuing a plan to revive Russia's superpower status. This includes reorganization of military forces and development of new weapons, consolidation of political and economical relations with neighboring countries. To gain status of superpower globally, Russia should have at first sufficient decision-making power within neighbour countries (Post-Soviet region) – Ukraine, Belarus, Georgia, Azerbaijan, etc. Georgia is the best target on this list according to different political, geopolitical, economical, internal situation, existing regional problems [3, p. 298-312].

First of all, what irritates Russia is Georgia's permanent vector to join NATO. This approach is clearly set out in the "Russia's National Security Strategy Until 2020" (proved by Presidential decree N537 of May 12, 2009). It clearly states Russia's determination to oppose the eastern expansion of NATO and not to yield to the "competition" for influence over the region rich in energy resources; including the "Caspian Sea Basin". In Spring 2008 Ukraine and Georgia were promised to get Membership Action Plans (MAP) at later stage, but at the Bucharest NATO summit MAP was not offered for these countries. This negative decision became the "Green Light" for Russia to intervene Georgia and to stop the NATO's eastern expansion.

Secondly, Russia wants to have full control over gas (South Caucasus Pipeline, also known as: Baku–Tbilisi–Erzurum Pipeline, BTE pipeline, or Shah Deniz Pipeline) and oil pipelines (from the Azeri-Chirag-Guneshli oil field in the Caspian Sea to the Mediterranean Sea. It connects Baku – Azerbaijan; Tbilisi – Georgia; and Ceyhan, a port on the south-eastern Mediterranean coast of Turkey) – the only pipelines which supplies oil to Europe bypassing territory of Russia [3, p. 298-312].

Conclusion. Thus, as Mersheimer states, the fundamental factor of international stability should be the sought for in the attributes of the international

structure which induces states to maximize their power, proceeding “offensively” and actively accumulating it until they are not stopped by others.

In conclusion, after analyzing the conflicts in Abkhazia and South Ossetia, it appeared that Mearsheimer’s offensive realism best explains Russia’s policy in the South Caucasus region and particularly in Georgia. But in opposite Waltz’ defensive realism claims, that rational states do not increase their power, but they try to keep Status-quo globally and to avoid conflicts, which less corresponds the cases of Georgia. Moscow’s policy was to have as much confrontation as possible between the ethnic groups in Georgia, to have more mines planted. Thus, the main goal for Russia is to increase power and gain the regional hegemony in Post-Soviet regions; the 2008 war and later the conflict escalations in Ukraine are the proof of Mearsheimer’s theory of defensive realism.

REFERENCES

1. Okhanashvili, N. (2018). *Theoretical Analysis of the Causes of Ethno-Political Conflicts (South Caucasus Case)*, Tbilisi State University [in English].
 2. *Putin, before vote, says he'd reverse Soviet collapse if he could: agencies*. Retrieved from <https://www.reuters.com/article/us-russia-election-putin/putin-before-vote-says-hed-reverse-soviet-collapse-if-he-could-agencies-idUSKCN1GE2TF> [in English].
 3. Korolev, A. (2015). *Bringing Geopolitics Back In: Russia' Foreign Policy and Its Relations with the Post-Soviet Space*. International Studies Review.
 4. Kancheli, T. (2013). *The Role of International Factor in Settlement/Pegging of Conflict*. GFSIS [in English].
 5. Matsaberidze, D. (2013). *The Emergence of the Post-Soviet Conflicts in Georgia: Causes and Stages of the Conflict and Acute Phase of the Conflict – Civil War and Its Consequences*. Strategic and Security Studies Group, Kyiv [in English].
 6. MacFarlane, Neil S. (2008). *The Paradoxical Regional Implications of Russia's Actions in Georgia*, Chatham House [in English].
 7. Waltz, Kenneth N. (1979). *The Theory of International Politics*. Addison Wesley [in English].
 8. Okhanashvili, N. (2018). *The Role of Russia*. Tbilisi State University [in English].
 9. Mearsheimer, John J. (2006). *Structural Realism*. IRT [in English].
 10. Gilpin, R. (1981). *War and Change in World Politics*. Cambridge University Press [in English].
 11. *2008 Georgia Russia Conflict Fast Facts*. Retrieved from <https://edition.cnn.com/2014/03/13/world/europe/2008-georgia-russia-conflict/index.html> [in English].
 12. Retrieved from <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-7646/> [in English].
 13. Retrieved from https://www.jstor.org/stable/resrep13369?seq=1#metadata_info_tab_contents [in English].
- Overcoming Outcomes of the Conflicts in the Post-communist World: Lessons for Ukraine. – Kyiv: SSS Group, 2013.

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

УДК 658.012.32

DOI: 10.24144/2078 –1431.2020.1(24).109–118

*Іван Черленяк,
доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри бізнес-адміністрування, маркетингу та менеджменту
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ОПЕРАЦІЙНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ФІРМИ ТА ВИКЛИКИ ГЛОБАЛЬНОЇ МОДИФІКАЦІЇ РИНКІВ

У статті розглянуто проблеми удосконалення системи оперативного управління вітчизняних фірм в умовах асиметрично структурованої технологічної та фінансової глобалізації світового бізнес-середовища. Показано, що в умовах «транзитних» ринків, модифікованих глобалізацією, операційна стратегія повинна бути здатна швидко адаптуватися до викликів, ризиків та можливостей, що створюють детермінанти модифікації глобалізованого ринку.

Ключові слова: операційний менеджмент, операційна стратегія, глобалізація, модифікація ринків, ефективність операційної діяльності.

The article considers the problems of improving the system of operational management of domestic firms in the conditions of asymmetrically structured technological and financial globalization of the world business environment. It is shown that in the conditions of «transit» markets modified by globalization, the operational strategy must be able to quickly adapt to the challenges, risks and opportunities that create the determinants of modification of the globalized market.

Keywords: operational management, operational strategy, globalization, market modification, operational efficiency.

Постановка проблеми. Українська економіка в 2014-2015 рр. зазнала важких втрат як від прямої військової агресії, так і від непрямих форм гібридної війни, зокрема торгівельної війни РФ проти України. Внаслідок активних дій державницької системи влади у 2014-2018 рр. (лідерами якої стали Порошенко П.О., Яценюк А.П., Гройсман В.Б., Парубій А.В., Кличко В.В.) народ України та відбудована українська армія змогла зупинити наступ регулярних та приватних військ РФ та їх найманців-колаборантів.

У результаті зусиль державницької владної команди українська економіка до 2017 року зуміла «відвоювати» свої довоєнні позиції. Але для довготривалого успіху цього стало замало. Тим більше, що нова команда (Зеленський В.О., Разумков Д.О., Гончарук А.В., Шмигаль Д.А., Арахамія Д.Г., Єрмак А.Б.), яка в 2019 році в результаті електорального циклу

прийшла до влади, через свій мультиверсійний змінний курс усе ще не зуміла сформувавши чіткі орієнтири державницького розвитку країни та її економіки. Зокрема, не вдалося обмежити обсяги «роздаткової» економіки, що генерується запитами, «проханнями» та діями олігархічних фірм-монополій. До того ж, на прорахунки урядів і Гончарука, і Шмигала, які створили бюджетні дисбаланси, доклалася економічна криза, спровокована пандемією. Тому оберемо для ілюстрації тренду економічного розвитку України та її фірм дані за 2017 рік. Українська економіка за обсягом експорту у 2017 році займала 50-ту позицію. При ВВП \$112 млрд. експорт становив \$46,1 млрд. (41,2% ВВП), імпорт – \$51,7 млрд. (46,0% ВВП), мала негативний торговельний баланс -\$5,57 млрд. (-5,0% ВВП). Головні експортні позиції того ж року: соняшникова олія (\$4,34 млрд.), напівфабрикати металеві (\$3,25 млрд.), кукурудза (\$2,97 млрд.), пшениця (\$2,93 млрд.), залізна руда та концентрат (\$2,61 млрд.). Найважливіші імпортні позиції: нафтовий газ (\$4,22 млрд.), нафтопродукти (\$4,14 млрд.), вугільні брикети (\$2,18 млрд.), автомобілі (\$1,8 млрд.). Головні напрями експорту: Росія (\$4,34 млрд.), Польща (\$2,69 млрд.), Італія (\$2,66 млрд.), Туреччина (\$2,59 млрд.). Провідні країни імпорту: Росія (\$7,74 млрд.), Китай (\$5,6 млрд.), Німеччина (\$5,53 млрд.), Польща (\$4,0 млрд.). На основі цих даних у роботі [1] зроблено справедливий висновок: на ринках товарів з високим ступенем доданої вартості Україна є неконкурентоспроможною. Зауважимо, що станом на 2019-2020 рр. ситуація ще гірша. В чому основна причина збиткового характеру економічного руху фірм (підприємств, компаній), галузей та національного господарства України в цілому? Чи це група рівновагомим, але різновекторних причин? Яким чином повинні щоденно діяти українські фірми як основні актори української ринкової економіки? Як впливає якість операційної стратегії на економічні результати українських фірм? Чи криза розвитку вітчизняних фірм має в основному макроекономічне походження, чи усе таки долучаються мікроекономічні чинники до поглиблення кризи? Ці актуальні питання не знайшли достатньої інформативної наукової розробки в публікаціях.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальне значення операційного менеджменту для забезпечення якості продукції та підвищення компетентностей персоналу фірм провідних капіталістичних країн аналізується в монографії Д. Іванчевича, П. Лоренці, І. Скіннера [2] та у монографії Й. Мартініча [3].

Проблеми операційного менеджменту українських виробничих підприємств досліджують Л.І. Федулова та О.В. Декалюк [4]. Науковці зазначають, що критеріями ефективності управління та функціонування операційної системи є надійність, продуктивність і ступінь досягнення бажаного ефекту. Під надійністю механізму управління операційною системою слід розуміти стабільне функціонування її підрозділів, що в кінцевому підсумку передбачає досягнення бажаного результату.

Роль та значення системи операційного менеджменту організації у забезпеченні конкурентоспроможності організації аналізується в роботі В. Деордієвої та А. Ільїної. Автори вважають, що найважливішим факто-

ром поєднання різних функцій операційної стратегії є ідея у загальній стратегії розвитку виробництва. Вибір ряду правильних комбінацій видів діяльності – це найбільш впливовий фактор конкурентної переваги, тому що окремі види діяльності впливають один на одного[5].

Ю. Уманців, Л. Лебедева, А. Митрофанова в роботі[6] аналізують сучасні тенденції управління державними підприємствами в Україні. Л.В. Пан, Н.В. Сисенко, О.К. Абрамович у роботі [7] зауважують, що саме здатність навчатися краще та швидше від своїх конкурентів має стати надійним джерелом конкурентних переваг фірми. С.О. Біла [8] аналізує роль ієрархії у формуванні ефективної фірми. Вона доходить висновку, що вплив ієрархії на внутрішню будову фірми є подвійним, оскільки, з одного боку, ієрархія впливає на формування відносин внутрішньої єдності фірми, а з іншого, вона породжує транзакційні витрати статусної активності, що зумовлюють посилення тенденцій децентралізації у межах фірми. С. Біла зауважує, що з розвитком ієрархічних процедур у межах фірми тісно пов'язані такі транзакційні витрати фірми, як витрати втрачених можливостей, витрати «інституціонального склерозу», витрати статусної активності, витрати на підтримку спільності переконань.

Ю. Є. Кирилов, аналізуючи вплив глобалізації на аграрний сектор України, доходить висновку: під дією багатьох чинників глобалізації, яка несе як позитивні впливи, так і певні загрози, кожна країна, що має намір інтегруватися у світовий економічний простір, постає перед завданням визначення своїх конкурентних переваг, щоб на належному рівні конкурувати з іншими державами на світовому ринку [9].

Метою статті є дослідження проблем розвитку системи операційного менеджменту вітчизняних фірм у сучасних умовах викликів глобалізаційної модифікації ринків.

Викладення основного матеріалу. Класична інституційна структура ринкової системи включає такі інститути, як ринок і фірма. Більше того, і ринок, і фірма виступають у ролі механізмів економічного руху. Але цей рух може забезпечуватися лише відповідним дуальним організаційним дизайном: фірма потребує об'єктивного контролю власної ефективності з боку ринку; ефективний ринок має потребу у якісних фірмах; на сучасному цивілізаційному етапі тільки організація виробництва у вигляді операційно динамічних фірм може дати необхідний результат для розвитку ринкової економіки; фірми є основними акторами ринкового товарно-обмінного процесу як на ринках пропозиції товарів і послуг, так і на ринках «споживання» праці.

В класичному ідеалі фірма інтегрує й організовує економіку на мікрорівні. А сукупність фірм повинна б разом із механізмами ринкового саморегулювання ефективності діяльності фірм справедливо визначати ефективність національних, георегіональних економік та світової економіки в цілому. А далі національна діада фірма-ринок, відповідно до ефективності виробничої діяльності сукупності фірм країн та національних економік, повинна б продукувати та забезпечувати справедливую частку світового ВВП на душу населення країни. Але класичний ідеал капіталізму досить

далекий від реалій економічного сьогодення. Практика глобалізації свідчить, що більш потужна економіка країни отримує набагато більшу позитивну віддачу від процесу глобалізації. Цей феномен стосується також і більшої фондівіддачі фірм, які є резидентами більш потужної економіки.

Сказане вище указує, що невтішні результати української економіки та українських фірм мають два джерела: зовнішнє та внутрішнє. Спочатку розглянемо зовнішні. У разі такої малої та слабкої економіки, як українська, глобалізація формує різкі дисбаланси у спектрі партнерських та конкурентних відносин з економіками країн органічної модернізації. Формування економічних дисбалансів між країнами органічної та неорганічної модернізації викликано кількома групами факторів. Вони тісно пов'язані між собою, проте механізми реалізації їх впливу на економічний розвиток країн та фірми цих країн різні. (У зв'язку із активною фазою гібридної війни РФ проти України питання економічних відносин із цією військово-геомоністичною імперією потребує окремого розгорнутого дослідження).

Детермінантами першої групи факторів модифікації ринків стали наддержавні багатосторонні системи регулювання (СОТ, МВФ, СБ), спрямовані на зміну структури конкуренції-партнерства-координації для досягнення економічної вигоди країн-лідерів органічної модернізації. Щодо країн (та фірм) наздоганяльної модернізації фактично виникає режим дискримінації [10, с.99]. Глобальні інституційні фактори приводять до модифікації ринків за рахунок створення та функціонування глобальних систем контролю розподілу та перерозподілу ресурсів, що виникають внаслідок реалізації політик вищезгаданих фінансових інституцій у періоди послаблення спроможності урядів кран наздоганяльної модернізації. «З послабленням впливу на світогосподарські процеси урядів національних держав посилюється роль інститутів, що формують каркас системи глобального менеджменту: міжнародних та неурядових організацій, які, будучи підконтрольними глобальному фінансово-промислому капіталу, забезпечують його безперешкодне проникнення в будь-яку країну світу з метою отримання надприбутків» [10, с.107].

Детермінанти другої групи модифікації ринків генеруються спотворенням механізмів спонтанної ринкової самоорганізації, спотворенням умов взаємовигідної торгівлі-обміну на локальних товарних ринках. Друга група фактично є наслідком слабкої здатності фірм та урядів країн наздоганяльної модернізації створювати: 1) адекватні викликам часу умови власної ринкової самоорганізації; 2) умови прибуткового функціонування та інноваційного економічного зростання власного бізнесу; 3) промислові кластери, перспективні галузі промисловості для посилення власних позицій на ринках.

Детермінанти третьої групи факторів модифікації ринків формуються зіткненням фаз хвиль зміни парадигм виробництва, що модифікує також ринкову номенклатуру товарів споживання. На українському економічному просторі на сучасний момент кризові явища генеруються зіткненням цуг таких хвиль: 1) ремісничо-кустарного квазііндустріального виробництва; 2) масового індустріального виробництва; 3) постіндустрі-

ального інформатизованого селективного індивідуалізованого виробництва; 4) креативного дизайнерського виробництва на основі інтелектуально-координованих комплексів інформаційних технологій, логістичних технологій та дизайнерсько-варіативних технік виробництва.

Українські фірми нормального неолігархічного гатунку із запізненням у півстоліття переживають хвилю загроз та викликів постіндустріальної реконструкції умов та завдань виробництва, ту хвилю викликів, яку Кастельс у 1970-х рр. досліджував у роботі «Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура». Кастельс дійшов висновку, що організаційні зміни були з необхідністю сформовані викликами подолання економічних кризових явищ 1970-х рр. у країнах органічної модернізації [11]. Піоре і Сабел [12] вважали, що тодішня криза була насамперед результатом вичерпності можливостей масового виробництва. Інші відомі економісти того часу зауважували, що потреба в запровадженні організаційних змін виникла як реакція на кризу прибутковості фірм, яка стала бар'єром на шляху переходу від масового індустріального виробництва до нових форм виробництва.

Усі ці виклики та завдання стоять сьогодні (із запізненням у 40-50 рр) на шляху розвитку українських фірм. Але на сучасному етапі вітчизняним фірмам необхідно не тільки дослідити аналогі рішення, запропоновані на Заході для вирішення проблем кризи фірм країн органічної модернізації, але і провести власний аналіз і знайти перспективне вирішення проблеми криз бізнесу та менеджменту власного сучасного етапу розвитку. Адже інформаційні технології та інформаційно-інтелектуальні пристрої стали доступними для українських фірм і в фінансовому, і технологічному розумінні. Проте їх впровадження та застосування не приводить стихійно (автоматично) до рішучого успіху вітчизняних фірм переважного числа галузей матеріального виробництва на закордонних ринках. Більше того, навіть на вітчизняних галузевих ринках українські фірми програють конкуренцію закордонним фірмам:

1) продукцію вітчизняних фірм витісняє дешевша продукція фірм КНР «епохи масового виробництва» (після руйнування вітчизняних фірм виробників аналогічного товару китайський товар стає дорожчим за вітчизняний);

2) можливості виготовлення індивідуалізованих промислових виробів із високою доданою вартістю забирають у вітчизняного виробника фірми країн-лідерів постіндустріальної революції.

Четверта група детермінант модифікації ринків та акторів ринку виникає за рахунок впровадження нових форматів вертикальної та горизонтальної структуризації ринків та бізнесів провідними глобальними фірмами. В. Онищенко твердить, що на міжнародному ринку виникли нові за змістом форми та методи конкуренції, які він означив як системні. Ми вважаємо, що варто б називати їх метасистемними. Метасистемні форми та методи конкуренції будуються не тільки з урахуванням традиційних чинників, але й тих чинників, які породжені складними процесами взаємодії глобальної, регіональних та національних економік. На сучасному етапі конкурують між собою «міжнародні економічні системи: міжнародні

ланцюги створення цінностей, міжнародні системи «постачальник ресурсів-виробник -посередник-кінцевий споживач», системи «виробник-споживач», інтернаціональні мережеві структури, стратегічні альянси» [13]. Ми вважаємо, що менеджменту вітчизняних фірм необхідно послідовно враховувати, що на ринках міняється вертикальна структура конкуренції.

Д. Лук'яненко та О. Тітова доводять, що змінюється також горизонтальна структура конкуренції. «У новітній бізнес-практиці утворюються кругові, горизонтальні, оболонкові корпорації, квазіхолдинги, віртуальні корпорації, мережеві корпоративні структури, які адекватно до глобальних умов інтегрують зв'язки елементів внутрішнього і зовнішнього конкурентного середовища. Мета – корпоратизація бізнесу – обумовлює його віртуалізацію як універсальну тенденцію, коли в процесі заміни старої структури втрачаються фізичні і правові характеристики компаній, їх корпоративна культура. Об'єктивно не маючи власної культури, мережеві структури, як правило, її «імпортують» з глобального бізнес-середовища» [14].

Ми погоджуємося з думкою авторів. Але вважаємо, що у фокусі нашого дослідження важливо відмітити і те, що відбувається не тільки імпортування організаційної культури та технологій здійснення бізнес-процесів: відбувається створення нових стандартів операційної діяльності та операційного менеджменту компаній країн органічної модернізації. На жаль, такі стандарти операційної діяльності та операційної поведінки поки що недосяжні для фірм України. Вважаємо, що в умовах слабкої структурної політики економічного блоку уряду України для українських фірм виникає посилена потреба самостійної адаптації до зміни структури глобального економічного простору та зміни умов господарювання.

Усі ці групи факторів модифікації ринків необхідно враховувати в процесах інжинірингу та реінжинірингу операційних систем українських фірм. Повинні враховуватися одночасно та паралельно як загальні тенденції організаційних змін, викликані модифікаціями ринків, так і конкретні індивідуальні виклики зміни нормальної складової ринкової кон'юнктури для бізнесів окремої фірми та системи бізнес-процесів. Адже економіки та відповідно фірми країн органічної модернізації випереджають економіку та відповідно фірми України щодо пошуків свого місця у хвилі нової індустріалізації 4.0. на півстоліття.

Менеджмент українських фірм повинен бути здатним адекватно та без затримки відповідати на різноманітні питання діяльності та виклики бізнесу. Ці питання групуються в певні класи. Звернемо увагу на два класи: 1) взаємодія та координація дій на підприємстві; 2) конкуренція та змагання за вплив на сегментах ринків. Ці два класи породжують питання та рішення щодо сукупності цілей підприємства. Ці класи питань отримують розв'язання в ході прийняття рішень операційним та стратегічним менеджментом організації та виконання під впливом цих рішень та під впливом несподіваних викликів і подій свідомих, планових, неусвідомлених, інтуїтивних та спонтанно-емоційних дій. Всі ці рішення-дії-реакції здійснюються на основі адаптивності, самоорганізації та ефективності операційного ядра системи бізнесу фірми. Операційне ядро фірми обслуговується системою

операційного менеджменту. В нових умовах модифікованих ринків система операційного менеджменту вітчизняних фірм повинна вміти виявляти-оцінювати-діагностувати-розраховувати ризики та можливості, які створюють чотири вищевказані групи детермінант модифікації ринків.

У той же час система операційного менеджменту повинна бути орієнтована і на самоорганізацію якостей фірми на власному ринковому ареалі та виборі адекватної сучасним викликам способу організації-самоорганізації фірми (ресурсна концепція, організація, що самонавчається).

Проблема вдосконалення системи операційного менеджменту, звичайно, є багатозв'язною. Багатозв'язність зокрема визначається згаданими вище групами факторів. Але не тільки ними. Власне, це пучок волокон проблем та завдань, які необхідно паралельно сплітати, розплутувати та розв'язувати. Одним із найперших важливих волокон є проблема вдосконалення якості всіх процесів на підприємстві: виробничо-технічних; забезпечувально-технічних, (ремонтно-відновлювальних), інфраструктурних, організаційних, ціле-покладання. Друге волокно – це безперебійне функціонування машин та інструментів, своєчасне та раціональне обслуговування машин та розв'язання проблем завантаження машин у найбільш оптимальний спосіб, використання знань та навиків усіх ланок робітників та службовців оптимальним чином. Третє волокно – це система-процес забезпечення стійкого функціонування операційної системи підприємства та розуміння персоналом спектру своїх завдань.

Четверте волокно – це система-процес якості функціонування підприємства як кібернетичної системи, що перетворює вхідний потік компонент та факторів виробництва у тотально якісну продукцію підприємства. Формально його можна досить послідовно розділити на три простори завдань: 1) простір формування якості продукції; 2) простір формування якості системи виробництва; 3) простір вибору цілей конкурентної стратегії. Але фактично це проблема системної оптимізації параметрів результативності, якості, структури, прибутковості, фондівіддачі ресурсів, пучка компетенцій та капіталів фірми.

Системна оптимізація організації бізнесу та виробництва повинна передбачати зміну ступеня невизначеності в процесі опрацювання ситуації керівництвом фірми. Оптимальним є те рішення, яке належить до класу припустимих рішень і за критеріями якості переважає інші. У нашому випадку керівництво фірми разом із менеджерами операційної системи повинні при підготовці рішення критерії якості розраховувати на основі індикаторів впливу факторів усіх вищевказаних груп детермінант модифікації ринків. Але оскільки кожне рішення лише частково знімає невизначеність, при цьому внаслідок свого впливу на зовнішнє середовище та відгук зворотної дії, усе ж створюються нові області та сфери невизначеності, критерії якості треба оцінювати на основі генетичних зв'язків минуле-сучасне-майбутнє.

Оптимізація як технологія вимагає розв'язання конфлікту вимоги стійкості організації та вимоги здатності до динамічних змін. Операційна система виробництва на етапі проектування уже забезпечує чітке регла-

ментування та нормування роботи машин та механізмів і використання технічних технологій. Операційні картки виробництва, технологічні карти впорядковують процес виконання актів та процесів виробництва. Але процеси виробництва повинні бути еластичними залежно від бізнес-задач. Тільки ця здатність операційного менеджменту фірми забезпечує можливість конкурувати у хвилі індустрії 4.0. Виробничий процес необхідно організувати не як суто координоване верхніми рівнями стандарти виконання функцій масштабними ієрархічними структурами, а як сукупність паралельно-послідовних процесів динамічного операційного менеджменту. Якість та результативність процесів операційного менеджменту необхідно оцінювати не тільки на виході кінцевої продукції підприємства, а безперервно на кожному етапі «проведення» певного бізнес-процесу через центр (вузол) відповідальності. Причому результативність треба оцінювати на основі двох груп факторів: 1) внутрішніх, сформованих діагностикою власних ресурсів-завдань-компетенцій-можливостей; 2) зовнішніх, зв'язаних як з традиційними факторами конкуренції, так і факторами метасистемної структурної конкуренції. У групі зовнішніх факторів необхідно формувати технології оцінювання перелічених вище нових факторів сучасної структурної конкуренції, створених для країн неорганічної модернізації хвилями глобалізації та постіндустріальної реконструкції ринків і потреб споживачів.

Висновки. Модифікація ринків та ринкові перекоси постійно генеруються створеними урядами країн органічної модернізації трансдержавними механізмами регулювання-координації форм та рівнів взаємодії-конкуренції-партнерства для прискорення економічного зростання розвинутих капіталістичних країн. Відбувається глобалізація та структурування просторово-часової мережі підприємництва та виробництва фактично всупереч декларованій для України концепції «вільного капіталістичного ринку». Це викликає структуровану, неоднорідну, «квазісправедливу» глобалізацію просторово-часової мережі умов результативності менеджменту фірм країн, що належать різним дивізіонам глобалізації – як стратегічного менеджменту фірм, так і операційного менеджменту.

Глобальна мережа розділяється на мережу першого дивізіону, в яку включаються фірми країн органічної модернізації, та на мережу другого дивізіону, в яку включаються фірми країн наздоганяльної модернізації. Мережа першого дивізіону глобалізації координує та контролює не тільки конкурентні та партнерські відносини у власній мережі, спрямовані на економічний ріст своїх фірм, але контролює та направляє процеси розвитку фірм у мережі другого дивізіону. Це порушує базові засади формування глобальної економічної рівноваги. Економічну рівновагу зможе відновити не сама по собі стихія пропозиції попиту товарних, фінансових, праці, капіталів, а лише цілеспрямована боротьба за майбутнє фірм нашої країни. Це фундаментальне завдання необхідно розпочати розв'язувати із системної оптимізації операційного менеджменту вітчизняних фірм. Керівництву фірм необхідно розробляти, а уряду, асоціаціям споживачів, ринку, асоціаціям фірм прямо і опосередковано підтримувати такі вітчизняні системи

операційного менеджменту, які здатні динамічно реагувати на всі групи викликів, створених детермінантами модифікації глобалізованих ринків.

За цих обставин уряд, Верховна Рада та Президент України повинні проводити сильну та багатопрофільну цільову політику підтримки розвитку неолігархічних українських фірм. Але у 2019 році в Україні функціонувало лише міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства. Нагальним є розробка, підтримка, розумне фінансування промислової політики України у всіх сегментах модифікованих глобалізацією ринків. У цьому зв'язку Україні дуже важливо мати активне, дієве, самокупне міністерство промислової політики та промислового розвитку. Саме це міністерство повинно стати основним інструментом економічної геополітики України на сучасному етапі розвитку держави та бізнес-середовища країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дробязко А. Порівняння структури експорту та інструментів впливу на економічний розвиток Польщі, Румунії, Угорщини, Чехії та України // Торговельні війни сучасності та їх вплив на економічне зростання і розвиток у світі та Україні / наук. ред. В. Юрчишин. Київ: Заповіт, 2019. 190 с. С.110.
2. Jvancevich John M. Management: quality and competitiveness / John M. Jvancevich, Peter Lorenzi, Steven S. Skinner. – IRWIN, Illinois, Boston, Massachusetts, Sydney, Australia, 1994. – 660 p.
3. Martinich, Joseph S. Production and operations management: An applied modern approach. John Wiley & Sons, 2008.
4. Федулова Л. І., Декалюк О. В. Управління операційною системою виробничого підприємства / Хмельницький національний університет, Хмельницький, 2015. 206 с.
5. Деордієва В. А.; Ільїна А. С. Операційний менеджмент: сутність і роль у забезпеченні конкурентоспроможності організацій // Ефективна економіка, 2013, Вип. 6.
6. Umantsiv, Iurii; Lebedeva, Larysa; Mytrofanova, Anastasiia. Modern Trends In Governance Of State Ownership Relations. Baltic Journal of Economic Studies, 2020, 5.5: 155-164.
7. Пан Л. В., Сисенко Н. В., Абрамович О. К. Концепція управління знаннями як новий напрям менеджменту організацій.
8. Біла С. О. Ієрархія в інституціональній теорії фірми. // Наукові праці ДонНТУ. Серія Економічна. Вип. 75. 2004. С.218-222.
9. Кирилов Ю. Є. Вплив процесів глобалізації на розвиток національних економік // Ефективна економіка. 2016. Вип. 12: 24-42.
10. Безпека та конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації : монографія [О.С. Власюк, А.І. Мокій, О.І. Ляш, В.І. Волошин, М.І. Флейчук, Т.О. Власюк та ін.] / за заг. ред. О.С. Власюка. К. : НІСД, 2017. 384 с.
11. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура. М. : ВШЭ, 2000.
12. Piore M. The Second Industrial Divide: Possibilities For Prosperity / Michael Piore, Charles Sabel // Basic Books, Inc. 1984.
13. Онищенко В. П. Сучасні організаційні форми та моделі міжнародного бізнесу. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2015. Вип. 3: 20-31.
14. Лук'яненко Д., Тітова О. Глобальна модифікація конкурентних механізмів ринку // Міжнародна економічна політика. 2010. Вип. 1-2: 5-21.

REFERENCES

1. Drobiazko, A. (2019). Porivniannia struktury eksportu ta instrumentiv vplyvu na ekonomichniy rozvytok Polshchi, Rumunii, Uhorschyny, Chekhii ta Ukrainy [Comparison of the structure of exports and instruments of influence on the economic development of Poland, Romania, Hungary, the Czech Republic and Ukraine]. V.Iurchyshyn (Eds.). *Torhovelni viiny suchasnosti ta yikh vplyv na ekonomichne zrostannia i rozvytok u sviti ta Ukraini – Modern trade wars and their impact on economic growth and development in the world and Ukraine*. Kyiv: Zapovit, p.110 [in Ukrainian].
2. Jvancevich, John M., Lorenzi, Peter, Steven S. (1994). Skinner. *Management: quality and competitiveness*. IRWIN, Illinois, Boston, Massachusetts, Sydney, Australia [in English].
3. Martinich, Joseph S. (2008). *Production and operations management: An applied modern approach*. John Wiley & Sons [in English].
4. Fedulova, L.I., & Dekaliuk, O.V. (2015) Upravlinnia operatsiinoiu systemoiu vyrobnychoho pidpriemstva. [Management of the operating system of a manufacturing enterprise]. Khmelnytskyi natsionalnyi universytet, Khmelnytskyi – Khmelnytsky National University, Khmelnytsky [in Ukrainian]
5. Deordiieva, V. A. & Ilina, A. S. (2013) Operatsiinyi menedzhment: sutnist i rol u zabezpecheni konkurentospromozhnosti orhanizatsii [Operational management: the essence and role in ensuring the competitiveness of organizations. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 6 [in Ukrainian].
6. Umantsiv, Yu., Lebedeva, L. & Mytrofanova, A. (2020). Modern Trends In Governance Of State Ownership Relations. *Baltic Journal of Economic Studies* 5.5, 155-164 [in English].
7. Pan, L. V., Sysenko, N. V., & Abramovych O. K. (n.d.) *Kontseptsiiia upravlinnia znannia-my yak novyi napriam menedzhmentu orhanizatsii [The concept of knowledge management as a new direction of management of organizations]* [in Ukrainian].
8. Bila, S.O. (2016). Iierarchiya v instyuzionalnij teorii firmy. [Hierarchy in the institutional theory of the firm]. *Naukovi praci DonNTU. Seria Ekonomichna – Scientific works of DonNTU. Economic Series*, 75, 218-222 [in Ukrainian].
9. Kyrylov, Yu. Ye. (2016) Vplyv procesiv hlobalizatsii na rozvytok nationalnykh ekonomik. [The impact of globalization on the development of national economies]. *Efektivna ekonomika–Efficient economy*, 12, 24-42 [in Ukrainian].
10. Vlasiuk, O.S., Mokii, A.I., Iliash, O.I., Voloshyn, V.I., Fleichuk, M.I., Vlasiuk T.O. et al. (2017). Bezpeka ta konkurentospromozhnist ekonomiky Ukrainy v umovakh hlobalizatsii [Security and competitiveness of Ukraine's economy in the context of globalization]. O.S. Vlasiuk (Eds.). Kyiv: NISD [in Ukrainian].
11. Kastels, M. (2000) *Informatsyonnaia epokha: ekonomyka, obshchestvo, kultura. [The Information Age: Economics, Society, Culture]*. Moscow: VShE [in Russian].
12. Piore, M. & Sabel, Ch. (1984). *The Second Industrial Divide: Possibilities For Prosperity*. Basic Books, Inc. [in English].
13. Onyshchenko, V. P. (2015) Suchasni orhanizatsiini formy ta modeli mizhnarodnoho biznesu [Advanced organization and model of the international business.] *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo – Trade call: economy, finance, law*, 3, 20-31 [in Ukrainian].
14. Lukianenko, D., & Titova, O. (2010) Hlobalna modyfikatsiia konkurentnykh mekhanizmiv rynku [Global modification of competitive mechanisms of the market]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka – International Economic Policy* 1-2, 5-21 [in Ukrainian].

УДК: 336.14:339.747

DOI: 10.24144/2078 – 1431.2020. 1(24).119–131

Юрій Уманців,
доктор економічних наук,
професор кафедри економічної теорії та конкурентної політики
Вікторія Урбанович,
здобувачка освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю
«Фінанси, банківська справа та страхування»
Київський національний торговельно-економічний університет

МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ РОЗГОРТАННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ КРИЗИ

У статті здійснено аналіз фінансової політики за умов розгортання глобальних кризових явищ. Лише ефективна фінансова політика здатна забезпечити формування державного бюджету та оптимальне використання видатків для довгострокового економічного зростання та покращення добробуту населення. Актуальність статті обґрунтовується тим, що фінансова політика в Україні на сьогоднішній день потребує нових підходів, які спиралась би на досвід зарубіжних країн та враховували б особливості стану вітчизняної економіки. На основі статистичних даних проаналізовано динаміку бюджетних показників за період 2015-2020 рр. Виявлено, що економічна стратегія держави має бути спрямована на удосконалення дієздатності існуючих та пошук нових фінансових механізмів з використанням світового досвіду.

Ключові слова: фінансова політика, державний бюджет, державні видатки, дефіцит бюджету, економічна криза.

Fiscal policy in the context of global crisis has been analyzed in the article. With the appearance of global crisis processes, threats and macroeconomic imbalances arise, which inevitably lead to a decline in production, shortages of financial resources and a slowdown in economic development in general. Only an effective fiscal policy can ensure the formation of the state budget and the optimal use of expenditures for long-term economic growth and improving welfare of population.

Relevance of the article is justified by the fact that fiscal policy in Ukraine today requires new approaches that would be based on the experience of foreign countries and would take into account peculiarities of the domestic economy. The purpose of the study is to analyze current trends in the implementation of fiscal policy in Ukraine, to identify ways and directions aimed at creating effective fiscal mechanisms focused on European norms and standards.

The authors analyze dynamics of budget indicators for the period of 2015-2020 on the basis of statistical data. The analysis allows us to conclude that in this period there is a tendency to exceed the volume of state budget expenditures over revenues, which leads to a threatening increase in budget deficit and public debt.

Considerable attention is paid to the study of foreign experience. Based on the analysis, it was found that to solve the problem, governments pursue fiscal policies aimed at reducing budget expenditures and increasing the tax burden on the economy. The analysis allows us to conclude that coordination of fiscal mechanisms needs to be improved and strengthened in order to reduce the gap between expenditure and revenue budgets, counter the threats of the global crisis and achieve common goals. The economic strategy of state should be aimed at improving capacity of existing and finding new fiscal mechanisms using world experience.

Keywords: *fiscal policy, national budget, government spending, budget deficit, economic crisis.*

Постановка проблеми. Період економічного зростання, що тривав в Україні протягом 2016–2019 рр., виявився недостатнім для того, щоб забезпечити подальшу позитивну макроекономічну динаміку, подолати виклики та загрози. Кожна наступна криза є своєрідним індикатором слабких сторін економіки країни, яка поступово посилює відставання від багатьох країн. За цих умов неефективна фіскальна політика призводить до дефіциту фінансових ресурсів та сповільнення економічного розвитку в цілому. Дослідження проблеми необхідне для виявлення негативних тенденцій у цій сфері, визначення шляхів та цілей, спрямованих на створення ефективних фіскальних механізмів в умовах розгортання глибокої кризи, для подолання ризиків та забезпечення довгострокового економічного зростання в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналізові проблем ефективності державної фіскальної політики присвячено значну кількість праць. Розкриттю ефективних напрямів оптимізації державних видатків як на місцевому, так і на загальнодержавному рівнях присвячено дослідження А. Ауербаха, Ю. Городніченка та Д. Мерфі. Авторами здійснено оцінку місцевих фіскальних мультиплікаторів у США та досліджено вплив фіскальної політики на кредитні ринки [1]. Крім того, вчені дійшли висновку про те, що за умов слабкої економіки фіскальний стимул може зменшити вартість державного боргу, а це своєю чергою знижує ризик глибокого спаду економіки [2].

А. Бетленді, Ц. Лентнер, Л. Васа та А. Пора досліджують у своїх працях світову фінансову кризу, яка перетворилася на кризу фіскальної політики, внаслідок чого утворилася надмірна заборгованість та дефіцит державного бюджету. Дослідниками виявлено необхідність створення незалежних фіскальних установ для вдосконалення регулювання та методології фіскального нагляду [3].

Проблеми фіскальної політики у глобальному контексті досліджує Гж. Колодко. Науковець зазначає, що сучасна економіка не повною мірою задовольняє потреби держави і не надає ефективних методів боротьби з проблемами, які періодично виникають, у тому числі й у вимірі сучасної фінансово-економічної кризи [4]. Українські вчені О. Степанова [5], В. Кудряшов [6], І. Богдан [7] аналізують проблеми фіскальної стійкості та застосування фіскальних правил, які є одним із ефективних механізмів підвищення якості управління державними фінансами. Д. Осецька досліджує

джує зарубіжний досвід застосування фіскальних правил як ефективного інструменту забезпечення стійкості державних фінансів у період кризи [8]. Загалом фіскальна політика – це предмет дискусій українських та зарубіжних вчених, а тому зазначена проблематика є актуальною для держав з різним рівнем економічного розвитку.

Метою статті є дослідження проблем фіскальної політики в сучасних умовах розгортання глобальної кризи та визначення оптимальних шляхів стабілізації, орієнтованих на міжнародні норми та стандарти.

Викладення основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку української економіки виважена фіскальна державна політика здатна забезпечити стабілізацію подальшого економічного зростання та вивести країну на новий рівень трансформаційних перетворень. При цьому макроекономічна стабільність є органічним процесом чіткої взаємодії внутрішніх механізмів стабілізації – оперативного, тактичного і стратегічного – з метою виведення країни з кризового стану та забезпечення стійкого економічного зростання. Складовими макроекономічної стабільності є фінансова рівновага, ресурсна та фінансова стійкість.

Фіскальна політика є основним дієвим механізмом не лише наповнення державного бюджету та гальмування інфляційних процесів, але й ефективного розподілу та використання видатків та регулювання міжбюджетних трансфертів. Широка інтерпретація поняття «фіскальної політики» дозволяє об'єктивніше пояснити її економічну та загальнодержавну сутність, зрозуміти та виокремити шляхи її здійснення у конкретних умовах певної держави, використати позитивні досвід та здобутки зарубіжних країн. Основними функціями фіскальної політики є зокрема такі, як:

- формування, наповнення та регулювання державного бюджету з використанням податкових важелів;
- оптимальне спрямування видатків державного бюджету на формування ефективної структури національної економіки;
- утримання макроекономічної стабілізації на основі динамічного розвитку національної економіки та фіскальної стійкості [9].

Система формування доходів бюджету перебуває під впливом постійних трансформаційних макроекономічних змін, тому успішне планування отримання доходів можливе на певний проміжок часу. Саме державний бюджет характеризує рівень економічного розвитку країни, а завдяки правильному здійсненню бюджетного процесу забезпечується економічна і соціальна стабільність та належний рівень життя домашніх господарств.

Фіскальна політика має спрямовуватися не на скорочення бюджетних видатків (будь-якою ціною), а на досягнення таких їхніх обсягів, які достатньою мірою покриваються величиною мобілізованих доходів. За умов значних розривів між видатковою та дохідною частинами бюджету варто запровадити заходи фіскального коригування, націлені на стримування надмірних темпів зростання видатків, перегляд їхньої структури, установлення жорсткішого контролю за здійсненням бюджетних витрат, а також підвищення ефективності витрачання бюджетних ресурсів [10, с. 69].

Аналіз зарубіжного досвіду дає змогу дійти висновку, що зниження рівня доходів бюджетів та потреба у додаткових видатках антикризового характеру призводять до зростання дефіциту бюджетів та значного збільшення обсягів державних боргів. На основі такого аналізу можна зробити висновок, що ряд розвинених зарубіжних країн станом на початок 2020 р. мають відчутний державний дефіцит. Так, зокрема у США цей показник становить 119,13 млрд. дол. США, у Франції – 38,78 млрд. дол. США, в Японії – 25,85 млрд. дол. США, у Бразилії – 14,62 млрд. дол. США. Водночас це явище не перешкоджає динамічному розвитку багатьох національних економік (рис. 1). Показово, що згідно з «Пактом про стабільність і зростання», який був прийнятий в Амстердамі 1997 р. країнами-членами ЄС, граничні межі бюджетного дефіциту встановлено на рівні 3% від ВВП країни [11, с. 46].

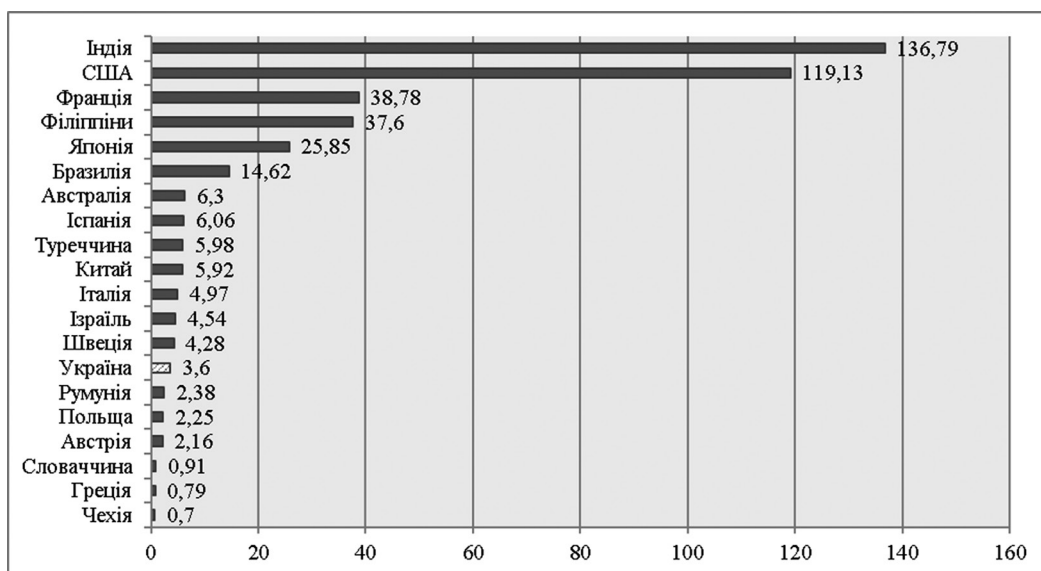

Рис. 1. Дефіцит бюджету у деяких країнах світу станом на початок 2020 р., млрд. дол. США

Джерело: сформовано авторами на основі [12; 13].

Проведений аналіз дає змогу дійти висновку про те, що для вирішення багатьох макроекономічних проблем уряди країн проводять жорстку фіскальну політику, спрямовану на скорочення видатків бюджету та підвищення податкового навантаження на економіку (табл. 1).

Високими ризиками для української економіки під час світової кризи, яка набирає обертів, є падіння промислового виробництва, інфляція, відсутність надходжень до бюджету та значне збільшення позичкового фінансування бюджету, особливо – із зовнішніх джерел. Україн важливими для України є можливості використання досвіду інших країн. Проте на сучасному етапі спостерігаємо здебільшого практику використання по-

зик. Для регулярного подолання дефіциту бюджету Україна звертається до міжнародних кредиторів, основними з яких є Міжнародний валютний фонд, Європейський Союз та Світовий банк. Унаслідок використання за-позичень видаткова частина бюджету значно збільшується у частині витрат на обслуговування державного боргу.

Таблиця 1

**Заходи фіскальної політики деяких країн-членів ОЕСР,
спрямовані на скорочення дефіциту державного бюджету**

Країна	Заходи фіскальної політики, спрямовані на скорочення дефіциту державного бюджету
1	2
Франція	<ul style="list-style-type: none"> – Збільшення податкового навантаження; – посилення боротьби з шахрайством, ухиленням від сплати податків; – збільшення надходжень до Пенсійного фонду; – підвищення податку на додану вартість; – проведення структурних реформ, які сприяють економічному зростанню та збільшенню рівня зайнятості населення; – скорочення видатків на утримання центрального апарату держави; – впровадження додаткових податків для домашніх господарств та підприємств.
Іспанія	<ul style="list-style-type: none"> – Скорочення виплат з безробіття та деяких інших соціальних виплат; – здійснення пенсійної реформи; – реформа ринку праці; – впровадження нових спеціальних та екологічних податків.
Німеччина	<p>Скорочення витрат бюджету на:</p> <ul style="list-style-type: none"> – охорону здоров'я; – соціальну сферу; – захист довкілля.
США	<ul style="list-style-type: none"> – Скорочення податкових пільг для великих корпорацій; – збільшення оподаткування заможних верств населення; – пом'якшення податкового навантаження для громадян з низьким рівнем доходу; – зменшення федеральних видатків; – реформа оподаткування й економія витрат на обслуговування державного боргу; – скасування пільг зі сплати внесків на медичне страхування; – збільшення обсягу інвестицій в інфраструктуру.
Великобританія	<ul style="list-style-type: none"> – Поступове скорочення державних витрат та позик шляхом скорочення фінансування державних установ для забезпечення економічної стабільності; – реформування пенсійної політики країни через впровадження нової формули, прив'язаної до середньої тривалості життя у країні; – скорочення бюджетного дефіциту за рахунок забезпечення збалансованої податкової політики через посилення контролю за випадками ухилення від сплати податків; – забезпечення контролю за фінансовою дисципліною за рахунок активізації боротьби з шахрайством та помилками у системах соціальних виплат.

Продовження таблиці 1

1	2
Італія	– Пенсійна реформа, яка передбачає підвищення пенсійного віку для жінок.
Чехія	– Скорочення адміністративних витрат; – зростання інвестицій, передусім у транспортну інфраструктуру й утеплення будівель.
Португалія	– Скорочення видатків на утримання центральних апаратів органів державної влади; – скорочення кількості зайнятих у державному секторі економіки; – підвищення податків на капітал і предмети розкоші; – введення нових податків на фінансові операції.

Джерело: систематизовано авторами на основі [14]

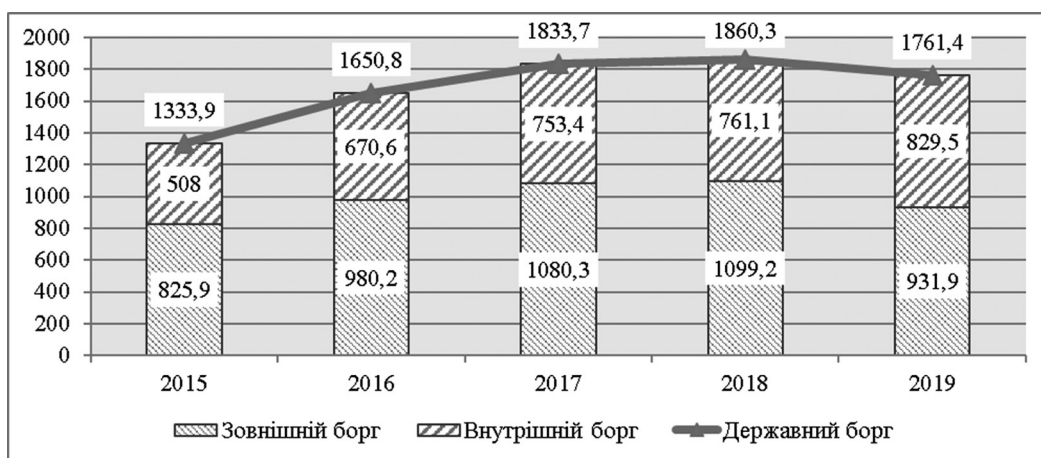

Рис. 2. Динаміка та структура державного боргу України у 2015-2019 рр., млрд. грн.

Джерело: сформовано авторами на основі [15; 16; 17; 18; 19]

Аналізуючи рис. 2, можна стверджувати, що зовнішній борг України протягом 2015-2019 рр. мав тенденцію до зростання. Так, зокрема, якщо у 2015 р. вказаний показник становив 825,9 млрд. грн., то у 2018 р. збільшився на 33,1%, сягнувши 1099,2 млрд. грн. Однак у 2019 р. спостерігається зменшення зовнішнього боргу на 167,3 млрд. грн. порівняно з 2018 р. Цілком очевидно, що зазначені масштаби державної заборгованості є тягарем для української економіки.

За цих умов у 2020 р. на виплату відсотків за державним боргом має бути спрямовано 145,2 млрд. грн. бюджетних коштів, а середньорічна відсоткова ставка за ОВДП (за прогнозом Міністерства фінансів України) становитиме 14,6% річних [20]. Існуючі масштабні видатки на обслуговування державного боргу не відповідають національним інтересам та пріорите-

там країни, адже самі позики не розглядаються як інвестиційний ресурс, а обумовлюють поглиблення кризових явищ в умовах непередбачуваних обставин, однією з яких стала пандемія COVID-19.

Аналіз динаміки показників доходів та видатків державного бюджету України дає змогу дійти висновку, що в дослідженому періоді спостерігається тенденція перевищення розміру обсягів видатків державного бюджету над обсягами надходжень. Так, якщо у 2015 р. обсяг видатків перевищував розмір доходів бюджету на 42,2 млрд. грн., то у 2019 р. це перевищення складало 76,8 млрд. грн. Здебільшого такі явища виникають через невиконання планів надходжень до державного бюджету (рис. 3).

Зокрема, станом на квітень 2020 р. недовиконання бюджету за доходами становило 13,6 млрд. грн., а з початку року – 41,4 млрд. грн. Доходи державного бюджету в квітні 2020 р. становили 103,9 млрд. грн., що на 11,6% менше від запланованих показників [21]. Причиною цього стало недосконале бюджетне планування, оскільки уряд закладав у бюджет завищений курс долара, в зв'язку з цим митні надходження від початку року недовиконувалися. Також у зв'язку з запровадженими заходами карантину у світі скоротилися обсяги імпорту товарів до України, що також негативно вплинуло на бюджетні надходження.

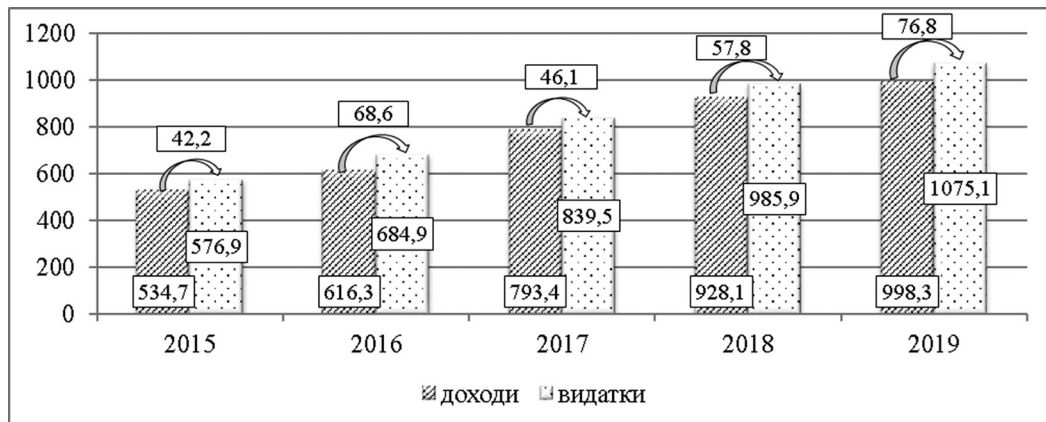

Рис. 3. Динаміка фактичних показників доходів та видатків державного бюджету України у 2015-2019 рр., млрд. грн.

Джерело: сформовано авторами на основі [15; 16; 17; 18; 19]

Аналізуючи динаміку макроекономічних процесів у світі через поширення пандемії COVID-19 та запровадження карантинних заходів, можна дійти висновку, що українська економіка перебуває на межі глибокої кризи. При цьому завдання фіскальної політики, як і державної у цілому, полягає у конструктивних рішеннях, спрямованих на послаблення загроз та стимулювання розвитку економіки. Загалом же бюджетні зміни зорієнтовані здебільшого на захист населення від коронавірусу та соціальний захист у період карантину.

Проблеми у системі державних фінансів через низку соціально-економічних та політичних чинників призвели до бюджетного дефіциту і в Україні. Так, у 2019 р. при бюджетному дефіциті у розмірі 2,5% до ВВП здійснювалось кредитування МВФ, що призвело до виникнення хронічного дефіциту. Щоб уникнути утворення дефіциту бюджету, необхідно стежити за його динамікою, виявляти існуючі загрози та намагатися усунути дисбаланси між виконанням дохідної частини бюджету та використанням державних видатків.

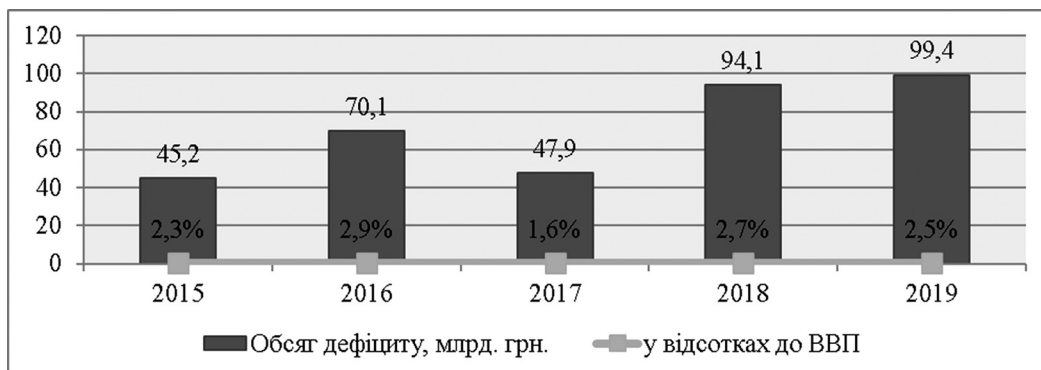

Рис. 4. Динаміка дефіциту державного бюджету України у 2015-2019 рр.

Джерело: [13]

Результати дослідження вказують на постійні коливання обсягу дефіциту державного бюджету як в абсолютному вимірі, так і у відсотках до ВВП (рис. 4). Так, зокрема у 2016 р. його дефіцит становив 70,1 млрд. грн., а у 2017 р. мало місце його скорочення до 47,9 млрд. грн. Натомість у 2018 р. розмір дефіциту державного бюджету сягнув значення 94,1 млрд. грн., а у 2019 р. – 99,4 млрд. грн. [13].

Згідно з даними Державної казначейської служби України, дефіцит бюджету станом на початок 2020 р. перевищує 41 млрд. грн. У зв'язку з пандемією коронавірусу передбачається підвищення бюджетного дефіциту втричі – до 298 млрд. грн. Для запобігання цьому було внесено зміни до державного бюджету на 2020 р., якими передбачено створення фонду протидії коронавірусу на 64,7 млрд. грн., а також скорочення видатків загалом на 82,4 млрд. грн. (рис. 5) [21].

Відповідно до внесених змін в оновленому державному бюджеті України на 2020 р. передбачено збільшення фінансування Міністерства охорони здоров'я на 13,3%, а також Національної служби здоров'я України на 21,8%. Також передбачені додаткові витрати на реалізацію програми державних гарантій медичного обслуговування населення на 87,8 млрд. грн. (або на 21,9%). На 7,4% збільшено фінансування Державної судової адміністрації, на 0,2% (до 83,2 млрд. грн.) – фінансування Міністерства внутрішніх справ. Міністерство соціальної політики отримає на 6,6% більше коштів. Заплановано також збільшення фінансування Пенсійного фонду

Україні на 17,2%, або на 29,7 млрд. грн., а вказані кошти будуть спрямовані на виплату пенсій, надбавок та підвищень до пенсій [22].

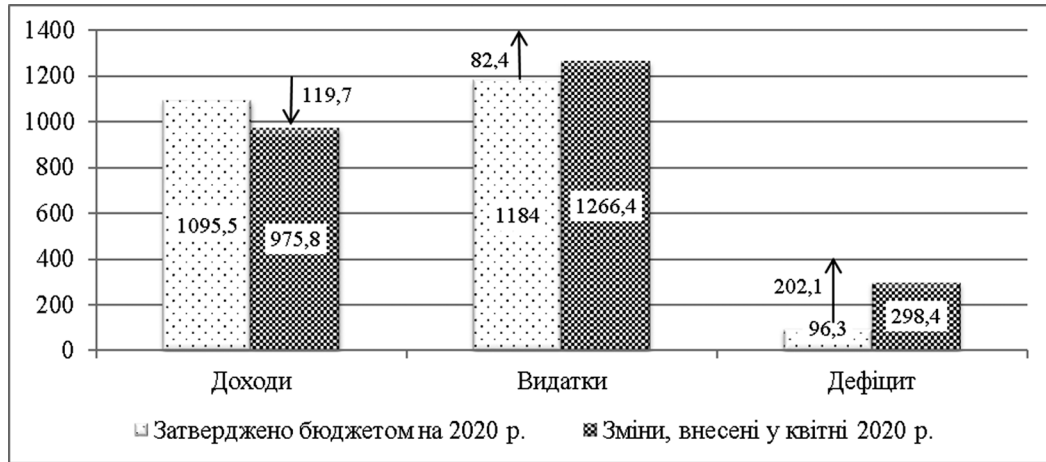

Рис. 5. Зміни державного бюджету України на 2020 р.

Джерело: розраховано авторами на основі [22]

Отже, можна дійти висновку про те, що протягом останніх років фіскальна політика в Україні спрямовувалася здебільшого на забезпечення макроекономічної стабілізації (з метою подолання наслідків глобальної фінансової кризи). При цьому менша увага приділялася реформам, покликаним сприяти довгостроковому інклюзивному зростанню. Вагомими завданнями фіскальної політики на сучасному етапі розвитку економіки є зміна підходів щодо податкового регулювання та підвищення ефективності державних видатків, що потребує формування виваженої системи цілей економічної політики, створення умов для ефективного виконання функцій та завдань органів державного управління.

Визначивши основні проблеми реалізації фіскальної політики в Україні та проаналізувавши досвід країн із розвинутою економікою, можна дійти висновку про необхідність удосконалення структури видаткової частини державного бюджету у напрямі збільшення програм підтримки національного підприємницького сектору, збільшення частки капітальних видатків, розширення кредитування інфраструктурних проєктів, підвищення ефективності державних інвестиційних програм. Особливу увагу слід приділити концентрації фінансових ресурсів держави на підтримці технологічних інновацій для модернізації українського конкурентоспроможного виробництва, раціональному розподілові видатків на соціальну сферу (зокрема перегляд адресності надання пільг населенню та їх монетизація).

Для зростання обсягів дохідної частини державного бюджету доцільно застосувати іноземний досвід у напрямі скорочення податкових преференцій для великих корпорацій та застосування прогресивної системи оподаткування особистих доходів. Забезпечення раціонального викори-

стання бюджетних коштів сприятиме стабільності фінансової системи країни, стане запорукою виходу економіки на траєкторію стійкого інноваційно-інвестиційного зростання, позитивного впливу на кількісні та якісні показники економічного розвитку.

Висновки. На основі проведеного аналізу можна дійти висновку про те, що реалізація фіскальної політики в Україні не стала поки системним процесом і значною мірою не відповідає тим викликам, які існують сьогодні та є загрозою для довгострокового розвитку економіки в умовах розгортання глобальної фінансово-економічної кризи. Проблеми дефіцитності бюджету можна вирішити шляхом раціонального збільшення дохідної частини бюджету на основі збалансованого оподаткування суб'єктів великого підприємництва та домашніх господарств з високими та надвисокими доходами, посилення контролю за сплатою податків, зменшення видаткової частини бюджету шляхом дотримання принципу пріоритетності у визначенні об'єктів та програм першочергового фінансування, значного зменшення адміністративних видатків та пошуку альтернатив прямому державному фінансуванню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Auerbach A., Gorodnichenko Y. and Murphy D. 2019. Local Fiscal Multipliers and Fiscal Spillovers in the United States. *NBER Working Paper*. No: 25457. URL: <https://www.nber.org/papers/w25457.pdf>. <https://doi.org/10.3386/w25457>
2. Auerbach A., Gorodnichenko Y. and Murphy D. 2020. Effects of fiscal policy on credit markets. *NBER Working Paper*. No: 26655. URL: <https://www.nber.org/papers/w26655.pdf>. <https://doi.org/10.3386/w26655>
3. Bethlendi A., Lentner, Cs., Vasa, L., and Pora, A. 2019. Fiscal council: European model or new global standard? *Journal of International Studies*, Vol. 12, No: 4. p. 32-51. URL: https://www.jois.eu/files/3_669_Bethlendi%20et%20al.pdf. doi: 10.14254/2071-8330.2019/12-4/3
4. Колодко Г. В. Економіка нового прагматизму: тотожність, мета, методи. *Економіка України*. 2020. №2. С. 3-23. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.02.003>
5. Степанова О. В. Фіскальна стійкість в умовах становлення економіки довголіття. *Економіка і прогнозування*. 2019. №1. С. 35-50. URL: <https://doi.org/10.15407/eip2019.01.035>
6. Кудряшов В. П. Застосування фіскальних правил на основі структурного балансу. *Фінанси України*. 2019. №8. С. 7-25. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2019.08.007>
7. Богдан І. В. Фіскальні правила: проблеми імплементації в національну практику. *Фінанси України*. 2019. №10. С. 38-57. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2019.10.038>
8. Осецька Д. В. Фіскальні правила в механізмі макроекономічної політики: міжнародний досвід. *Вісник Академії митної служби України*. 2015. № 1. С. 88-94.
9. Александрюк Т. Ю., Баранник Л. Б., Дулік Т. О. Фіскальна політика: теоретичні аксіоми та прикладні антитези. *Економічний вісник університету*. 2018. №36/1. С. 188-200.
10. Державні фінанси України: розвиток та управління змінами (проблеми економічної безпеки) / за ред. Т. І. Єфименко. ДНУ «Акад. фін. управління». Київ, 2017. 496 с.
11. Publications Office of the European Union. European Commission. URL: http://publications.europa.eu/resource/cellar/b9d2e9c8-c7fe-48bc-b79a-34679ce744bd.0001.02/DOC_1

12. Рейтинг стран по государственному бюджету от ВВП. URL: <https://take-profit.org/statistics/government-budget/>
13. Дефіцит. Ціна держави. URL: <http://old.cost.ua/budget/deficit/>
14. Македонська Н. В. Зарубіжний досвід управління бюджетним дефіцитом. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 3. С. 732-735
15. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2019 рік. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richnij-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukrayini-za-2019-rik>
16. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2018 рік. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richnij-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukrayini-za-2018-rik>
17. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2017 рік. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richnij-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukrayini-za-2017-rik>
18. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2016 рік. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richnij-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukrayini-za-2016-rik>
19. Річний звіт про виконання Державного бюджету України за 2015 рік. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richnij-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukrayini-za-2015-rik>
20. Середньострокова стратегія управління державним боргом на 2018–2020 роки. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F_2018-2020_pdf.pdf
21. Виконання державного бюджету України за доходами, надходження до місцевих бюджетів та ЄСВ. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/2020-5?v=5e1c363005730>
22. Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» : Закон України від 13.04. 2020 р. № 553-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/553-20>

REFERENCES

1. Auerbach, A., Gorodnichenko, Y. & Murphy, D. (2019). Local Fiscal Multipliers and Fiscal Spillovers in the United States. *NBER Working Paper*, 25457. Retrieved from <https://www.nber.org/papers/w25457.pdf>. doi: 10.3386/w25457 [in English].
2. Auerbach, A., Gorodnichenko, Y. & Murphy D. (2020). Effects of fiscal policy on credit markets. *NBER Working Paper*, 26655. Retrieved from <https://www.nber.org/papers/w26655.pdf>. doi: 10.3386/w26655 [in English].
3. Bethlendi A., Lentner, Cs., Vasa, L., & Pora, A. (2019). Fiscal council: European model or new global standard? *Journal of International Studies*, Vol. 12, 4, pp. 32-51. Retrieved from https://www.jois.eu/files/3_669_Bethlendi%20et%20al.pdf. doi: 10.14254/2071-8330.2019/12-4/3 [in English].
4. Kolodko, Hzh.V. (2020). Ekonomika Novoho prahmatyzmu: totozhnist, meta, metody [Economics of New Pragmatism: identity, purpose, methods]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2, 3-23. Retrieved from <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.02.003> [in Ukrainian].
5. Stepanova, O.V. (2019). Fiskalna stiiikist v umovakh stanovlennia ekonomiky dovholittia [Fiscal sustainability in the context of the economy of longevity]. *Ekonomika i prohnouzuvannia – Economics and forecasting*, 1, 35-50. Retrieved from <https://doi.org/10.15407/eip2019.01.035> [in Ukrainian].
6. Kudriashov, V.P. (2019). Zastosuvannia fiskalnykh pravyl na osnovi strukturnoho balansu [Application of fiscal rules based on structural balance]. *Finansy Ukrainy – Fi-*

- nance of Ukraine, 8, 7-25. Retrieved from <https://doi.org/10.33763/finukr2019.08.007> [in Ukrainian].
7. Bohdan, I.V. (2019). Fiskalni pravyla: problemy implementatsii v natsionalnu praktyku [Fiscal rules: the problem of implementation in national practice]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 10, 38-57. Retrieved from <https://doi.org/10.33763/finukr2019.10.038> [in Ukrainian].
 8. Osetska, D.V. (2015). Fiskalni pravyla v mekhanizmi makroekonomichnoi polityky: mizhnarodnyi dosvid [Fiscal rules in the mechanism of macroeconomic policy: international experience]. *Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy – Bulletin of the Academy of Customs Service of Ukraine*, 1, 88-94 [in Ukrainian].
 9. Aleksandriuk T.Iu., Barannyk L.B., Dulik T.O. (2018). Fiskalna polityka: teoretychni aksiomy ta prykladni antytezy [Fiscal policy: theoretical axioms and applied antitheses]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu – Economic Bulletin of the University*, 36/1, 188-200 [in Ukrainian].
 10. Yefymenko, T.I. (Ed.). (2017). *Derzhavni finansy Ukrainy: rozvytok ta upravlinnia zminamy (problemy ekonomichnoi bezpeky)* [Public finances of Ukraine: development and change management (problems of economic security)]. DNNU “Akad. fin. upravlinnia”. Kyiv [in Ukrainian].
 11. Publications Office of the European Union. European Commission. Retrieved from http://publications.europa.eu/resource/cellar/b9d2e9c8-c7fe-48bc-b79a-34679ce744bd.0001.02/DOC_1 [in Ukrainian].
 12. *Reitynh stran po hosudarstvennomu biudzhetu ot VVP* [Rating of countries by state budget from GDP]. Retrieved from <https://take-profit.org/statistics/government-budget/> [in Russian].
 13. *Defitsyt. Tsina derzhavy* [Deficit. Price for the state]. Retrieved from <http://old.cost.ua/budget/deficit/> [in Ukrainian].
 14. Matsedonska, N.V. (2015). Zarubizhnyi dosvid upravlinnia biudzhetyom defitsytom [Foreign experience of budget deficit management]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, 732-735 [in Ukrainian].
 15. *Richnyi zvit pro vykonannya Derzhavnogo biudzhetu Ukrainy za 2019 rik* [Annual report on the implementation of the State Budget of Ukraine for 2019]. Retrieved from <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richnij-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukrayini-za-2019-rik> [in Ukrainian].
 16. *Richnyi zvit pro vykonannya Derzhavnogo biudzhetu Ukrainy za 2018 rik*. [Annual report on the implementation of the State Budget of Ukraine for 2018]. Retrieved from <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richnij-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukrayini-za-2018-rik> [in Ukrainian].
 17. *Richnyi zvit pro vykonannya Derzhavnogo biudzhetu Ukrainy za 2017 rik* [Annual report on the implementation of the State Budget of Ukraine for 2017]. Retrieved from <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richnij-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukrayini-za-2017-rik> [in Ukrainian].
 18. *Richnyi zvit pro vykonannya Derzhavnogo biudzhetu Ukrainy za 2016 rik* [Annual report on the implementation of the State Budget of Ukraine for 2016]. Retrieved from <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richnij-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukrayini-za-2016-rik> [in Ukrainian].
 19. *Richnyi zvit pro vykonannya Derzhavnogo biudzhetu Ukrainy za 2015 rik* [Annual report on the implementation of the State Budget of Ukraine for 2015]. Retrieved from <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richnij-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukrayini-za-2015-rik> [in Ukrainian].
 20. *Serednostrokovna stratehiia upravlinnia derzhavnym borhom na 2018–2020 roky* [Medium-term public debt management strategy for 2018-2020]. Retrieved from https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F_2018-2020_pdf.pdf [in Ukrainian].

21. *Vykonannia derzhavnogo biudzhetu Ukrainy za dokhodamy, nadkhodzhennia do mistsevykh biudzhativ ta YeSV* [Execution of the state budget of Ukraine by revenues, revenues to local budgets and EU]. Retrieved from <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/2020-5?v=5e1c363005730> [in Ukrainian].
22. *Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro Derzhavnyi biudzhets Ukrainy na 2020 rik»: Zakon Ukrainy vid 13.04.2020. No: 553-IX* [On Amendments to the Law of Ukraine “On the State Budget of Ukraine for 2020”: Law of Ukraine of April 13, 2020. But: 553-THEM]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/553-20> [in Ukrainian].

УДК 338.43: 631.1.016

DOI: 10.24144/2078-1431.2020.1(24).132-140

Леся Газуда,

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки підприємства*

Вікторія Герцег,

*аспірантка кафедри економіки підприємства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

СФЕРА АГРАРНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ ЯК КЛЮЧОВИЙ ФАКТОР РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Актуальність теми зумовлена тим, що сфера аграрного господарювання займає особливе місце у забезпеченні розвитку сільських територій, поряд із такими видами економічної діяльності на селі, як промисловість, торгівля, туризм та багато інших. Досліджувана галузь виробляє продукцію для задоволення потреб суспільства, відіграючи вагомую роль у забезпеченні інфраструктурного розвитку сільських територій. Стан соціально-економічного розвитку сільських територій Закарпатської області є індикатором рівня добробуту населення регіону та потребує задіяння інтегрованого галузево-територіального підходу.

Дослідження засвідчило, що в забезпеченні розвитку сільських територій Закарпатської області вагомую роль відіграє ефективне функціонування аграрних підприємств, зокрема господарств населення, тобто сфери аграрного господарювання в цілому. Незважаючи на те, що дослідженням підтверджено позитивну динаміку з окремих позицій у напрямі зростання, в цілому стан сільського господарства області можна вважати задовільним. З огляду на відмічене, сфера аграрного господарювання потребує дієвої державної підтримки, передусім через регіональні програми соціального, економічного й екологічного регулювання з урахуванням пріоритетних цілей і завдань стосовно розвитку сільської місцевості.

Ключові слова: *сільське господарство, валова продукція, рослинництво, тваринництво, динаміка виробництва, сільськогосподарські угіддя.*

The purpose of the article. Today, rural areas are a very complex subject for research and management. The urgency of the topic is due to the fact that agriculture occupies a special place in ensuring the development of rural areas, along with such types of economic activity in the countryside as industry, commerce, tourism and many others. This industry produces products to meet the needs of society and plays an important role in ensuring the infrastructural development of rural areas. The purpose of the article is to investigate the problems of agricultural development in the Transcarpathian region as one of the key components of rural development. The state of socio-economic development of rural areas of the Transcarpathian region is an indicator of the level of well-being of the region and requires an integrated sectoral-territorial approach.

Research methodology. *Transcarpathian statistics for the years 2010-2019 were used for the study. The number of economic entities in this field, the state of agricultural land, the dynamics of agricultural production, the production of the main types of agricultural products were analyzed: crop production, livestock production and dynamics of agricultural product indices 2011-2018.*

Results. *The main problems that arise in agriculture include: dependence on natural and climatic conditions, the need to improve state regulation in this area, lack of support and incentives for small businesses in the agricultural sector, outdated logistics, inefficient marketing policies and others. Consideration should also be given to the environmental safety of the products produced, to reducing the negative impact on the environment, to improving soil fertility and to ensuring the sustainable development of agriculture and rural areas. Increased agricultural production and the efficient functioning of agriculture are driving the development of rural areas in the region.*

Practical meaning. *The practical significance is that certain results can be used in practical activities to make management policy decisions in the field of rural area development.*

Novelty. *Agriculture needs effective state support, which must be built on the scientific base and experience of developed countries. The aforementioned research needs areas of social infrastructure that directly influence the formation of socio-economic potential of the Ukrainian village.*

Keywords: *agriculture, gross production, crop production, animal husbandry, dynamics of production, agricultural lands.*

Постановка проблеми. Сфера аграрного господарювання є первинною ланкою агропромислового комплексу (АПК), яка відіграє важливу роль у забезпеченні соціально-економічного розвитку сільських територій та покращенні добробуту та життєвого рівня населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем розвитку сільських територій присвячені праці відомих науковців: М. Лендела, М. Орлатого, Б. Панасюка, С. Писаренка, В. Юрчишина, І. Прокопа, П. Саблука, Я. Шевчука та інших дослідників-економістів аграрного спрямування.

Метою статті є дослідження проблем аграрного господарювання в Закарпатській області як одного з ключових компонентів розвитку сільських територій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сфера аграрного господарювання – галузь матеріального виробництва, що займається вирощуванням культурних рослин та розведенням домашніх тварин для забезпечення населення продуктами харчування, а промисловості – сировиною. Воно включає дві взаємопов'язані великі галузі – рослинництво (його ще називають землеробством) і тваринництво [13].

Відродження сільських територій, на думку Б. Панасюка, є можливим за умови виведення господарства із скрутного становища, відновлення його виробничої бази, кооперації сільськогосподарського виробництва з переробною промисловістю і торгівлею, розвитку агропідприємств [11, с. 211].

Нині актуальності набуває проведення комплексного аналітичного дослідження стану аграрної сфери та виявлення основних причин її погіршення на регіональному рівні, зокрема в Закарпатській області.

Аграрне господарювання займає провідне місце в економіці області, саме у цій сфері зосереджено 3463 суб'єкти господарювання, серед них 1170 підприємств та 2293 фізичних осіб-підприємців [5]. У структурі населення регіону переважає сільське населення – 62,9 % за статистичними даними станом на 2019 р. Однак сільськогосподарське виробництво у Закарпатській області має певні особливості: по-перше, регіон є малоземельним; по-друге, його ґрунти – невисокої якості, переважно із значною генетичною кислотністю, що потребують обов'язкової хімічної меліорації; по-третє, область характеризується вертикальною зональністю (виділяють такі зони: низинна, передгірна та гірська, яка займає дві третини території області). Для низинної зони характерні такі галузі сільськогосподарського виробництва: зерновиробництво, картоплярство, виноградарство, кормовиробництво, молочне скотарство та свинарство. Для передгірної зони: картоплярство, садівництво, вирощування винограду та кормових і зернофуражних культур. У гірській зоні – скотарство і вирощування картоплі.

Сільськогосподарські угіддя в Закарпатській області становлять 451 тис. га, з них 200 тис. га – рілля, 94 тис. га – сіножаті, 129 тис. га – пасовища, 27 тис. га – багаторічні насадження (згідно з даними Держгеокадастру станом на 01.10.2019 р.) [7].

Динаміку виробництва сільськогосподарської продукції Закарпатської області в розрізі рослинництва і тваринництва подано у табл. 1.

Таблиця 1

**Продукція сільського господарства Закарпатської області
за період 2010-2019 рр. [14, 5].
(у постійних цінах 2010 року; млн. грн)**

Господарства усіх категорій								
	2010	2011	2012	2015	2016	2017	2018	2019
Продукція сільського господарства, в тому числі:	3838,3	4044,8	4207,3	4095,9	3929,2	4021,4	4301,2	4263,9
продукція рослинництва	1771,2	1968,2	2128,6	2099,3	2122,3	2089,0	2198,8	2145,7
продукція тваринництва	2067,1	2076,6	2184,3	1996,6	1806,9	1932,4	2102,4	2118,2

Валова продукція сільського господарства (табл. 1) в 2019 р. становила 4263,9 млн. грн. (у порівняльних цінах 2010 р.), що становить 1,6 % валової продукції сільського господарства України за відповідним показником, та зайняла 24 місце серед регіонів країни. У 2010 р. зазначений показник становив 3838,3 млн. грн, тоді як у 2019 р. 4263,9 млн. грн, тобто зріс на 11 %. Стосовно галузевої структури виробництва, то продукція рослинництва

у 2010 р. становила 1771,2 млн. грн, тоді як у 2019 р. 2145,7 млн. грн, таке зростання становить 21 %. Відповідно продукція тваринництва у 2010 р. становила 2067,1 млн. грн, а у 2019 р. 2118,2 млн. грн, тобто зросла на 2 %. Таким чином, можна відмітити, що загальна тенденція виробництва сільськогосподарської продукції має позитивну динаміку, хоч порівняно з останніми роками і незначну (рис. 1).

Рослинництво як невід’ємна складова частина агропромислового комплексу відіграє важливу роль у формуванні валового регіонального продукту. Рівень життя людей регіону безпосередньо залежить від вирощування сільськогосподарських культур для особистого споживання та як кормової бази для тварин.

У рослинництві Закарпатської області серед виробництва основних сільськогосподарських культур переважають: картопля – 4946,8 тис. ц, зернові та зернобобові – 3916,5 тис. ц, овочеві культури – 2709,9 тис. ц, соняшник – 80,3 тис. ц. [3]

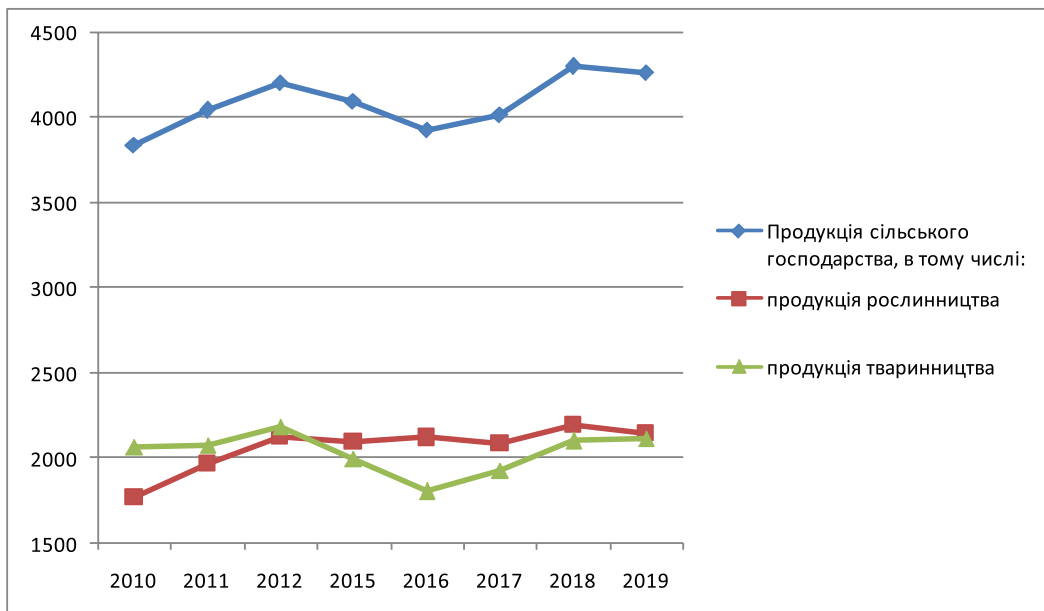

Рис. 1. Динаміка виробництва сільськогосподарської продукції Закарпатської обл.*

*Сформовано за даними табл. 1.

У галузі тваринництва основними продуктами виробництва є: м’ясо – 85,9 тис. т, молоко – 350 тис. т, яйця – 410,7 тис. т (станом на 1 листопада 2019 р.)[1]. Тваринництво області поділяється на розведення великої рогатої худоби, у тому числі й корів, свиней, овець, кіз та свійської птиці. Воно забезпечує населення як продуктами харчування (молоко, м’ясо, масло, сир, сметана, інші продукти молоко- та м’ясопереробки), так і є джерелом сировини для легкої (вовна, шкури, овчини), харчової та фармацевтичної промисловості.

Тваринництво у 2014-2020 рр. (кількість сільськогосподарських тварин на 1 січня 2020 р., тис. голів) представлено у табл. 2. Якщо порівняти ці показники у 2020 р. з показниками у 2014 р., то простежується така динаміка: кількість великої рогатої худоби зменшилась. Так, у 2014 р. було 144,3 тис. голів, у 2020 р. – 123,4 тис. голів, у тому числі корів з 101,2 тис. голів зменшилося до 87,7 тис. голів відповідно. Кількість свиней також зменшилася з 287,8 тис. голів у 2014 р. до 248,8 тис. голів у 2020 р. Кількість овець та кіз також зменшилася за аналізований період з 166 тис. голів до 150,1 тис. голів. Позитивним варто вважати збільшення кількості свійських птахів – з 3310,7 тис. голів у 2014 році до 3551,7 тис. голів у 2020 році.

Таблиця 2

**Тенденція розвитку тваринництва в Закарпатській області
за період 2014-2020 рр. [9]**
(тис. голів)

Показники	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Велика рогата худоба, усього	144,3	132,0	127,7	122,2	120,9	122,9	123,4
у т.ч. корови	101,2	93,7	91,1	87,6	86,1	87,4	87,7
свині	287,8	280,1	274,9	262,6	229,8	242,7	248,8
вівці та кози	166,0	150,1	145,4	141,6	141,1	153,7	150,1
птиця свійська	3310,7	3270,1	3340,4	3119,0	3047,4	3240,7	3551,7

Дослідження підтверджує, що в розрізі районів області з виробництва продукції тваринництва, зокрема виробництва м'яса (2018 р.), першість належить Мукачівському, Тячівському та Хустському районам; у виробництві молока попереду Тячівський, Березівський, Виноградівський райони; у виробництві яєць – Виноградівський район [2].

Індекс сільськогосподарської продукції відображає рівень змін фізичного обсягу виробництва продукції сільського господарства, виробленого за періоди, виокремлені для порівняння [8]. Індекси сільськогосподарської продукції за період 2011-2018 рр. наведено у табл. 3.

За 2018 р. індекс обсягу виробництва валової продукції сільського господарства всіма категоріями господарств у регіоні становив 107,0 % до рівня попереднього року, порівняно з 2011 р. – збільшився на 1,6 %, фактично за рахунок продукції тваринництва, індекс якої у 2018 р. становив 108,8 %, що на 8,3% більше, ніж у 2011 р. Індекс продукції рослинництва, навпаки, знизився на 5,8 % і становив у 2018 р. 105,3 %. Дослідження підтверджує, що індекс обсягу виробництва валової продукції сільського господарства підприємствами у 2018 р. становив 112,8 %, що на 29,1 % менше з порівнюваним роком.

Таблиця 3

**Індекси сільськогосподарської продукції у Закарпатській області
за період 2011-2018 рр. [8]**
(% до попереднього року)

	Продукція	2011	2014	2015	2016	2017	2018	Абс. зміна
								2018 до 2011
Господарства усіх категорій	Сільського господарства	105,4	99,9	95,1	96,8	101,4	107,0	1,6
	Рослинництва	111,1	103,3	95,4	101,8	97,7	105,3	-5,8
	Тваринництва	100,5	96,5	94,7	91,5	105,8	108,8	8,3
Підприємства	Сільського господарства	141,9	120,6	115,0	113,7	93,6	112,8	-29,1
	Рослинництва	167,5	133,5	125,0	119,0	95,0	120,4	-47,1
	Тваринництва	107,8	95,8	88,0	93,7	86,8	72,1	-35,7
Господарства населення	Сільського господарства	103,9	98,7	93,7	95,4	102,2	106,4	2,5
	Рослинництва	108,4	101,1	92,5	99,5	98,2	102,9	-5,5
	Тваринництва	100,2	96,6	94,9	91,4	106,4	109,8	9,6

Тенденція до зниження показників простежується як щодо продукції тваринництва – на 35,7 %, так і продукції рослинництва – на 47,1 %. Водночас індекс продукції сільського господарства у 2018 р. становив 106,4 %, а у 2011 р. – 103,9 %, тобто збільшився на 2,5 %, що пояснюється підвищенням індексу виробництва продукції тваринництва на 9,6 %, оскільки у 2011 р. він становив 100,2 %, а у 2018 р. – 109,8 %. Індекс продукції рослинництва у господарствах населення зменшився на 5,5 %, порівняно з 2011 р. і у 2018 р. становив 102,9 %.

Таким чином, збільшення виробництва сільськогосподарської продукції відбувається за рахунок господарств населення, які здатні задовольняти не лише особисті, а й суспільні інтереси у сільському господарстві. У сучасних умовах вони є реальними конкурентами аграрних підприємств у виробництві сільськогосподарської продукції.

У наукових джерелах виокремлюють різновиди господарств населення, які можуть бути індивідуальними, особистими, підсобницькими та фермерськими. В. Збарський та М. Канінський у статті «Особисті селянські господарства: місце і роль у продовольчому забезпеченні країни», дають таке визначення особистих селянських господарств – особлива, заснована на приватній власності форма господарювання селян (як фізичних осіб), що здійснюють виробництво, переробку, споживання сільськогосподарської продукції та реалізації її надлишків [6]. В зазначеному визначенні

мова йде про надлишки, однак дослідження підтверджують, що серед виробників сільськогосподарської продукції важлива роль належить саме господарствам населення.

Дослідження засвідчило, що для забезпечення розвитку сільських територій Закарпатської області вагому роль відіграє ефективне функціонування аграрних підприємств, зокрема господарств населення, тобто сфери аграрного господарювання в цілому. Незважаючи на те, що дослідженням підтверджено позитивну динаміку з окремих позицій у напрямі зростання, в цілому стан сільського господарства області можна вважати задовільним. З огляду на відмічене сфера аграрного господарювання потребує дієвої державної підтримки, передусім через регіональні програми соціального, економічного й екологічного регулювання з врахуванням пріоритетних цілей і завдань стосовно розвитку сільської місцевості.

Поряд з цим актуалізації набуває раціональне використання і охорона сільськогосподарських земель відповідно до земельного законодавства, покращення якісного стану ґрунтів, вдосконалення сервісного обслуговування населення, збільшення конкурентоспроможності продукції, упровадження ефективної маркетингової політики, вирішення проблеми технологічного відставання та забезпечення їх малогабаритною технікою й інвентарем, для зменшення затрат ручної праці. Регіон має всі ресурси для розвитку галузі, проблема виникає в ефективному їх використанні.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Отже, збільшення виробництва сільськогосподарської продукції та ефективне функціонування сфери аграрного господарювання спонукає до розвитку сільських територій регіону, адже сільське господарство є однією з ключових сфер матеріального виробництва на селі та забезпечення продовольством сільського населення.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що певні результати можуть бути використані у практичній діяльності для прийняття управлінських рішень у сфері розвитку територій сільської місцевості.

Вищезгаданого дослідження потребують галузі соціальної інфраструктури, які безпосередньо впливають на формування соціально-економічного потенціалу українського села.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Виробництво основних видів продукції тваринництва у 2019 році. Статистична інформація URL: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/apk/2019/virob_prod_tvar_2019.pdf. (дата звернення: 09.04.2020).
2. Виробництво продукції тваринництва у підприємствах по районах у 2018 році. Статистична інформація URL: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/apk/2018/virob_prod_tvar_rajony_2018.pdf. (дата звернення: 09.04.2020).
3. Виробництво сільськогосподарських культур у 2019 році. Статистична інформація URL: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/apk/2019/vyrob_sh_cult_2019.pdf. (дата звернення: 08.04.2020).
4. Головне управління статистики у Закарпатській області. Статистична інформація URL: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/apk/index.html>. (дата звернення: 13.04.2020).

5. Економічна статистика. Економічна діяльність. Сільське, лісове та рибне господарство. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/cg.htm. (дата звернення: 09.04.2020).
6. Збарський В.К., Канінський М.П. Особисті селянські господарства: місце і роль у продовольчому забезпеченні країни // АГРОІНКОМ, 2008. №1-2. С. 27-32.
7. Земельний довідник України 2020 – база даних про земельний фонд країни. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/705-zemelniy-dovidnik-ukrayini--baza-danih-pro-zemelniy-fond-krayini> (дата звернення: 10.04.2020).
8. Індeksi сільськогосподарської продукції (1991-2018 роки). Статистична інформація. URL: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/apk/2019/index_apk_1991-2018.pdf (дата звернення: 13.04.2020).
9. Кількість сільськогосподарських тварин . Статистична інформація. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/sg/ksgt/arh_ksgt2020_u.html (дата звернення: 09.04.2020).
10. Мармуль Л.О. Методичні підходи до розвитку сільських територій на засадах децентралізації // Економіка АПК, 2016 . №7. С. 80-86.
11. Панасюк Б.Я. Шлях до відродження села // Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: матеріали сьомих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників. К., 2005. С. 211-217.
12. Проект Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 роки /Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <http://minagro.gov.ua/system/files>. (дата звернення: 06.04.2020).
13. Сільське господарство. Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Сільське_господарство. (дата звернення: 10.04.2020).
14. Сільське господарство Закарпаття за 2010-2017 роки: статистичний збірник/ Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області. Ужгород, 2018. 60 с.
15. Сільське, лісове та рибне господарство. Статистична інформація. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/sg/pro_sg/arch_pro_sg_p.htm (дата звернення: 08.04.2020).
16. Схема планування території Закарпатської області, розроблена авторським колективом АПМ-1 (начальник – В. Токар) спільно зі спеціалістами інженерно-планувального відділу (начальник – Муха В. Г.). Київ, 2011. С. 43. URL: https://carpathia.gov.ua/sites/default/files/imce/130517_731-i.pdf (дата звернення: 06.04.2020).

REFERENCES

1. *Vyrobnytstvo osnovnykh vydiv produktsiyi tvarynnystva u 2019 rotsi. Statystychna informatsiya [Production of basic livestock products in 2019. Statistical information]*. Retrieved from http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/apk/2019/virob_prod_tvar_2019.pdf. (accessed 9 April 2020). [in Ukrainian].
2. *Vyrobnytstvo produktsiyi tvarynnystva u pidpryemstvakh po rayonakh u 2018 rotsi. Statystychna informatsiya [Production of livestock products in enterprises by districts in 2018. Statistical information.]*. Retrieved from http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/apk/2018/virob_prod_tvar_rajony_2018.pdf (accessed 9 April 2020). [in Ukrainian].
3. *Vyrobnytstvo silskohospodarskykh kultur u 2019 rotsi. Statystychna informatsiya [Crop production in 2019. Statistical information]*. Retrieved from http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/apk/2019/vyrob_sh_cult_2019.pdf. (accessed 8 April 2020). [in Ukrainian].
4. *Holovne upravlinnya statystyky u Zakarpatskiy oblasti. Statystychna informatsiya [Main Department of Statistics in the Transcarpathian region. Statistical information]*. Retrieved from <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/apk/index.html>. (accessed 13 April 2020). [in Ukrainian].

5. *Ekonomichna statystyka. Ekonomichna diyalnist. Silske, lisove ta rybne hospodarstvo* [Economic statistics. Economic activities. Agricultural, forestry and fisheries]. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/cg.htm. (accessed 9 April 2020), [in Ukrainian].
6. Zbarskyy, V. K., & Kaninsky, M. P. (2008). *Osobyty selyanski hospodarstva: mistse i rol u prodovolchomu zabezpechenni krayiny* [Personal peasant farms: place and role in the country's food supply]. AHROINKOM [in Ukrainian].
7. *Zemelnyy dovidnyk Ukrayiny 2020 – baza danykh pro zemelnyy fond krayiny* [Land Directory of Ukraine 2020 – database on the land fund of the country]. Retrieved from <https://agropolit.com/spetsproekty/705-zemelnyy-dovidnik-ukrayini--baza-danih-pro-zemelnyy-fond-krayini> (accessed 10 April 2020). [in Ukrainian].
8. *Indeksy silskohospodarskoyi produktsiyi (1991-2018 roky). Statystychna informatsiya* [Agricultural production indices (1991-2018). Statistical information]. Retrieved from http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/apk/2019/index_apk_1991-2018.pdf (accessed 13 April 2020). [in Ukrainian].
9. *Kilkist silskohospodarskykh tvaryn . Statystychna informatsiya* [Number of farm animals. Statistical information]. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/sg/ksgt/arh_ksgt2020_u.html 10. (accessed 9 April 2020). [in Ukrainian].
10. Marmul, L.O. (2016). *Metodychni pidkhody do rozvytku sil's'kykh terytoriy na zasadakh detsentralizatsiyi* [Methodical approaches to rural development on the basis of decentralization]. *Ekonomika APK*, 7 [in Ukrainian].
11. Panasyuk, B.YA. (2005). *Shlyakh do vidrodzhennya sil. Sotsialno-ekonomichni problemy rozvytku ukrayinskoho selyshcha ta sil'skykh terytoriy (materialy svidomykh richkovykh sluzhbovtstv Vseukrayins'koho konhresu v ekonomichnykh ekonomikakh-ahrarykiv)* [The way to the revival of villages. Socio-economic problems of development of Ukrainian settlement and rural territories]. Kyiv, Ukraina. [in Ukrainian].
12. *Proekt Yedynoyi kompleksnoyi stratehiyi rozvytku sil's'koho hospodarstva ta sil's'kykh terytoriy na 2015-2020 roky (Ministerstvo ahrarynoyi polityky ta rozvytku Ukrayiny)*[Draft Integrated Strategy for Development of Agriculture and Rural Territories for 2015-2020]. Retrieved from <http://minagro.gov.ua/system/files>. (accessed 6 April 2020). [in Ukrainian].
13. *Sil'ske hospodarstvo (Wikipediya: vilna entsyklopediya)*[Agriculture (Wikipedia: The free encyclopedia)]. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Sil's'ke_horanstvo. (accessed 10 April 2020). [in Ukrainian].
14. *Sil'ske hospodarstvo Zakarpattya za 2010-2017 roky: statystychnyy zbirnyk. (2018) Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrayiny. Holovne upravlinnya statystykoyu v Zakarpats'kiy oblasti* [Transcarpathian agriculture for 2010-2017: statistical compilation of the State Statistics Service of Ukraine. Main Department of Statistics in the Transcarpathian region]. Uzhhorod [in Ukrainian].
15. *Sil'ske, lisove ta rybne hospodarstvo. Statystychna informatsiya* [Agriculture, forestry and fisheries. Statistical information]. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/sg/pro_sg/arch_pro_sg_p.htm (accessed 8 April 2020). [in Ukrainian].
16. *Skhema planuvannya terytoriyi Zakarpatskoyi oblasti(rozroblena avtorskym kolektyvom APM-1 (nachalnyk – V. Tokar) spilno zi spetsialistamy inzheneroplanoval'noho viddilu (nachalnyk – Mukha V. H.)* [The planning scheme for the territory of the Transcarpathian region was developed]. (2011). Kyiv. Retrieved from https://carpathia.gov.ua/sites/default/files/imce/130517_731-i.pdf (accessed 6 April 2020). [in Ukrainian].

УДК 339.138+658.8:338.43

DOI: 10.24144/2078-1431.2020.1(24).141-149

*Михайло Газуда,
доктор економічних наук, професор
Мирослава Стеців,
аспірант
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

БРЕНДИНГ ЯК ДІЄВИЙ МЕХАНІЗМ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОЇ СФЕРИ

У статті досліджено можливості застосування брендингу задля пришвидшення темпів розвитку аграрного господарства регіону. Проаналізовано роль та місце брендингу в системі діяльності підприємств аграрної сфери, визначено доцільність та практичну значущість застосування брендингу підприємствами аграрної сфери на прикладі Закарпатської області.

Ключові слова: *брендинг, продуктовий брендинг, регіональний розвиток, ефективність, аграрна сфера.*

The article considers some aspects of branding as a means of increasing the level of efficiency of agricultural enterprises. Actualizing the issue of low efficiency of entrepreneurship in the agricultural sector, it is proposed to study and characterize the phenomenon of branding as a tool to increase the efficiency of agricultural enterprises on the example of the Transcarpathian region. At the same time, the essential features of substantiation of the expediency of branding in the agricultural sector are considered, the relationship between the formation of the branding environment and increasing the level of economic development of the agricultural region is outlined, the role and place of branding in the functioning of agricultural entities. This vector described the architecture of the brand from the standpoint of interpreting it as a unique socio-economic phenomenon, based on several special areas: value added, identity and emotional reaction of the buyer. The branding of agricultural enterprises was assessed using the SWOT-analysis methodology, which allows to demonstrate its key opportunities and threats. The place of the brand of the enterprise in the field of agrarian management among other types as an individual brand is singled out, thus the rules of its formation, partial adaptation and market promotion are formulated. The need for a comprehensive approach and detailed evaluation of the branding process in order to obtain the best economic and social results for both the individual enterprise and the agricultural sector of the region as a whole is emphasized.

Key words: *branding, product branding, regional development, efficiency, agrarian sphere.*

Сприяння розвитку сільської місцевості, підвищення рівня життя і доходів мешканців сільських регіонів, збільшення інвестиційної привабливості галузей аграрної сфери та формування стабільного ринку для аграр-

ного виробництва в Україні задекларовані Стратегією розвитку аграрного сектору економіки на 2020 рік як ключові у розвитку такого типу місцевості. Для Закарпаття як регіону, де сільське населення значно переважає над міським, проблематика активізації темпів розвитку аграрних територій постала особливо критично й потребує негайного вирішення. За статистичними даними Закарпатської ОДА, 37 % земель області (близько 1275,3 тис. га) мають сільськогосподарське призначення, що в сукупності з природно-кліматичними умовами, передусім низинної і передгірної природно-економічних зон, вигідним географічним і геоекономічним розташуванням, наявністю економічно активного працездатного населення дає можливість виробництва якісної, екологічно чистої продукції, яка може зайняти вагому нішу як на вітчизняному, так і зарубіжному продовольчих ринках, розширюючи можливості транскордонного співробітництва й формування зовнішньоекономічних зв'язків прикордонного регіону. В зазначеному контексті актуалізується необхідність у формуванні брендингового середовища для підвищення активізації розвитку аграрної сфери.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Брендинг як помітне економіко-соціальне явище перебуває у полі зору та активного дослідження науковців світу з другої половини ХХ ст. Найгрунтовніші дослідження тематики, сформовані Ф. Котлером, С. Девісом, Ж. Ламбенем, Дж. Траутом, К.Келлером, стали базисною основою розкриття досліджуваної тематики вітчизняним науковцями. В Україні дослідження брендів пов'язане з іменами О. Зозульова, М. Римаренка, Л. Забуранної, А. Грінька, О. Мороза. У рамках наукових розвідок доцільно відзначити наявність ґрунтовних досліджень регіонального брендингу з тематичних праць С. Анхолта, опублікованих у 90-х роках ХХ ст., в яких висвітлено категоріальний та методичний апарати територіального брендингу. Таким чином, попри те, що в Україні це явище почало активно розвиватися лише протягом останніх 5-8 років, економічна наука оперує широкою теоретичною базою щодо вивчення цього процесу в сучасних глобалізаційних умовах розвитку.

Метою статті є вивчення та характеристика брендингу як інструменту підвищення ефективності діяльності підприємств аграрної сфери з розглядом сутнісних особливостей обґрунтування брендингу в аграрній сфері, окресленням взаємозв'язку формування брендингового середовища і підвищенням рівня економічного розвитку в аграрному регіоні, виокремленні ролі і місця брендингу у процесі функціонування суб'єктів аграрного господарювання й доцільності його застосування.

Виклад основного матеріалу. Світові тенденції та перманентність змін суспільного розвитку зумовлюють дедалі більшу зацікавленість населення різних країн процесами екологізації виробництв, збереження навколишнього середовища та підвищення якості продуктів харчування, що зумовлено їх прямим впливом на здоров'я людей. Якісні, органічні продукти, переважна більшість яких виробляється локальними підприємствами, невпинно завойовують ринки, а сертифіковані уповноваженими компаніями виробники стають лідерами у сфері аграрного господарювання та забезпечують стабільне економічне зростання галузі. Відміти-

мо, що упродовж останніх років досвід розвинених європейських країн та Америки активно перейняв вітчизняний бізнес, а екотовари на полицях супермаркетів вже давно не новинка, а норма життя людей. Все це ще раз підтверджує важливість пошуку методів підвищення конкурентоспроможності аграрної сфери Закарпатського регіону для забезпечення її економічного зростання.

На сучасному етапі Закарпаття має всі передумови для того, щоб бути потужним гравцем на аграрному ринку та виробляти якісні, екологічно чисті продукти харчування рослинного та тваринного походження. Про це свідчить практика вже відомих у регіоні фруктових ферм, винзаводів, сироварень тощо. Більшість таких підприємств із невеликих мануфактур змогли вирости до потужних гравців та продавати продукцію не тільки у межах регіону, а вийшли на ширші ринки. Запорукою цього успіху варто вважати не тільки ефективність виробництва чи якість продукту, вплив яких на кінцевий фінансовий результат не варто недооцінювати, а і правильна маркетингова стратегія та чітко вибудований бренд кожного виробника.

Основним економічним суб'єктом у процесі розвитку аграрної сфери є підприємство. Прибутковість та економічна стабільність кожного окремого виробника, що працює на ринку фермерського чи аграрного господарства, є запорукою покращення ефективності усїєї сфери, тому доцільно акцентувати увагу на потребі залучення ще не задіяних інструментів та механізмів прискорення темпів розвитку. Для виробників сільськогосподарської продукції дієвим механізмом розвитку вважається брендинг, про що неодноразово наголошувалося у працях вітчизняних науковців. Дослідження брендингу, підходи до якого в Україні почали формуватися під впливом фундаментальних досліджень С. Анхолта, Ф. Котлера, Дж. Траута, С. Девіса починаючи з 90-х років ХХ ст., розглядається як соціально-економічний феномен. Однак єдиного підходу до трактування зазначеного поняття й донині не існує. Дослідники цієї категорії окреслюють власний аспект бачення і обґрунтування брендингу, акцентуючи увагу на багатогранних його специфічних ознаках. Наукові підходи до трактування брендингу зводяться до 3-х ключових напрямів його обґрунтування [1]:

- 1) особлива додана вартість товару (підприємства, території);
- 2) система ідентичності;
- 3) сукупність вражень у покупця від цілісного образу бренду.

Торгові марки та бренди, без перебільшення, можна назвати головною передумовою збуту продукції. В умовах сучасного ринку, насиченого продуктами, альтернативами та можливостями для покупців, підприємствам аграрного виробництва необхідно задіювати комплексний механізм, який зумовлюється поєднанням методу товарної політики та ринкової адаптації. Окремі науковці, досліджуючи підвищення конкурентоспроможності органічного виробництва в умовах жорсткої конкуренції на ринку, визначають роль брендингу й інновацій в цьому процесі. Крім цього, пріоритетним управлінським завданням є вдало, ефективно та результативно «подати» екологічну продукцію на ринку, створити її імідж

та одержати гідні прибутки від її реалізації споживачеві [3]. Саме ці тези є рушійними силами брендингу та становлять його глобальну підоснову.

Формування бренду – багаторівневий процес, складність якого зумовлена його нематеріальною сутністю, впливом багатьох зовнішніх чинників на всіх рівнях, потребою задоволення потреб стейкхолдерів, вимогою лаконічності та проблемою позиціонування бренду у свідомості широкої групи споживачів («масового суспільства»). Успішний бренд – це результат синергії команди професіоналів, що працюють у різних сферах та на усіх рівнях забезпечують можливість існування єдиної ідеї [5].

На практиці досить часто підприємці витрачають значні кошти на рекламні компанії й намагаються створити бренд, акцентуючи увагу на його формі, тобто тому, що буде первинно дотичним до споживача – упаковці, логотипі, рекламній комунікації, мерчендайзингу, нехтуючи тим фактом, що сутність брендингу значно глибша. Це ключова причина невдач, яку дуже легко відслідкувати на прикладах багатьох брендів, що не витримали конкуренції та, на жаль, так і не змогли отримати належного сприйняття споживачами.

Схема архітектури змісту бренду Трофимова (рис. 1) якнайкраще ілюструє багатоаспектність процесу брендингу, єдність його форми та змісту, недооцінюючи яку не вдасться отримати очікуваних від брендингу вигод.

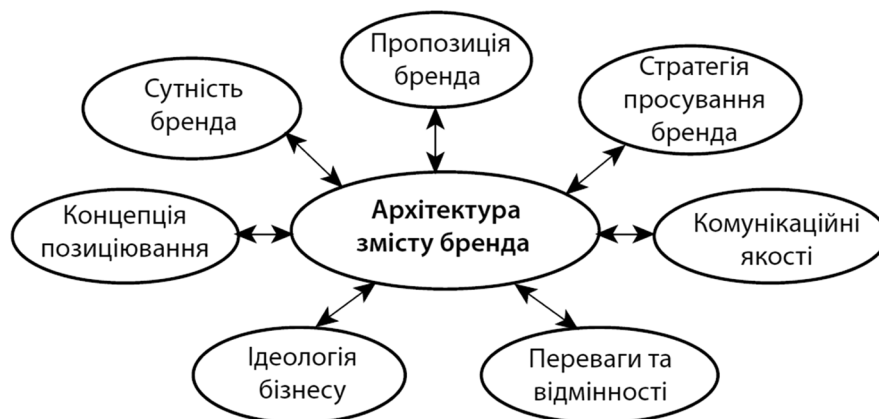

Рис. 1. Схема архітектури змісту бренду [7]

Таким чином, будь-яке підприємство, яке існує на ринку і прагне розвиватися, повинно перш за все чітко усвідомити власне місце та зрозуміти, ким воно є, що виготовляє, яким чином його бачить споживач і яким чином воно хоче позиціонуватися у його свідомості, які раціональні характеристики товару, що виготовляється, та якого емоційного забарвлення йому можна надати. Отже, можна здійснювати сталий процес брендингу, при цьому забезпечуючи динамічність та можливість змін у формі. Сутнісно цей процес можна вважати елементом стратегічного управління. Відповідно, щоб знайти власний брендинговий вектор, на ранніх етапах можна використовувати класичні стратегії: лідерства за рахунок витрат,

диференціації товару («монопольна перевага»), спеціалізації на певному сегменті споживача [6].

Актуальність брендингу в контексті підвищення ефективності економіки сільських регіонів підтверджується працями вітчизняних дослідників, у яких відзначається, що брендинг – це фактор ведення доцільного бізнесу і соціального розвитку депресивних місцевостей, більшість з яких – це сільські території, традиційні осередки аграрного бізнесу які, на жаль, розпоряджаються невеликою кількістю підприємств з низькою ефективністю, динаміка розвитку яких дедалі тяжіє до зменшення. У дослідженні брендингу сільських територій Т. Вакар актуальність та перспективи брендингу уточнюються з огляду на такі тенденції: 1) зменшення впливу фактора якості, який з переваги став загальною умовою; 2) в реальних умовах розвитку постіндустріальної економіки значні прибутки здатні приносити здебільшого брендovanі товари; 3) близько 60 % покупців у країнах, що розвиваються, надають перевагу вітчизняним брендам; 4) значення традиційних торгових марок зменшується; 5) відбувається насичення продуктових ринків, через що резерв ефективності зміщується від ресурсу у сферу «доступу до споживача») [5].

Місце та роль брендингу в діяльності підприємства аграрної сфери розглянемо через призму вигод, що здатна забезпечити відповідна орієнтація компанії:

- ✓ Можливості розширення асортименту, виведення на ринок нових продуктів.
- ✓ Підсилення конкурентних переваг продукції.
- ✓ Цілеспрямованість та значне збільшення ефективності реклами.
- ✓ Підвищення вартості виробника за рахунок збільшення цінності бренду.
- ✓ Формування платформи для об'єднання підприємств сировинного спрямування з виробниками готової продукції, підвищення ефективності системи постачання.
- ✓ Збільшення загального товарообігу продукції.

Оцінюючи сучасний стан переважної більшості підприємств аграрної сфери, зовнішні та внутрішні впливи, потреби зацікавлених груп, можна сформулювати загальні передумови формування брендингу підприємствами аграрної сфери. Такий аналіз, що базується на елементах стратегічного планування з використанням елементів SWOT, сформульовано у табл.1.

Таблиця 1

**Оцінювання брендингу підприємств аграрної сфери
з використанням методології SWOT – аналізу**

Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Наявність реальних конкурентних переваг, що обумовлені унікальністю та досить високою якістю товарів, що виробляють підприємства аграрної сфери.	1. Низький рівень розвитку підприємницького серидовища в аграрній сфері.

<ul style="list-style-type: none"> 2. Достатня кількість локальних виробництв, мануфактур, малих господарств. 3. Багатопрофільність у сфері аграрного виробництва та послуг. 4. Позитивне сприйняття вітчизняних виробників споживачами, лояльність населення до продуктів, вироблених у власному регіоні. 5. Наявні трудові ресурси. 6. Можливість залучення підприємствами іноземних донорів, в т.ч. задля отримання додаткових фінансових впливів. 	<ul style="list-style-type: none"> 2. Мала частка легального конкурентного малого та середнього бізнесу в аграрній сфері. 3. Неефективна державна спеціалізована фінансова, податкова підтримка бізнесу. 4. Відсутність капіталу, який можна спрямувати на розвиток брендингу в підприємствах. 5. Соціальні проблеми сільської місцевості та відтік освіченого, кваліфікованого населення. 6. Низький рівень інфраструктурного забезпечення. 7. Технологічна застарілість більшості підприємств.
Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> 1. Активізація діяльності підприємства за рахунок підвищення рівня збуту продукції. 2. Вихід на нові ринки, перепрофілювання виробництва. 3. Модернізація виробництва. 4. Працевлаштування населення, підвищення професійного рівня працівників. 5. Забезпечення фінансової стабільності підприємства. 	<ul style="list-style-type: none"> 1. Висока бізнес-конкуренція у зовнішньому середовищі. 2. Ризик несприйняття бренду споживачем. 3. Для більшості підприємств аграрної сфери брендинг – це венчурний проєкт.

Брендинг підприємств сфери аграрного господарювання доцільно віднести до «індивідуальних брендів» і враховувати це при їх формуванні. Такий бренд легше виводити на ринок, його можна адаптувати до локальних ринкових умов, сегментування ринку, він легко комунікує зі споживачем та з більшою ймовірністю залишиться у його пам'яті. Для просування такого бренду, перш за все, виробнику варто використовувати широко відомі та ефективні методи, такі, як реклама з залученням відомих людей та лідерів, зокрема їх думки про товар, просування за допомогою соціальних мереж, друкована продукція, мерчендайзинг та торгове представництво, пошук корпоративних клієнтів, B2B продажі чи інші методи, прийнятні для продукції певного типу. Однак для перспективного розвитку необхідно оцінювати доцільність такої діяльності, адже для багатьох виробників вона означатиме потребу перепрофілювання, або стане рушієм до колаборації, що у свою чергу теж є позитивною тенденцією, оскільки сприятиме зменшенню транспортних витрат, забезпечить конкурентність з ціноутворення, дасть можливість руху активів всередині регіону, а отже підвищить загальний рівень економічного зростання регіону.

Національний рейтинг «ТОП-100 УкрБренд» у 2019 р. визначив, що формується за даними найавторитетнішого органу оцінки вартості національних брендів агенції. Так, НРР Consulting відзначає, що вартість 100

найпопулярніших в Україні торгових марок перевищує 6,2 млрд доларів США, і лідером цього рейтингу є *Моришинська*, бренд, який оцінюють приблизно у 550 млн. У 30-ку найдорожчих та найпопулярніших брендів також потрапили: *Roshen, Наша Ряба, Торчин, Чумак, Олейна, Миргородська, Яготинське*. Таким чином, серед сотні переможців є багато великих виробників продуктів харчування, молочної та м'ясної промисловості. Закарпаття на сучасному етапі вже має приклади виведення на ринок успішних продуктових брендів – *Коник, Карпати Насолоджуйся, Селиські сири, Бараново, Чизай, Поляна Квасова, Шаянська, Штефаньо, Golden Fruit*. Відмічені бренди вже не просто відомі виробники і торгові марки, більшість із них протягом останніх років стали синонімами своїх продуктів, візитівками області, а відповідно сильними ринковими гравцями. Сучасне Закарпаття має потужний потенціал для розвитку, його аграрна сфера може виробляти якісні продукти не тільки згаданих галузей або видів економічної діяльності, а й багатьох інших сфер, успіх яких першочергово залежатиме від ефективності стратегій ведення бізнесу, позиціонування на ринку та результативності брендингу.

Безперечно, брендинг – це довгострокова інвестиція, що важко впроваджується підприємствами аграрної сфери через низку причин, серед яких велика вартість залучення відповідних фахівців до проектної діяльності, низька професійна компетентність управлінців та працівників підприємств, високий ризик несприйняття бренду чи продукту споживачем тощо. Досвід доводить, що значні кошти, вкладені у виробництво та розробку бренду упродовж перших кількох років, після його становлення забезпечує лояльність клієнтів, що дасть змогу компанії створювати нові бренди та заробляти значно більше.

Практики доводять, що брендинг, без перебільшення, може стати рушійною силою щодо виведення застарілих та малоефективних підприємств аграрного сектору з кризи та створення на їх базі сучасних виробників екологічної продукції. Таким чином, регіональні виробники зможуть наситити внутрішній ринок та змінити вектор розвитку аграрної галузі з сировинного спрямування, що в свою чергу вимагає тотального імпорту готової продукції до виробництва повного циклу. Водночас це могло б сприяти вирішенню глобальних соціальних проблем, частковому подоланню безробіття та збільшенню достатку населення сільської місцевості. Однак для того, щоб цей потужний механізм мав змогу працювати, варто пам'ятати, що тільки сильні бренди стають умовою стійкого та тривалого фінансового добробуту підприємства, дають виробнику змогу збільшувати додану вартість продукції без втрати обсягу збуту, бути бар'єром для запуску на ринок конкурентів та збільшувати вартість компанії та привабливість галузі. Отже, брендинг стає ще одним сучасним економічним викликом, потужно відповісти на який, на нашу думку, регіональна економіка зможе у разі об'єднання зусиль підприємців з аграрними кластерами, органами державного управління, науковцями та інвесторами, що зможуть забезпечити фаховий підхід до брендингу перспективних підприємств та продемонструють його реальну економічну ефективність.

Висновки. Отримання якнайкращого економічного та соціального результату – визначальна мета підприємницької діяльності, для належного втілення якої кожне, без винятку, підприємство тяжіє до впровадження усіх можливих методів та новітніх механізмів. У рамках критичності потреби трансформації української економіки і підвищення рівня життя населення особливу увагу доцільно звернути на розвиток історичних галузей економіки держави. Наразі роль брендингу товарів аграрної сфери у процесі виведення і просування продукції на ринок важко переоцінити. Саме через бренд товар ідентифікується з виробником – особливими властивостями, якістю, іміджевими характеристиками. Досягнення лояльності споживача до продукції – головне завдання брендингу, виконання якого має прямий вплив на розвиток сфери і економічну стабільність регіону виробника. Концепція забезпечення сталого економічного розвитку аграрних регіонів зумовлює важливість забезпечення збуту товарів, а отже особливої важливості набуває брендинг продуктів, виробництво яких локалізоване на певній території, що загалом актуалізує подальші дослідження у цьому векторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вакар Т.В. Брендинг сільських територій. 2016. PhD Thesis. спец.: 08.00. 03–Економіка та управління національним господарством. Вінниця: Вінницький націон. технічний ун-т, 2016.
2. Мірошніченко Д.А. Брендинг як стратегія ринкового успіху підприємства. 2014. URL: <http://ephsheir.phdpu.edu.ua/handle/8989898989/1209>.
3. Мороз О.В., Андрущенко В.М. Брендинг як інструмент підвищення конкурентоспроможності виробництва органічної продукції в Україні// Ефективна економіка. 2015. №2.
4. Мороз О.В., Карачина Н.П., Вакар Т.В. Брендингові основи розвитку сільських територій// Економічний простір. 2015. №102. С. 71-82.
5. Мороз О. В., Воловодюк С.С. Потенціал і перспективи брендингу у вітчизняному конкурентному середовищі// БІЗНЕСІНФОРМ. Економіка. 2014. №12. С. 479-484.
6. Подольчак Н.Ю. Стратегічний менеджмент: навч. пос. Л.: Видавництво Львівської політехніки, 2012. 400 с.
7. Трофимов Я. И. Брендинг и идентификация настоящего и будущего / Одесса : Пласке, 2009. 96 с.

REFERENCES

1. Vakar, T.V. (2016). *Brendynh sil's'kykh terytoriy [Branding of rural areas]*. Vinnytsya: Vinnyts'kyu natsion. tekhnichnyy un-t – Vinnytsia: Vinnytsia National Technical University [in Ukrainian].
2. Miroshnychenko, D.A. (2014). *Brendynh yak stratehiya rynkovoho uspikhu pidpryyemstva [Branding as a strategy of market success of the enterprise]*. Retrieved from <http://ephsheir.phdpu.edu.ua/handle/8989898989/1209> [in Ukrainian].
3. Moroz, O.V., & Andrushenko, V.M. (2015). *Brendynh yak instrument pidvysychenya konkurentospromozhnosti vyrobnytstva orhanichnoyi produktsiyi v Ukrayini [Branding as a tool to increase the competitiveness of organic production in Ukraine]*. *Efektivna ekonomika – Effective Economy*, 2 [in Ukrainian].

4. Moroz, O.V., Karachyna, N.P., & Vakar, T.V. (2015). Brendynhovi osnovy rozvytku sil's'kykh terytoriy [Branding bases of rural development]. *Ekonomichnyy prostir – Economic space*, 102, 71-82 [in Ukrainian].
5. Moroz, O. V., & Volovodyuk, S.S. (2014). Potentsial i perspektyvy brendynhu u vitchyznyanomu konkurentnomu seredovyshchi [Potential and prospects of branding in the domestic competitive environment]. *BIZNESINFORM. Ekonomika – BUSINESSINFORM. Economy*, 12, 479-484 [in Ukrainian].
6. Podol'chak, N.YU. (2012). *Stratehichnyy menedzhment [Strategic management]*. Lviv: Vydavnytstvo L'vivs'koyi politekhniki – Lviv Polytechnic Publishing House [in Ukrainian].
7. Trofimov, YA. I. (2009). *Brending i identifikatsiya nastoyashchego i budushchego [Branding and identification of the present and the future]*. Odessa: Plaske [in Ukrainian].

УДК: 330.341.1:001.9

DOI: 10.24144/2078-1431.2020.1(24).150-161

Іванна Довба,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри бізнес-адміністрування,
маркетингу та менеджменту

Олеся Дюгованець,

кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри бізнес-адміністрування,
маркетингу та менеджменту

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

СВІТОВИЙ ДОСВІД ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

У статті представлено результати аналізу світового досвіду інноваційного розвитку в провідних країнах світу з метою вивчення можливості його впровадження у процес функціонування національної системи в умовах економіки знань. Досліджено світовий досвід інноваційного розвитку, зроблено висновки про доцільність впровадження в Україні досвіду інноваційного розвитку економіки США, країн-членів ЄС, США, Японії, Китаю, В'єтнаму та ін.

Окреслено теоретичні положення і розроблено рекомендації щодо формування і забезпечення інноваційного розвитку країни. Визначено можливості застосування запропонованих підходів до забезпечення інноваційного розвитку країни в умовах економіки знань, що сприятиме підвищенню рівня її інноваційності та формуванню національної економічної системи.

Ключові слова: *інновації, інноваційний розвиток, інноваційна діяльність, фінансування НДДКР, інноваційний індекс, світовий досвід інноваційного розвитку.*

The results of the peculiarities analysis of innovatively active countries` development worldwide by comparing their innovative development are presented in the article.

The rating of the most innovative countries of the world, which are at different levels of economic development, is formed. Overall, the Global Innovation Index rankings 126 countries. According to statistics, Ukraine has been actively improving its positions for the last few years in the rating and by today is ranked forty-third. The five countries that make the most use of innovation are Switzerland, the Netherlands, Sweden, the United Kingdom, and Singapore.

In the course of the research, the author examines and generalizes the world experience of innovative development in the leading countries of the world with the purpose of its possible introduction in the process of the national economy functioning in the conditions of the knowledge economy.

Innovative development assessment in foreign countries makes it possible to state that state support for innovative development of regions proves the actualization of

innovative development of regions and cities stimulation. It can be reached through the new technologies` introduction, support of universities, companies, regional centers with rational use of available resources and opportunities.

The improvement directions of Ukrainian regional innovative development are formulated as a result of the foreign experience generalization. To formulate a coherent program, the existing foreign experience of innovative economic development and institutional support of this process should be used. In this context, the results of the study make it possible to conclude that it is advisable to: familiarize yourself with the peculiarities of the formation and development of institutional support for the innovative economy of the US, EU member states, CIS, Japan, China and others; use certain elements of the experience of other countries of the world; focus material and financial resources on the phased implementation of economic modernization programs (USA, EU Member States, CIS Member States, Japan, China and In this context, the study results make it possible to conclude that it is advisable to: familiarize yourself with the peculiarities of the institutional support formation and development for the innovative economy of the US, EU member states, CIS, Japan, China, and others; use certain experience elements of other countries of the world; focus material and financial resources on the phased implementation of economic modernization programs (USA, EU Member States, CIS Member States, Japan, China, and other countries); support small technology businesses (Central and Eastern European countries); implement interstate technological projects, state support and control over the activities of technoparks and technopolis (EU countries).other countries); support small technology businesses (Central and Eastern European countries); implement interstate technological projects, state support and control over the activities of technoparks and technopoles (EU countries).

Keywords: *innovations, innovative development, innovative activity, R&D financing, innovation index, world experience of innovative development.*

Постановка проблеми. Інноваційний розвиток є вагомим складовим забезпеченням збалансованого соціально-економічного зростання економіки країни. Актуалізація зазначеного розвитку зумовлюється сучасними потребами господарювання і необхідністю формування інноваційного середовища, впровадження інноваційних технологій у багатогранних сферах і видах економічної діяльності, передусім у межах територіальної економічної системи. Сфера інноваційного розвитку є системоутворюючим елементом, що безпосередньо впливає на розвиток території, економічної системи країни, сприяючи підвищенню рівня задоволення поточних і перспективних суспільних потреб мешканців з одночасним дотриманням інтересів як регіональної економічної системи, так і держави в цілому.

Сучасні тенденції розвитку зарубіжних країн-лідерів у сфері інновацій демонструють постійне зростання ролі окремих територій, міст і регіонів як дедалі активніших суб'єктів інноваційної діяльності та безпосередніх учасників програм регіонального і національного інноваційного розвитку. З іншого боку, чимало ініційованих та підтриманих останнім часом у зарубіжних країнах проєктів у частині державного забезпечення в суспільно-соціальной сфері мають інноваційний характер [1, с. 96]. З огляду на це, виникає необхідність дослідження проблемних питань забезпе-

чення інноваційного розвитку, передусім на основі державної підтримки, а також оцінювання і порівняння інноваційного потенціалу України та зарубіжних країн.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Результати досліджень інноваційного розвитку зарубіжних країн загалом представлені у працях таких науковців, як Бойко А.Н., Водянка Л.Д., Власкин Г.А., Ленчук Е.Б., Лопатинський Ю.М., Михелашвілі Н.Р., Овчинников В.В., Петровський А.Б., Пронічкин С.В., Татаринів В. В., Татаринів В. С., Стернін М.Ю., Удальцова Н.Л., Цукерман В.А., Шепельов Г. І. та ін., де висвітлено теоретичні основи інноваційного розвитку в умовах економіки знань. Проте низка питань вимагає додаткових досліджень.

Мета написання наукової роботи полягає в оцінці та узагальненні світового досвіду інноваційного розвитку в провідних країнах світу для можливості впровадження його у процес функціонування національної системив умовах економіки знань.

Результати дослідження. Низька інноваційна активність українських виробників і недостатній рівень конкурентоспроможності української продукції на зарубіжних ринках висувають як першорядне завдання кардинальну зміну ситуації в сфері інноваційної діяльності в Україні. Для цього доцільно перш за все вивчити досвід передових економік світу в частині організації та стимулювання учасників інноваційної діяльності.

Історія становлення інноваційних економік показує різні приклади тимчасових рамок, необхідних для запуску, прискорення і підтримки інноваційного розвитку. При цьому зустрічаються приклади як країн, які планомірно рухалися до інноваційного розвитку, так і країн, які вчинили інноваційний ривок під впливом державної політики [2].

Основним чинником зростання територіальної економічної системи є впровадження науково-технічних, освітніх, інформаційних технологій для підвищення рівня конкурентоспроможності інноваційного розвитку країни в умовах економіки знань.

При цьому така конкурентоспроможність досягається в основному за рахунок максимального залучення у виробництво дешевих природних і трудових ресурсів і за рахунок скорочення витрат на виробництво стандартних товарів і послуг. Західні країни вже перейшли до освоєння і розгортання нової – глобальної мережевої моделі інноваційного процесу, яка має на увазі кооперацію країн у проведенні інноваційних процесів, а також розподіл всіх етапів інноваційного процесу по різних країнах на основі міжнародного поділу праці.

Сучасний етап світогосподарського розвитку характеризується прискореними темпами науково-технічного прогресу і зростаючою інтелектуалізацією основних факторів виробництва. Інтенсивне проведення досліджень та розробка на їх основі новітніх технологій, вихід з ними на світові ринки і розгортання міжнародної інтеграції в науково-виробничій сфері формує глобальну економіку, яка фактично стала стратегічною моделлю економічного зростання для індустріально розвинених країн в умовах економіки знань. Причому інтелектуальні ресурси разом з новітніми технологіями не

тільки визначають перспективи господарського зростання, але і служать показником рівня економічної незалежності і добробуту країни, її національного статусу. Їх наявність у системі глобальних економічних зв'язків перетворюється на один з найважливіших факторів, що визначають конкурентоспроможність національних економік, сенсом взаємодії яких дедалі виразніше стає орієнтація на створення технологічних інновацій загальносвітового застосування, також мають перспективи міжнародні ринки збуту й інтегруючі інноваційні системи окремих країн і регіонів [3].

Рівень економічного розвитку держав характеризують за допомогою різного роду індикаторів, які охоплюють майже 150 країн світу, де виробляється понад 99 % сукупного світового ВВП і проживає більше 90 % населення Землі. Для оцінювання росту економіки використовують, наприклад, індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom) американського дослідницького центру «Фонд спадщини» (The Heritage Foundation) і газети «Уолл-стріт» (The Wall Street Journal), а для оцінки інноваційного розвитку, наприклад, фінансову інформацію Агентства Блумберг (Bloomberg LP) та інші.

Інноваційна модель розвитку потребує витрат на фінансування науки не менше 2 % ВВП (в Україні цей показник становить 0,3 %). Країни, які досягли високих темпів економічного зростання за рахунок інноваційного чинника, а це Японія, США, Німеччина, Франція, Великобританія, відповідають цій вимозі [4]. Відмічені вище країни за даними Глобального фінансування досліджень та розробок (Global Research and Development Funding) займають провідні позиції у рейтингу країн світу за фінансуванням НДДКР за період 2010-2019 рр. (табл.1).

Таблиця 1

Витрати на НДДКР, млрд. дол. США*

Країни \ роки	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
США	415	427	436	450	485	496	522	538	566	581
Китай	149	175	199	258	344	373	425	445	485	519
Японія	148	152	158	163	163	165	186	186	191	193
Німеччина	83	88	91	92	103	107	115	115	121	123
Південна Корея	49	53	56	61	64	75	82	77	86	94
Індія	33	38	41	42	62	66	74	85	90	93
Франція	47	49	51	52	58	59	61	62	65	66
Росія	23	25	27	38	54	51	56	58	62	62
Велика Британія	39	41	42	44	44	45	49	49	50	51
Бразилія	24	28	30	31	37	37	38	37	38	39
Україна	1,01	1,8	1,44	1,2	0,65	0,63	0,91	2,88	3,02	3,12

*Сформовано та доповнено авторами на основі джерел [5, с.36; 6; 7.]

Узагальнення інформаційних даних засвідчує, що в країнах, які мають високий рівень досліджуваного розвитку, вагому роль відіграє державне регулювання інноваційних процесів, яке здійснюється як прямими методами (державна підтримка та фінансування), так і непрямыми (стимулювання, створення сприятливих умов упровадження інновацій тощо) [5, с. 36].

Одним з популярних показників служить Глобальний індекс конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index), який публікується в щорічних звітах Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum) і показує, як наявні у країні ресурси використовуються, щоб забезпечити високий рівень добробуту громадян (Global Competitiveness Report). Цей індекс відображає макро- і мікроекономічні аспекти ділової активності в країні і включає більш ніж 110 факторів, об'єднаних у дванадцять блоків. А саме: якість державних і приватних інститутів; інфраструктура; макроекономічна стабільність; здоров'я; початкова освіта, вища освіта та професійна підготовка; ефективність ринку товарів; ефективність ринку праці; рівень розвитку фінансового ринку; рівень розвитку технологій; обсяг внутрішнього і міжнародного ринків; випуск нових товарів із застосуванням складних виробничих процесів; інноваційний потенціал [9].

Індекс конкурентоспроможності розраховується як зважена сума значень факторів, де кожному з блоків присвоюють свою вагу, і залежить від стадії економічного розвитку країни і доходу на душу населення. Верхні місця в рейтингах за 2012-2018 рр. за Глобальним індексом конкурентоспроможності займають Швейцарія, Сінгапур, США, Німеччина, Нідерланди, Фінляндія, Гонконг, Швеція, Японія, Великобританія (табл. 2).

Таблиця 2

Рейтинг країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності [5, с. 33]

№	2012-2013 (144 країни)	№	2013-2014 (148 країн)	№	2014-2015 (144 країни)	№	2015-2016 (140 країн)	№	2016-2017 (138 країн)	№	2017-2018 (137 країн)
1	Швейцарія	1	Швейцарія	1	Швейцарія	1	Швейцарія	1	Швейцарія	1	Швейцарія
2	Сінгапур	2	Сінгапур	2	США	2	Сінгапур	2	Сінгапур	2	США
3	Фінляндія	3	Фінляндія	3	Сінгапур	3	США	3	США	3	Сінгапур
4	Швеція	4	Німеччина	4	Нідерланди	4	Німеччина	4	Німеччина	4	Нідерланди
5	Нідерланди	5	США	5	Німеччина	5	Нідерланди	5	Нідерланди	5	Німеччина
6	Німеччина	6	Швеція	6	Гонконг	6	Японія	6	Японія	6	Гонконг
7	США	7	Гонконг	7	Швеція	7	Гонконг	7	Гонконг	7	Швеція
8	Велика Британія	8	Нідерланди	8	Велика Британія	8	Фінляндія	8	Фінляндія	8	Велика Британія
9	Гонконг	9	Японія	9	Японія	9	Швеція	9	Швеція	9	Японія
10	Японія	10	Велика Британія	10	Фінляндія	10	Велика Британія	10	Велика Британія	10	Фінляндія
11	Україна	84	Україна	76	Україна	79	Україна	85	Україна	81	Україна

З метою порівняння та оцінювання інноваційного розвитку країн широко використовується Глобальний інноваційний індекс (Global Innovation Index), який щорічно визначають провідна французька бізнес-школа Європейський інститут управління бізнесом (L'Institut Européen d'Administration des Affaires – INSEAD), Корнелльський університет США і Всесвітня організація інтелектуальної власності (World Intellectual Property Organization) [9].

Рівень розвитку інновацій оцінюється за майже 80 різними показниками, згрупованими в дві категорії: вхідні та вихідні. Вхідні показники відображають наявні ресурси і умови для проведення інновацій, які включають політичну, нормативну сфери, ділове середовище; людський капітал – освіту, дослідження та розробки; загальну інфраструктуру, інформаційно-комунікаційні технології, екологічну стійкість; кредити, інвестиції, торгівлю, конкуренцію, розвиток внутрішнього ринку; інноваційні зв'язки, творчих працівників, абсорбцію знань. Вихідні показники характеризують практичні досягнення при реалізації інновацій, які включають розвиток технологій створення, впливу і поширення знань; результати творчої діяльності у формі нематеріальних активів, творчих товарів, послуг, онлайн-творчості.

Починаючи з 2007 року, Всесвітня організація інтелектуальної власності щороку складає і публікує Глобальний індекс інновацій (ГІІ). Він є міжнародним рейтингом, в межах якого її експерти намагаються оцінити те, як різні країни світу розвивають інноваційні галузі економіки і намагаються втілити їх в життя.

При його складанні оцінюється не тільки наукова, але і політична та економічна складові успіху, в тому числі якість інноваційного законодавства, відсутність перешкод для ведення бізнесу, рівень корупції та інші фактори, які не мають безпосереднього відношення до науки і технологій [10].

Інноваційний індекс розраховується як середньозважена сума оцінок за двома групами показників і показує співвідношення витрат і ефективності зусиль з розвитку інновацій в країні. Верхні місця в рейтингах за 2013-2018 роки за Глобальним інноваційним індексом займають Швейцарія, Швеція, Великобританія, США, Нідерланди, Фінляндія, Сінгапур, Данія, Ірландія, Люксембург, Гонконг, Німеччина, Південна Корея [8].

У новій версії щорічного рейтингу найбільш інноваційних країн світу Global Innovation Index Україна станом на 2018 рік піднялася на сім позицій – з 50-го на 43-є місце [11]. Загалом у рейтингу Global Innovation Index представлено 126 країн. За даними статистики, останні кілька років Україна активно поліпшує власні позиції. У 2017 році країна займала 50-ту сходинку рейтингу, у 2016-ому – 56-ту, а в 2015 році – 64-ту. Отже, за три останні роки Україні вдалося піднятися більш ніж на 20 позицій. П'ятірка країн, які найбільш ефективно використовують інновації: Швейцарія (лідер рейтингу восьмий рік поспіль), Нідерланди, Швеція, Великобританія, Сінгапур. На 6-му місці – Сполучені Штати Америки. У топ-десятку увійшли також Фінляндія, Данія, Німеччина та Ірландія. Китай

знаходиться на 17-му місці, вперше увійшовши в топ-20. Росія опинилася на 46-му місці, опустившись на одну позицію за останній рік. Сусідні з Україною країни зайняли такі позиції: Польща – 39-ту, Молдова – 48-му, Білорусь – 86-ту [11].

У процесі дослідження інноваційного розвитку зарубіжних країн фахівці Всесвітньої організації інтелектуальної власності визнали Швейцарію світовим лідером в інноваційному розвитку та впровадженні нововведень у повсякденне життя, а Китай став єдиною країною «другого світу», що потрапив у двадцятку нового рейтингу. За даними Міжнародної організації інтелектуальної власності (WIPO), з усіх поданих у світі заявок на патенти, зареєстрованих у 2017 році у Китаї, Швейцарії належить 42,8 %, США – 19,4 %, Японії і Південній Кореї – по 10,2 %, Європі – 5,1 %, весь інший світ займає 15,8 %.

Зазначений показник засвідчує, що глобальний інтелект перетікає із США (колишнього лідера в цій сфері) в Китай. Причому тенденція інноваційного зсуву в бік Китаю та Азії простежується давно, вже років десять-п'ятнадцять, і до того ж з прискоренням: тільки за 2017 рік ми спостерегаємо зростання частки китайських заявок на патенти на 4,8 %

Однак, як зазначено у доповіді «Європейське інноваційне табло 2017», Україна відстає за всіма показниками, окрім показників охоплення вищою освітою. Відносно сильні сторони інноваційної системи України – людські ресурси, інвестиції компаній та вплив зайнятості. Слабкі сторони – зв'язки та підприємництво, привабливість дослідницьких систем, інноватори. Так, аналіз даних підтвердив, що значення показника для України у 2016 році становило 28,9 %, що свідчить про падіння на 4,2 % порівняно з 2010 роком. Таким чином, Україна належить до групи країн «повільні інноватори». За даними доповіді за 2017 рік, помітними відмінностями України є зниження ВВП на душу населення, нижчий і негативний темп приросту ВВП, нижчий і негативний темп приросту населення і менша його щільність. Серед показників з позитивною динамікою можна виділити кількість промислових зразків, обсяги експорту знанневомістких послуг та зростання кількості міжнародних спільних публікацій [14, 15]. За рівнем інноваційної активності країни Європи за даними European Innovation Scoreboard діляться на 4 групи (табл. 3).

Таблиця 3

Групи країн Європи за рівнем інноваційної активності за 2017 р.*

Група ефективності	Країни
Група 1. Лідери інновацій	Швейцарія (169,4), Швеція (149,0), Данія (140,1), Фінляндія (136,1), Нідерланди (135,9), Великобританія (128,5), Люксембург (128,1), Німеччина (126,5), Бельгія (124,4), Ірландія (122,7).
Група 2. Сильні інноватори	Австрія (121,3), Ісландія (120,8), Норвегія (119,7), Франція (115,5), Ізраїль (113,4), Словенія (97,6).

Група 3. Помірні інноватори	Чехія (87,1), Португалія (85,2), Мальта (84,5), Іспанія (83,9), Естонія (83,2), Кіпр (81,0), Італія (77,9), Литва (75,3), Сербія (70,3), Угорщина (69,6), Греція (68,8), Словаччина (67,8), Туреччина (60,1), Латвія (59,8), Польща (56,7), Хорватія (54,2).
Група 4. Повільні інноватори	Болгарія (48,0), Македонія (47,9), Румунія (32,9), Україна (29,4).

*Сформовано за джерелом: [12]

Група країн із середнім і низьким рівнем доходу демонструє несподівано високі для свого рівня розвитку показники в області інноваційної діяльності в економіці знань. У 2018 році в групу «динамічних новаторів» увійшло 20 країн, тобто на три країни більше, ніж в 2017-ому. Шість з них, включаючи Кенію, Руанду і Південну Африку, розташовані в регіоні Африки на південь від Сахари, а ще п'ять – у Східній Європі.

Аналіз європейських країн свідчить про те, що одинадцять з 20 перших місць в списку лідерів інноваційного розвитку займають європейські країни, включаючи першу трійку: Швейцарія (1 місце), Нідерланди (2) і Швеція (3) (табл.4).

Таблиця 4

Регіональні лідери в області інновацій*

Рейтинг	Країна	Місце в глобальному рейтингу 2018 р.
Північна Америка		
1	Сполучені Штати Америки	6
2	Канада	18
Північна Африка і Західна Азія		
1	Ізраїль	11
2	Кіпр	29
3	Об'єднані Арабські Емірати	38
Південно-Східна Азія, Східна Азія і Океанія		
1	Сінгапур	5
2	Республіка Корея	12
3	Японія	13
Європа		
1	Швейцарія	1
2	Нідерланди	2
3	Швеція	3

*Сформовано авторами

Швейцарія утримує перше місце в рейтингу ГП восьмий рік поспіль. Вона лідирує за різними патентними та іншими показниками у сфері інтелектуальної власності займає другий рядок у списку за індексом виробництва високотехнологічної продукції. Вона також належить до групи світових лідерів за обсягом витрат на НДДКР і якістю місцевих ВНЗ.

Нідерланди займають друге місце в загальносвітовому рейтингу інноваційної діяльності. Країна має сильний взаємопов'язаний приватний сектор, який відмінно взаємодіє з університетами. Інтернаціоналізація цього сектора здійснюється за рахунок експорту продукції на умовах ліцензій інтелектуальної власності.

Швеція займає третю сходинку в глобальному рейтингу. Країна знаходиться на першому місці за кількістю патентних заявок, поданих відповідною країною походження за процедурою Договору про

патентну кооперацію Всесвітньої організації інтелектуальної власності. Вона стимулює ефективність онлайн-творчості [13].

Якщо проаналізувати Північну Америку, то у першій двадцятці рейтингу Глобального індексу інновацій 2018 року представлені дві північноамериканські країни.

США посідають шосте місце в 2018 році, опустившись на дві позиції порівняно з 2017 роком; це частково пов'язано зі змінами моделей. В абсолютному вираженні США залишаються лідером за обсягом інноваційних витрат і результатів інноваційної діяльності, включаючи інвестиції в НДДКР, і займають друге після Китаю місце за кількістю дослідників, патентів і науково-технічних публікацій. Третій рік поспіль США випереджають Сполучене Королівство за показником якості університетів: найвищі результати у Массачусетського технологічного інституту (MIT), Стенфордського і Гарвардського університетів.

Канада займає вісімнадцяте місце в загальному заліку: її сильні сторони – простота організації нового бізнесу і операції з венчурним капіталом.

Цього року всі країни і території Південно-Східної та Східної Азії, а також Океанії виявилися в першій сотні рейтингу ГП. Найкращі результати в цьому регіоні показали Сінгапур (5), Республіка Корея (12) і Японія (13).

Сінгапур посідає перше місце за ефективністю державного управління, якістю нормативно-правової бази та рівнем відтоку прямих іноземних інвестицій. Крім того, він лідирує за індексом політичної стабільності і безпеки, ринкової капіталізації, притоку прямих іноземних інвестицій, обсягом виробництва високотехнологічної продукції і чистого експорту високотехнологічних товарів.

Японія знаходиться на першому місці за рядом показників: обсягом валових внутрішніх витрат на НДДКР, що фінансуються приватним сектором, чисельністю сімейств патентів-аналогів, заявки на які подані в два або більше відомства, і надходженням від використання інтелектуальної власності.

Республіка Корея займає верхні рядки рейтингу за обсягом патентних заявок, поданих відповідною країною походження, і різними показниками, що дає кількісну оцінку зусиль в області НДДКР (обсяг валових

внутрішніх витрат на НДДКР, НДДКР, що фінансуються і ведуться приватним сектором, а також чисельність науково дослідних кадрів на підприємствах). Країна також займає перше місце за обсягом промислових зразків, що реєструються тією чи іншою країною походження, і чистого експорту високотехнологічних товарів. Крім того, Корея знаходиться на восьмій сходинці рейтингу за новим показником створених мобільних додатків.

Аналіз регіону Північної Африки та Західної Азії демонструє, що шостий рік поспіль Ізраїль (11) і Кіпр (29) є лідерами в цьому регіоні. Третє місце належить Об'єднаним Арабським Еміратам.

Ізраїль утримує провідні позиції за кількістю науково-дослідних кадрів, обсягом витрат на НДДКР, операціями з венчурним капіталом, обсягом НДДКР, що фінансуються приватним сектором, чисельністю науково-дослідних кадрів на підприємствах, експортом інформаційно-комунікаційних послуг.

Кіпр демонструє високі результати за рівнем доступу до кредитування, поширення знань та онлайн-творчості. Інші сильні сторони цієї країни: приплив і відтік прямих іноземних інвестицій, імпорту і експорту інформаційно-технологічних послуг. Кіпр також є світовим лідером за кількістю створених мобільних додатків.

Об'єднані Арабські Емірати мають високі показники за кількістю нових вищих навчальних закладів, рівнем розвитку кластерів, обсягом НДДКР, що фінансуються приватним сектором, чисельністю науково-дослідних кадрів, так само як за рівнем освіти, розвитку загальної інфраструктури та зв'язків в інноваційному ланцюгу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Завдання переходу до інноваційного розвитку економіки передбачає розроблення відповідної концепції і програми її реалізації. Для формування цілісної програми слід використовувати вже існуючий зарубіжний досвід інноваційного розвитку економіки та інституційного забезпечення цього процесу. У цьому контексті результати проведеного дослідження дозволяють ознайомитись з особливостями формування і розвитку інституційного забезпечення інноваційної економіки багатьох країн світу та зробити висновки про доцільність:

- зосередження наявних незначних ресурсів на ключових напрямках модернізації економіки за прикладом Японії та країн Південно-Східної Азії з перших кроків селекційного господарського розвитку;
- застосування окремих елементів досвіду інших країн світу, до прикладу Китаю, щодо створення точкових територіальних центрів високотехнологічного розвитку;
- зосередження матеріальних і фінансових ресурсів на поетапному вивченні програм модернізації економіки США, країн-членів ЄС, країн-членів СНД, Японії, Китаю та ін.;
- здійснення підтримки малого технологічного бізнесу з досвіду країн Центрально-Східної Європи; реалізації міждержавних техноло-

- гічних проєктів з обов'язковою державною підтримкою і контролем за діяльністю технопарків і технополісів з досвіду країн ЄС;
- урахування проблемних питань щодо впровадження інновацій за допомогою системи іноземного інвестування, що в подальшому може призвести до істотного перерозподілу власності між національними і зарубіжними суб'єктами господарювання на користь останніх. Такий досвід уже накопичено в країнах Східної Європи, зокрема в Угорщині та Чехії.

Подальше дослідження може бути продовжено в контексті адаптації світових досягнень інноваційного розвитку та інституційного забезпечення інноваційної діяльності у сфері економіки знань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Газуда Л. М., Довба І. В. Державне забезпечення інноваційного розвитку регіону: досвід зарубіжних країн// Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. №20 (1). С. 96-99.
2. Татаринів В. В., Татаринів В. С. Опыт развития и финансирования инноваций за рубежом и реали украинского рынка инноваций // Академічний огляд. 2013. № 2 (39). С. 162-169.
3. Опыт инновационного сотрудничества стран ЕС и СНГ .URL: http://iee.org.ua/files/alushta/31-boyko-opyt_innov_sotrudn.pdf
4. Наукова та інноваційна діяльність (1990–2016). Джерела фінансування інноваційної діяльності. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Лопатинський Ю. М., Водянка Л. Д. Державне регулювання інноваційної діяльності: зарубіжний досвід// Інфраструктура ринку. 2018. № 16. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/16_2018_ukr/7.pdf.
6. Global r&d funding forecast // R&D Magazine. URL: https://digital.rdmag.com/researchanddevelopment/2018_global_r_d_funding_forecast?pg=1#pg1
7. Global r&d funding forecast // R&D Magazine. URL: https://digital.rdmag.com/researchanddevelopment/2019_global_r_d_funding_forecast?pg=1#pg1
8. Національна інноваційна система США: характеристики, особливості, шляхи розвитку.URL: [tps://cyberleninka.ru/article/n/natsionalnaya-innovatsionnaya-sistema-ssha-harakteristiki-osobennosti-puti-razvitiya](https://cyberleninka.ru/article/n/natsionalnaya-innovatsionnaya-sistema-ssha-harakteristiki-osobennosti-puti-razvitiya)
9. Конкурентоспособность национальной инновационной системы России: аналитический обзор. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konkurentosposobnost-natsionalnoy-innovatsionnoy-sistemy-rossii-analiticheskiy-obzor>
10. Ріановости. URL: <https://ria.ru/science/20180710/1524319452.html>
11. Global Innovation Index. URL: <http://www.globalinnovationindex.org/analysis-indicator>.
12. European Innovation Scoreboard 2018. URL: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/33147>
13. ПИИ 2018 г.: Китай стремительно ворвался в двадцятку лидеров; Швейцария, Нидерланды, Швеция, Соединенное Королевство, Сингапур и США удерживают ведущие позиции в годовых рейтингах. URL: http://www.wipo.int/pressroom/ru/articles/2018/article_0005.html
14. Стан інноваційної діяльності та діяльності у сфері трансферу технологій в Україні у 2017 році/ Аналітична довідка. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/innovatsii-transfer-tehnologiy/monitoring-prioritet/stan-id-2017-f.pdf>

15. European Innovation Scoreboard 2017. URL: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/24829>

REFERENCES

1. Hazuda, L. M., & Dovba, I. V. (2018). Derzhavne zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku rehionu: dosvid zarubizhnykh krain [State support of innovative development of the region: the experience of foreign countries]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific herald of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy*, 20 (1) 96-99 [in Ukrainian].
2. Tatarinov, V. V., & Tatarinov, V. S. (2013). Opyt razvitiya i finansirovaniya innovatsiy za rubezhom i realii ukrainskogo rynku innovatsiy [Experience in the development and financing of innovations abroad and the reality of the Ukrainian innovation market]. *Akademichnyy ohlyad – Academic review* 2 (39), 162-169 [in Russian].
3. *Opyt innovatsionnogo sotrudnichestva stran ES i SNG. [Experience in innovative cooperation between EU and CIS countries]* Retrieved from http://iee.org.ua/files/alushta/31-boyko-opyt_innov_sotrudn.pdf [in Russian].
4. *Naukova ta innovacijna diyalnist (1990–2016). Dzherela finansuvannya innovacijnoyi diyalnosti. [Scientific and innovative activity (1990–2016). Sources of funding for innovation]*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
5. Lopatynskiy, Yu. M., & Vodyanka, L.D. (2018). Derzhavne reguluvannya innovacijnoyi diyalnosti: zarubizhnyj dosvid [State regulation of innovation: foreign experience]. *Infrastruktura rynku – Market Infrastructure*, 16. Retrieved from http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/16_2018_ukr/7.pdf. [in Ukrainian].
6. *Nacionalna innovacijna systema SShA: charakterystyky, osoblyvosti, shlyaxy rozvytku. [US National Innovation System: characteristics, features, ways of development]* Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/natsionalnaya-innovatsionnaya-sistema-ssha-harakteristiki-osobennosti-puti-razvitiya> [in Ukrainian].
7. *Konkurentosposobnost natsionalnoy innovatsionnoy sistemy i Rossii: analiticheskiy obzor [Competitiveness of the national innovation system of Russia: analytical review]*. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/konkurentosposobnost-natsionalnoy-innovatsionnoy-sistemy-rossii-analiticheskiy-obzor> [in Russian].
8. *Rianovosty. [RIA News]*. Retrieved from <https://ria.ru/science/20180710/1524319452.html> [in Russian].
9. *GII 2018 g.: Kitay stremitelno vorvalsya v dvadtsatku liderov; Shveysariya, Niderlandy, Shvetsiya, Soedinennoe Korolevstvo, Singapur i SShA uderzhivayut veduschie pozitsii v godovyh reytingah [GII 2018: China quickly burst into the top twenty; Switzerland, the Netherlands, Sweden, the United Kingdom, Singapore and the USA hold leading positions in annual ratings]*. Retrieved from http://www.wipo.int/pressroom/ru/articles/2018/article_0005.html [in Russian].
10. *Stan innovacijnoyi diyalnosti ta diyalnosti u sferi transferu texnologij v Ukrayini u 2017 roci/Analitychna dovidka [The state of innovation and activity in the field of technology transfer in Ukraine in 2017 / Analytical reference]*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/innovatsii-transfer-tehnologiy/monitoring-prioritet/stan-id-2017-f.pdf> [in Ukrainian].

УДК 330.837:328.185

DOI: 10.24144/2078 – 1431.2020.1(24).162–172

*Наталія Петренко,
аспірантка кафедри економічної теорії та конкурентної політики
Київський національний торговельно-економічний університет*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

У статті проаналізовано систему антикорупційних органів України. Визначено проблеми реалізації ними основних функцій та запропоновано шляхи удосконалення їх роботи. Окреслено роль інститутів громадянського суспільства в антикорупційній діяльності. Досліджено зарубіжний досвід антикорупційної політики та можливість імплементації його в нашої державі.

Ключові слова: *корупція, політика протидії корупції, антикорупційні органи, запобігання та протидія корупції, громадянське суспільство.*

The problem of corruption in Ukraine is very relevant today and covers all levels of government, despite the steps taken to prevent and counteract it in 2014-2019. In addition, the idea of widespread dissemination in all structures of government and at all levels of government has become entrenched in the minds of citizens. The high level of corruption, recognized both at the expert level and by the government, has led to the fact that this problem has gone beyond Ukraine's domestic policy. The foreign policy of EU countries does not allow the existence of a country with such a high level of corruption in the center of Europe, which affects the European aspirations of our country, since a corrupt country is not attractive to investment and unreliable as a strategic partner. Anti-corruption policies are shaped and implemented in specific circumstances in a specific institutional environment. Becoming an integral part of economic and social institutions, it influences both the existing institutions and the possible directions and speed of their change. The fight against corruption is a task not only for public authorities and local authorities, but also for civil society institutions. As a result of the research, public experts concluded that effective cooperation of authorities and civil society institutions in the implementation of anti-corruption policy is hindered: the unwillingness of officials to cooperate with the public, their orientation to their own interests by causing losses to public organizations, lack of financial support. the cooperation of officials with the public

The factors of successful counteraction to corruption tested by the international community are, first and foremost, a clear regulation of actions and ethical standards of activity of officials of all levels, responsibility for their violation, openness of power, transparency and clarity of procedures for making public decisions, effective mechanisms for control over the activity of public bodies, public bodies freedom of speech and media independence.

Keywords: *corruption, anti-corruption policy, anti-corruption bodies, prevention and counteraction to corruption, civil society.*

Постановка проблеми. Проблема корупції в Україні є досить актуальною та охоплює всі рівні державної влади, незважаючи на кроки, які були здійснені для її запобігання та протидії за 2014-2019 роки. У свідомості громадян закріпилося уявлення про її наявність в усіх владних структурах та на всіх управлінських рівнях. Сума матеріальних збитків за корупційні дії в 2015 році становила більше 3,6 млрд грн. Високий рівень корупції, визнаний як на експертному рівні, так і керівництвом держави, призвів до того, що ця проблема вийшла за межі внутрішньої політики України.

Зовнішня політика країн ЄС не допускає існування країни з таким високим рівнем корупції у центрі Європи, що позначається на європейських прагненнях нашої держави, оскільки корумпована країна інвестиційно неприваблива та ненадійна як стратегічний партнер. Антикорупційна політика формується і реалізується в конкретних умовах у конкретному інституційному середовищі. Ставши інтегральною частиною економічних та соціальних інститутів, вона впливає як на сформовані інститути, так і на можливі напрями та швидкість їх зміни.

Отже, актуальною є проблема системного аналізу формування та розвитку новостворених антикорупційних органів України. Крім того, недостатньо вивчені співпраця та розвиток новостворених антикорупційних органів, однак саме вони впливають на розвиток громадянського суспільства та впровадження основних реформ у державі.

З огляду на те, що в Україні триває процес оновлення антикорупційного законодавства та запровадження спеціалізованих антикорупційних органів, актуальним є дослідження зарубіжного досвіду щодо створення та функціонування таких структур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стратегічною метою антикорупційної політики є протидія корупції на всіх рівнях, водночас єдиної думки стосовно формування ефективних механізмів запобігання та подолання корупції не існує. З цього приводу В. Мандибур (2017) зазначає, що на сьогодні завдання боротьби з корупцією розглядаються як загальнодержавні та пріоритетні. Науковець проаналізував основні чинники та соціально-економічні наслідки впливу корупції на економіку та суспільні відносини. На засадах узагальненого світового досвіду запропонував системні заходи і механізми подолання корупції та розкрив специфічні умови їх реалізації в Україні [1]. С. Серьогін (2012) вважає, що створення дієвої системи запобігання корупції, розробки і впровадження комплексу організаційно-правових заходів для протидії цьому явищу, виявлення та подолання її соціальних передумов і наслідків має стати одним із пріоритетів держави [2]. В. Соловйов (2012) основну увагу приділив розробці теоретичного змісту антикорупційної політики, визначення таких її напрямів, де вона буде розглядатися як аспект реформування державного управління. Зокрема теоретичним підґрунтям антикорупційної політики науковець вважає відповідність її загальним демократичним перетворенням у державі, забезпечення верховенства закону, свободи розвитку громадянського суспільства, засобів масової інформації, вільної конкуренції [3, с. 46-47]. Протидія корупції вимагає взаємодії держави, політичних

інститутів та громадянського суспільства. Але корупція - це та сфера, де боротьба між політичними організаціями часто стає боротьбою компроматів, яка приводить або до кримінальної, або до політичної відповідальності. І. Черленяк (2006) вважає, що одним із наслідків політичної відповідальності в результаті некоректної поведінки суб'єктів може стати санкція «вилучення зі сфери політичної діяльності» [4, с.16]. Оцінка громадянами дій влади здійснюється з допомогою двох механізмів: демократичного та політично відповідального змагання партій; контролю громадськості за діями політичних партій та інших політичних гравців [4, с.17].

Метою статті є удосконалення функціонування інституту антикорупційних органів, який системно та планомірно формує та реалізовує антикорупційну політику, коригує основні методи та механізми запобігання та подолання корупції. Для досягнення мети вирішено такі завдання:

1. Проаналізовано діяльність новостворених антикорупційних інститутів в нашій державі та визначено існуючі проблеми їх функціонування.
2. Запропоновано заходи щодо удосконалення їх діяльності.
3. Досліджено зарубіжний досвід реалізації антикорупційної політики та можливість імплементації його в нашій державі.

Теоретико-методологічною основою дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема аналізу, синтезу, порівняння та систематизації, застосування яких дало змогу досягти поставленої мети.

Результати дослідження. Політика протидії корупції має формуватися за такими напрямками: формування концепції державної політики протидії корупції; прийняття нормативної бази; створення антикорупційних органів; розслідування корупційних випадків та відповідальності винних осіб; безперервний моніторинг корупційних дій і вживання заходів щодо боротьби з ними; міжнародне співробітництво в антикорупційному напрямі; формування суспільної думки і виховання громадян у дусі нетерпимості до корупційних проявів; достатнє фінансування державного апарату в цілому та антикорупційних програм зокрема.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції є: органи прокуратури та Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції. Водночас у зазначеному законі не враховані інші органи, які формують та реалізують антикорупційну політику.

Відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [5] в Україні створено інституційну систему запобігання і протидії корупції. У 2015 році розпочинається становлення та розвиток Національного антикорупційного бюро України – для виявлення і розслідування корупційних злочинів вищих посадових осіб. У 2016 році розпочалася діяльність одного з ключових антикорупційних органів – Національного агентства з питань запобігання корупції – для упровадження інструментів попередження корупції та здійснення контролю за доброчесною поведінкою службовців.

Наказом Генерального прокурора України 22 вересня 2015 року в структурі Генеральної прокуратури України утворено Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру для нагляду за розслідуваннями НАБУ та підтримкою державного обвинувачення. У листопаді 2018 року почало роботу Державне бюро розслідувань, яке працює із справами, що пов'язані з корупцією, але не належать до компетенції НАБУ. У вересні 2019 року нарешті розпочав роботу Вищий антикорупційний суд, що розглядає справи топ-корупціонерів, які розслідує НАБУ. Розпорядженням Кабінету Міністрів України був призначений Голова Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, і з цього часу відбувається становлення зазначеного вище органу державної влади. Отже, протягом 2015 – 2019 рр. в Україні були утворені основні антикорупційні інституції [5-14].

Узагальнюючи викладене вище, виокремимо такі органи державної влади, що формують та реалізують антикорупційну політику: Національне антикорупційне бюро України, Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру, Національне агентство з питань запобігання корупції, Вищий антикорупційний суд, Державне бюро розслідувань, **Службу безпеки України, Національну раду з питань антикорупційної політики при Президенті України**, Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів.

У контексті нашого дослідження в якості окремого інституту антикорупційної інфраструктури розглядається громадянське суспільство, яке має відігравати активну роль у запобіганні та протидії корупції і до складу якого, в контексті дослідження, належать засоби масової інформації, неурядові організації та громадяни.

За період з 2015 по 2019 роки в напрямі забезпечення реалізації державної політики протидії корупції зроблено значні кроки, яких вимагали міжнародні організації та сучасний стан антикорупційної політики. Так, було утворено вищезазначені антикорупційні інституції, проведено реформу прокуратури, державної служби, створено систему контролю щодо запобігання конфлікту інтересів та доброчесності походження активів посадовців.

Слід зазначити, що в межах роботи Національного антикорупційного бюро України створені й діють територіальні підрозділи, які виявляють корупційні злочини в регіонах, що підвищує ефективність роботи Бюро в частині попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень у регіонах.

Проте слід зауважити, що функціонування створених в Україні антикорупційних інституцій допоки не є стовідсотково ефективним. Суттєвим недоліком їх роботи є відсутність чіткого механізму міжвідомчої координації, ефективного і системного використання всіх наявних ресурсів і засобів правоохоронних, контролюючих, фінансових, податкових, митних органів, потенціалу громадянського суспільства у вирішенні проблем подолання корупції. Неналежна координація взаємодії антикорупційних ін-

ституцій обумовлює відсутність відчутних змін у боротьбі з корупцією та знижує ефективність антикорупційної політики держави.

Доцільно, на нашу думку, створити централізований орган, який буде сполучною ланкою в системі державних антикорупційних органів, що забезпечить їх цілісність та ефективність, завданням якого буде збір, узагальнення та аналіз інформації про корупцію. Існування зворотного зв'язку між антикорупційними органами забезпечить зосередження інформації в одному місці.

На нашу думку, координацію основних антикорупційних органів можна зобразити схематично у такий спосіб (рис. 1).

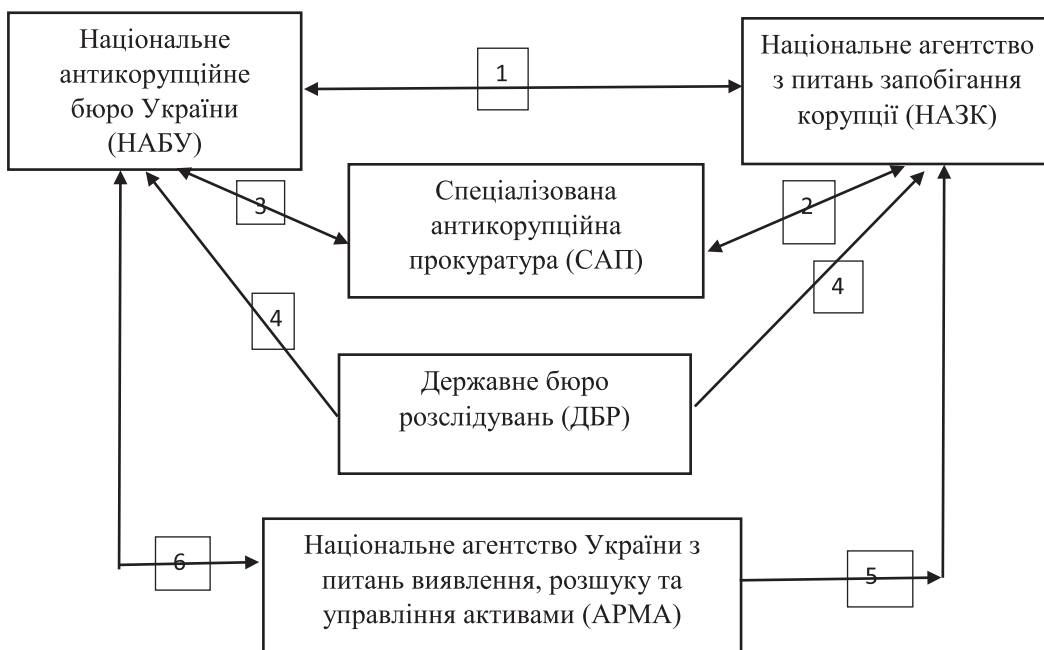

Рис. 1. Механізм координації діяльності антикорупційних органів [5-14]

- 1 – НАЗК здійснює перевірку декларацій, НАБУ скеровує запити на перевірку декларацій окремих осіб і починає розслідування після повної перевірки декларації НАЗК
- 2 – Спрямування зусиль САП на запобігання і протидію корупції в публічній і приватній сферах суспільних відносин, відшкодування завданих унаслідок вчинення корупційних правопорушень збитків; – розроблення, узгодження і виконання спільних заходів із НАЗК; підготовка пропозицій з удосконалення корупційного законодавства.
- 3 – Працівники САП здійснюють нагляд над слідством, яке проводять детективи НАБУ для забезпечення гарантій незалежності НАБУ.
- 4 – ДБР – запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, вчинених службовими особами НАБУ, керівником або прокурорами САП.
- 5 – АРМА забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері виявлення та розшуку активів, на які може бути накладений арешт.
- 6 – НАБУ здійснює розшук та арешт активів, які можуть бути арештовані; НАПВУ здійснює управління активами, на які накладено арешт або які конфісковано.

На ефективність діяльності антикорупційних органів впливають такі фактори: недостатня кількість фахівців з питань антикорупційної політики з відповідною кваліфікацією та досвідом діяльності; відсутність досвіду діяльності антикорупційних органів, урахування в роботі досвіду європейських та світових практик, що не завжди працює в нашій країні; антикорупційні органи повільно розпочали свою діяльність, оскільки дуже довго формувався їх кадровий склад; відсутня взаємодія зазначених антикорупційних органів, яка повинна бути врегульована в чинних нормативно-правових документах, водночас антикорупційні інституції дублюють діяльність одна одної.

Для підвищення ефективності антикорупційної політики доцільним є створення спільної інформаційної бази для обміну даними між антикорупційними органами, посилення співпраці між ними для формування баз даних осіб, які вчинили корупційне або пов'язане з корупцією правопорушення. Отже, робимо висновок, що створені антикорупційні організації не повністю виконують свої функції і завдання в межах антикорупційної політики, тому їх діяльність критикують іноземні експерти та громадськість. Внаслідок цього нагальним є питання удосконалення діяльності зазначених установ, з урахуванням пріоритетів розвитку державної антикорупційної політики, внесення змін до антикорупційного законодавства щодо уточнення завдань з реалізації антикорупційної політики із визначенням місця кожного антикорупційного органу та з метою усунення недоліків, які створюють умови для корумпованих суспільних відносин; визначення критеріїв ефективності їх роботи та показників результативності при виконанні антикорупційних заходів. Антикорупційні органи повинні бути у постійній взаємодії, формування спільної та єдиної діяльності антикорупційних органів є основою якісної боротьби з корупцією, мінімізації її проявів.

Також нагальним є питання впровадження ефективних механізмів повернення корупційних капіталів до офіційного сектору економіки за прикладом КНР. Це сприятиме вагомому наповненню державного бюджету, сприятиме зміцненню довгострокової стабільності та зорієнтованості національної економіки на стратегічний розвиток і зростання, зміцненню економічної безпеки України, підвищенню довіри громадян до дій влади в напрямі реалізації антикорупційної політики та забезпечення економічної безпеки держави.

Як зазначалося вище, боротьба з корупцією є завданням не тільки органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а й інститутів громадянського суспільства. У результаті досліджень громадські експерти дійшли висновку, що ефективній співпраці органів влади та інститутів громадянського суспільства в питаннях реалізації антикорупційної політики перешкоджають: небажання посадових осіб співпрацювати з громадськістю, орієнтація їх на власні інтереси шляхом збитків державним, недовіра до рекомендацій громадських організацій, відсутність державного фінансування співпраці посадовців з громадськістю [15, с.69]. Отже, необхідно підвищувати вміння державних службовців взаємодіяти з громадськістю шляхом проведення просвітницьких заходів щодо ефек-

тивності використання потенціалу інститутів громадянського суспільства в реалізації антикорупційної політики. Крім того, важливим є уніфікація звітності інститутів громадянського суспільства та декларування фінансового та майнового стану їх членів, з метою підвищення довіри до них та зниження ризику втрати ними орієнтованості на вирішення соціальних проблем. Особливістю менталітету наших громадян є засудження корупції як суспільної проблеми, проте й одночасне використання її як способу вирішення власних проблем. Тому необхідною є докорінна зміна суспільної свідомості, яка проявляється у формуванні в населення атмосфери жорсткого неприйняття корупції, оскільки значне зростання її масштабів є найбільш гострою проблемою нашої держави і суспільства сьогодні.

Узагальнення результатів ефективного застосування механізмів антикорупційних програм у зарубіжних країнах наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Світовий досвід застосування антикорупційних програм [15]

Суть заходу	Узагальнені емпіричні дані про ефекти від впровадження заходу	Країни з успішним досвідом впровадження заходу
Створення антикорупційної інституції	Успішно діє в країнах, які поборили корупцію. Країни, що розвиваються з високим рівнем корупції, не бачать потенційної користі від цього інструменту	Франція, Чилі, Гонконг, Австралія, Сінгапур, Естонія, Польща, Румунія, Великобританія, Нідерланди
Опитування громадської думки	Є інструментом більш точного формулювання громадських інтересів. Міжнародні огляди дозволяють виділити країни з «хронічною» корупцією	Франція, Польща, Швеція
Підвищення рівня оплати праці державним службовцям	Оскільки корупційні доходи часто виявляються домінуючими, короткострокового ефекту від цього заходу не виявлено	Ізраїль, Швеція, Грузія
Підвищення відповідальності за фінансову звітність	Виявлено лише незначний ефект зниження корупції	Великобританія, Естонія
Незалежні ЗМІ	Позначається на зниженні загального рівня корупції	Нідерланди, Данія
Незалежна судова система	Незалежність судової системи однозначно знижує рівень корупції	Швеція
Наявність громадських антикорупційних організацій	Проводять незалежний моніторинг рівня корумпованості, роз'яснення антикорупційного законодавства, що сприяє зниженню рівня корупції	Швеція, Ізраїль, Великобританія

Децентралізація прийняття рішень	Зменшення втручання держави в економічні процеси та регламентування сфери послуг веде до зниження корупції	Франція
Стандарти поведінки державного службовця	Дотримання державними службовцями чітко прописаних правил веде до зниження рівня корупції	Великобританія, Нідерланди, Німеччина, Швеція, Данія, Фінляндія
Побудова інноваційної моделі електронної держави	Запровадження електронного урядування для забезпечення максимального спрощення і доступності, забезпечення вільного доступу до інформації, підвищення технологічного рівня обслуговування з метою зниження ризиків від дискреційних прав чиновників	Естонія, Сінгапур, Японія, Південна Корея
Розвиток суспільної антикорупційної моралі	Антикорупційна просвітницька діяльність, добровільні інформатори, які отримують заохочення від вартості матеріальної шкоди, що встановлена за його інформацією	Швеція, США, Данія, Фінляндія, Нідерланди
Відсутність спеціального закону про корупцію	Корупція є частиною кримінального злочину. Принципи попередження та застереження вчинення корупційних злочинів закладені у кожному нормативно-правовому акті, що визначають конкретну сферу діяльності, а не вид злочину	Фінляндія, Данія
Моніторинг потенційних місць виникнення корупції	Розробка системи моніторингу можливих місць виникнення корупційних дій у державних та громадських організаціях і безперервний контроль діяльності осіб, що там працюють	Нідерланди, Румунія, Ізраїль
Застосування «агресивних» методів	Конфіскація майна корупційного походження, навіть якщо набувачами є спадкоємці корупціонера	Румунія, Німеччина

Світовий досвід протидії корупції показує, що універсальних методів проти неї не існує, кожній державі притаманні свої ефективні методи. Хоча можемо констатувати, що механізми протидії корупції в зарубіжних країнах принципово не відрізняються. Кожна країна обирає свій шлях державної антикорупційної політики, ґрунтуючись на міжнародних стандартах у цій сфері.

Висновки. Проведене дослідження організаційно-інституційного забезпечення реалізації державної політики протидії корупції дало можливість сформулювати такі висновки:

1. Пріоритетними завданнями діяльності антикорупційних організацій щодо запобігання та боротьби з корупцією повинні стати:

- антикорупційна просвіта, спрямована на підвищення рівня громадянської свідомості та поширення суспільного несприйняття корупції як суто негативного явища шляхом запровадження різних антикорупційних освітніх програм та проєктів;
- авангардна роль інституцій громадянського суспільства, наявність їх у складі наглядових рад при всіх органах публічної влади, силових міністерствах та спеціалізованих антикорупційних установах, делегування громадським організаціям функцій моніторингу та аудиту антикорупційної політики, обов'язкової незалежної попередньої експертизи нормативно-правових та державно-управлінських актів;
- переважання превентивних та заохочувальних антикорупційних заходів над репресивними з одночасним підвищенням як інституційної незалежності, так і рівня професійності та ефективності діяльності співробітників антикорупційних структур задля створення умов невідворотності покарання для всіх корупціонерів;
- створення антикорупційних приймалень та гарячих телефонних ліній, широке використання інтернет-ресурсів та створення спеціальних сайтів для оперативного реагування на отриману інформацію від громадян про корупційні випадки з уведенням суворої відповідальності за нежиття заходів щодо оперативного розгляду таких повідомлень.

Чинники успішної протидії корупції, апробовані міжнародною спільнотою, це насамперед чітке регламентування дій та етичних стандартів діяльності посадових осіб усіх рівнів, відповідальність за їх порушення, відкритість влади, прозорість і зрозумілість процедур ухвалення державних рішень, дієві механізми контролю за діяльністю державних органів з боку громадянського суспільства, свобода слова та незалежність засобів масової інформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мандибура В.О. Корупція: інституційна сутність та механізми подолання : монографія. Київ : Парлам. вид-во, 2017. 488 с.
2. Серьогін С.М., Баштанник В. В., Липовська Н. А. [та ін.] Антикорупційна політика держави: складові та напрямки реалізації : навч. посіб. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2012. 478 с.
3. Соловийов В. М. Запобігання і протидія корупції в державному управлінні України : монографія. Київ : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2012. 508 с.
4. Черленяк І. І. Формування інституту політичної відповідальності в умовах становлення політико-еволюційних циклів в Україні// Стратегічні пріоритети, 2006. Вип. 1. с. 11-17.
5. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 р. №5/2015. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html>
6. Про Національне агентство з питань запобігання корупції: Постанова Кабінету міністрів України від 18.03.2015 р. № 118. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-2015-п> (дата звернення 27.12.2019).
7. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1679-VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення 27.12.2019).

8. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 р. № 1698-VII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> (дата звернення 27.12.2019).
9. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення 27.12.2019).
10. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 р. № 794-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/794-19> (дата звернення 27.12.2019).
11. Про Вищий антикорупційний суд : Закон України від 7.06.2018 р. 2447-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2447-19> (дата звернення 27.12.2019).
12. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів : Закон України від 10.11.2015 р. № 772-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/772-19> (дата звернення 27.12.2019).
13. Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції : Наказ Генерального прокурора України від 16.01.2013 р. № 1/1гн. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102
14. Альтернативний звіт з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики / за заг. ред. М.І. Хавронюка; І.Б. Каліушко, В.П. Тимошук та ін. Київ, 2017. 445с.
15. Huther J., Shah A. Anti-corruption Policies and Programs: A Framework for Evaluation. // World Bank: Policy Research Working Paper. No 2501, 2000. (URL: <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstractid=632571> (valid 01.05.2010)).

REFERENCES

1. Mandybura, V.O. (2017). *Koruptsiya: instytutsiyna sutnist' ta mekhanizmy podolannya* [Corruption: Institutional Essence and Mechanisms for Overcoming]. Kyiv, 488 [in Ukrainian].
2. Serohin, S. M., Bashtannyk, V. V., Lypovska, N. A. et al. (2012). *Antykoruptsiyna polityka derzhavy: skladovi ta napryamky realizatsiyi* [Anti-corruption policy of the state: components and directions of realization]. Dnipropetrovsk, 478 [in Ukrainian].
3. Solovyov, V. M. (2012). *Zapobihannya i protydiya koruptsiyi v derzhavnomu upravlinni Ukrainy* [Prevention and Counteraction of Corruption in Public Administration of Ukraine]. Kyiv, 508 [in Ukrainian].
4. Cherleniak, I. I. (2006). *Formuvannya instytutu politychnoi vidpovidalnosti v umovakh stanovlennia polityko-evoliutsijnnykh tsykliv v Ukraini* [Formation of Institute of Political Responsibility in the Conditions of Formation of Political-Evolutionary Cycles in Ukraine]. *Stratehichni prioritytety – Strategic Priorities*, 1, 11-17 [in Ukrainian].
5. *Pro Stratehiyu staloho rozvytku «Ukrayina – 2020»: Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 12.01.2015 r.* [About the Sustainable Development Strategy «Ukraine - 2020»] №5/2015. Retrieved from <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html> [in Ukrainian].
6. *Pro Natsionalne ahentstvo z pytan zapobihannya koruptsiyi: Postanova Kabinetu ministriv Ukrayiny* [About the National Agency for Prevention of Corruption: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. № 118. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-2015-p> (date of access 27.12.2019). [in Ukrainian].
7. *Pro prokuraturu* [About the prosecutor's office]. *Zakon Ukrayiny vid 14.10.2014 r.* № 1679. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (date of access 27.12.2019). [in Ukrainian].
8. *Pro Natsionalne antykoruptsiyne byuro Ukrayiny* [About the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine]. *Zakon Ukrayiny vid 14.10.2014 r.* № 1698-VII. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> (date of access 27.12.2019). [in Ukrainian].

9. *Pro zapobihannya koruptsiyi [On the prevention of corruption]. Zakon Ukrayiny vid 14.10.2014 r. № 1700-seven.* Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (date of access 27.12.2019). [in Ukrainian].
10. *Pro Derzhavne byuro rozsliduvan [About the State Bureau of Investigation]. Zakon Ukrayiny vid 12.11.2015 r. № 794-eight.* Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/794-19> (date of access 27.12.2019). [in Ukrainian].
11. *Pro vyshchyy antykoruptsiynyy sud [About the Supreme Anti-Corruption Court]. Zakon Ukrayiny vid 7.06.2018 r. 2447-eight.* Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2447-19> (date of access 27.12.2019). [in Ukrainian].
12. *Pro Natsionalne ahentstvo Ukrayiny z pytan vyvazhennya, rozshuku ta upravlinnya aktyvamy, oderzhanymy vid koruptsiynykh ta inshykh zlochyniv [About the National Agency of Ukraine for Detection, Investigation and Management of Assets Obtained from Corruption and Other Crimes]. Zakon Ukrayiny vid 10.11.2015 r № 772-eight.* Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/772-19> (date of access 27.12.2019). [in Ukrainian].
13. *Pro koordynatsiyu diyalnosti pravookhoronnykh orhaniv u sferi protydyi zlochynnosti ta koruptsiyi [On coordination of law enforcement agencies in the field of combating crime and corruption]. Nakaz Heneralnoho prokurora Ukrayiny vid 16.01.2013 r. № 1/1hn.* Retrieved from http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102 [in Ukrainian].
14. Khavronyuka, M.I., Kaliushko, I.B., & Tymoshchuk, V.P. (Eds.). (2017). *Alternatyvnyy zvit z otsinky efektyvnosti vprovadzhennya derzhavnoyi antykoruptsiynoyi polityky [lternative report on the evaluation of the effectiveness of the implementation of the state anti-corruption policy].* Kyiv, 445 [in Ukrainian].
15. Huther, J., & Shah, A. (2000). *Anti-corruption Policies and Programs: A Framework for Evaluation.* *World Bank: Policy Research Working Paper*, 2501. Retrieved from <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstractid=632571> (date of access 01.05.2010) [in English].

УДК 330.837:328.185

DOI: 10.24144/2078 – 1431.2020.1(24).173–183

Олена Маслиган,
кандидат економічних наук, доцент
Отокар Касинець,
старший викладач кафедри туризму і географії
Мукачівський державний університет

ІНТЕГРАЦІЙНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ СФЕРИ ТУРИЗМУ ТА РЕКРЕАЦІЇ У ФОКУСІ ПЕРЕВАГ І ПЕРСПЕКТИВ РЕГІОНАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

З метою максимізації мультиплікативного ефекту для економіки регіонів необхідним є пошук шляхів посилення взаємозв'язку та взаємодоповнюваності підприємств сфери рекреації та туризму.

Разом з тим відносини підпорядкованості між органами управління і керованою сукупністю суб'єктів, властиві вітчизняному регіональному управлінню, не здатні генерувати ефекти у різних ланках виробничого ланцюга: від формування до реалізації міжгалузевого комплексного туристичного продукту, а отже, не здатні забезпечити мультиплікативний ефект. Це пов'язано з відсутністю інтеграційного розвитку сфери туризму і рекреації.

У статті висвітлено формування інтеграційної моделі розвитку сфери туризму та рекреації у фокусі переваг та перспектив регіонального управління.

Наголошується, що галузевий принцип регіонального управління вітчизняною сферою туризму та рекреації поступово замінюється новим -мережевим.

Ключові слова: мережевий принцип, сфера туризму та рекреації, регіональне управління, управлінський вплив, галузевий принцип.

The problem of study. According to Strategy Partners and UNWTO the tourism and recreation area is defined as a most advantageous in terms of multiplier effect for the Region economically in comparison with sectors on processing of oil products, manufacture of machinery and equipment. It needs to find ways of strengthening the link and complimentary of an enterprise tourism and recreation area to maximize of multiplier effect for the region's economies.

And, at the same time, we have identified that inherent in domestic regional management reporting lines between administration and managed by a multitude of actors, fail to generate of effects in different layer production chain from forming to realize intersectional comprehensive tourist product, and therefore fail to ensure multiplier effect. This is due to lack of integral development of tourism and recreation area. However, the nature formation, such a model had not been taken up adequately in the scientific literature.

The purpose of the article is to develop patterns of integration development of tourism and recreation area in focus advantages and prospects regional office.

Methods. By the study process the following general scientific and specific methods used: comparative, structural, historical, system-based review techniques, sifting and interpreting and logical.

The results of the study have led to the conclusion, with regard to disabilities of sectorial basis regional management of tourism and recreation area, it is gradually being replaced by Network principle. Network principle of regional management produces cluster formation, which, at its core are networks sectorial and cross-sectorial structures.

Network principle of regional management of the tourism and recreation area is described by numerous integration processes, it is addressed to:

- Support and encouragement integration structures, in particular on the structure regional market; sectorial and cross-sectorial structures;
- Promotion of innovative integration structure, in other words, is aimed at knowledge production and innovation implementation armed of development competitiveness of disciplinary objects at the territorial level;
- Promotion of investment activity, in direction development or renewal logistical basis in tourism and recreation area and job creation;
- Specificity of integration processes, which are forming taking into account more challenging regional management.

Prospects for further research consist of being able incorporating the results in the process of formation of the theoretical framework of management cluster development the tourism and recreation.

Keywords: Network principle; tourism and recreation area; regional management; managerial influence; sectorial principle.

Постановка проблеми. Згідно із сучасним законодавством України, під регіоном слід розглядати частину території, яка володіє сукупністю природних, соціально-економічних, національних, культурних та інших умов [5, с. 101]. Регіон ідентифікують як окрему одиницю, що вирізняється від інших територій за певними ознаками та характеристиками (щодо цілісності та взаємозв'язку складових елементів тощо), але перебуває з ними у взаємозв'язку. Таке твердження пов'язане з тим, що регіони виділяються із загальної території відповідно до певних цілей та завдань розвитку, основою яких є формування адекватного управлінського впливу, та існуючі міжрегіональні зв'язки. Залежно від тлумачень особливостей управлінського впливу поняття регіону по-різному трактується у довідковій та економічній літературі.

Категорія регіону як об'єкта регіонального управління складна та багатогранна за своєю сутністю, а її базовими концептами (змістовими поняттями) є: 1) виділення із загальної території на основі певних ознак і характеристик; процес виділення регіонів може бути дещо відмінним від існуючого політичного або адміністративного поділу; 2) наявність міжрегіональних та внутрішньо регіональних зв'язків; 3) система управління регіоном, що характеризується наявністю відносин підпорядкованості між органами управління та керованими ними об'єктами; 4) регіональні аспекти управління, до яких можна віднести: рівень економічного розвитку;

рівень доходів населення; рівень розвитку малого бізнесу; освоєння території та рівень розвитку інфраструктури [3, с. 38].

Розглядаючи регіон як категорію регіонального управління, можна виокремити об'єктивні проблеми регіонального розвитку. Так, починаючи з 2008 р. динаміка економічного розвитку регіонів характеризується тривалим періодом економічного спаду. Це особливо відчутно в економічно відсталих регіонах, що мають міста-аутсайтери: наприклад, м. Погребище (Вінницька обл.), Берестечко (Волинська обл.), Берегове (Закарпатська обл.), Жовті Води (Дніпропетровська обл.), Овруч (Житомирська обл.), Калуш (Івано-Франківська обл.), Дубляни (Львівська область) та ін. Практично всі економічно відсталі регіони, що займають територію міста, є районними центрами або містами обласного значення, відповідно у минулому вони відігравали значну роль у соціальному та економічному житті країни. Однак сьогодні потенціал цих регіонів втрачено, як наслідок: недостатній рівень розвитку соціальних послуг, занепад містоутворюючих підприємств; низькі темпи будівництва; низькі темпи оновлення інфраструктури. У зв'язку з цим об'єктом пильної уваги регіонального управління повинні бути такі сфери діяльності, що здатні викликати найбільший мультиплікативний ефект у регіональній економіці (як у соціальній, так і в економічній площинах).

Згідно з даними аналітики Strategy Partners та Всесвітньої туристичної організації United Nations World Tourism Organization (UNWTO), саме сфера рекреації та туризму є найбільш вигідною з точки зору мультиплікативного ефекту для економіки регіонів (у т.ч. у економічно відсталих) порівняно з галузями з переробки нафтопродуктів, виробництва машин та обладнання. При цьому для максимізації мультиплікативного ефекту для економіки регіонів необхідним є пошук шляхів посилення взаємозв'язку та взаємодоповнюваності підприємств сфери рекреації та туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку галузей, що забезпечують мультиплікативний ефект для економіки регіонів, досліджуються у працях Івасюка В.В, Чумака Н.С. [3], Бойко М. [1], А.Н.Тищенко, И.А. Кизим, А.И. Кубах [8]. Названими науковцями викладено теоретичні передумови та обґрунтовано доцільність вирішення проблем розвитку сфери туризму як складової світового ринку товарів і послуг. Разом з тим, основна увага науковців приділена дослідженню туристичної привабливості країн на основі матеріалів статистичного спостереження Всесвітнього економічного форуму або особливостям регіонального управління сферою туризму та рекреації в цілому. Проте основна проблема економіки регіонів полягає в тому, що властиві вітчизняному регіональному управлінню відносини підпорядкованості між органами управління і керованою сукупністю суб'єктів не здатні генерувати ефекти у різних ланках виробничого ланцюга від формування до реалізації міжгалузевого комплексного туристичного продукту, а отже, не здатні забезпечити мультиплікативний ефект. Це пов'язано з відсутністю інтеграційного розвитку сфери туризму та рекреації, однак особливості формування такої моделі не знайшли висвітлення у науковій літературі.

Мета статті (постановка завдання) полягає у формуванні інтеграційної моделі розвитку сфери туризму та рекреації у фокусі переваг і перспектив регіонального управління.

Результати дослідження. З 50-х років ХХ ст. сукупний дохід країн світу від міжнародного туризму становить 7% від загального обсягу міжнародного експорту та 3% від міжнародного експорту послуг [3, с. 4; 9]; темпи зростання обсягів світових туристичних потоків щорічно становили 6 %, а валютні надходження від туристичної діяльності – 14 % (це вище, ніж середньорічні темпи зростання світової економіки) [1, с. 24; 7]. При цьому прогнозується подальший щорічний, щодо сукупних туристичних потоків, ріст на рівні 4–5 % та відповідне збільшення доходів регіональних економік від міжнародних туристичних поїздок на 5–7 % [1, с. 24; 7]. Окрім прямого впливу на економіку регіонів, туристична сфера має непрямий вплив (який власне і відомий як «ефект мультиплікації» [1, с. 24-25]). Це додатковий дохід економіки регіону, що формують витрати туриста від купівлі товарів і послуг у цьому регіоні. Такий вплив синтезує також повторні витрати туристів у регіоні. У зв'язку з виокремленими перевагами у стратегії розвитку України розвиток сфери туризму та рекреації є пріоритетним напрямом.

Сфера туризму та рекреації знаходиться на початковій стадії свого розвитку, і це незважаючи на значний природно-рекреаційний потенціал (далі – ПРП). Хоча Україна вважається однією з найменш забезпечених у Європі країн за запасами місцевих водних ресурсів (1 тис. куб. м на 1 жителя), її ПРП характеризується значними лісовими, фауністичними ресурсами та значною площею рекреаційних територій, придатних для створення санаторно-курортних установ, баз відпочинку, туристичних маршрутів. Так, загальна площа лісових ділянок, які належать до лісового фонду України, становить 10,4 млн. га (в т. ч. вкриті лісовою рослинністю – 9,6 млн. га.). Площа освоєних та потенційних рекреаційних територій становить 12,8% від загальної території країни. Крім того, наразі в Україні розвідано близько 90 родовищ мінеральних вод, наявні термальні води, які є цінним природно-рекреаційним ресурсом. У сумарному обчисленні природно-рекреаційний потенціал України становить 9,6 % від його сукупної величини серед всіх країн світу.

У 2015 р. Україна не потрапила до рейтингу країн, привабливих для туризму та рекреації. Це пов'язано з регіональними аспектами управління, зокрема галузевий принцип управління у цій сфері на сучасному етапі розвитку регіональної економіки демонструє свою недостатню ефективність.

Так, до 60-х років у більшості країн світу (США, Великобританії, Німеччині) застосовувався галузевий принцип (основа) регіонального управління сферою туризму та рекреації [9]. Такий принцип, іноді у дещо трансформованому вигляді, використовується в регіональному управлінні України і сьогодні.

Регіональне управління ґрунтувалося на підтримці відносин прямої підпорядкованості (лінійних) між органами управління і керованою су-

купністю суб'єктів, що забезпечують: туристичний сервіс; сервіс підтримки; планування та розвиток туризму. При цьому підприємства сфери рекреації і туризму розглядалися як важливі об'єкти такого управління, створені для виробництва туристичного продукту, з метою задоволення суспільних потреб у відпочинку.

Відповідно до наукової літератури можна виділити таку специфіку управління сферою туризму та рекреації, що ґрунтується на принципах галузевого управління:

- форма власності, на якій засноване кожне конкретне підприємство, має значення лише для виявлення ступеня та форми галузевого (керуючого) впливу;
- віднесення підприємства до відповідної галузі здійснюється за однорідністю виробничої чи іншої діяльності;
- до інших об'єктів галузевого управління можуть належати різні структурні підрозділи галузі (господарські, культурні, медичні), в певних адміністративно-територіальних одиницях – відповідні міністерства та департаменти, в областях, районах, містах – відповідні галузеві відділи й управління державних органів виконавчої влади;
- управлінський вплив забезпечується системою централізованих і оперативних засобів організації функціонування підпорядкованих систем спеціальної компетенції з боку органів виконавчої влади; реалізується у межах технічної політики, фінансування, науково-технічного забезпечення, роботи з кадрами, здійснення контролю та обліку.

При застосуванні принципів галузевого управління сферою туризму та рекреації забезпечувався тісний зв'язок із міжгалузевим і регіональним управліннями, що забезпечувало поєднання централізованого управління з самостійністю та ініціативністю. Проте у випадках, коли вторинними виробничими підрозділами є багатогалузеві відділки, в туристичній сфері є можливість формування тріступінчастої структури управління.

Це автоматично створює труднощі, пов'язані з дублюванням функцій об'єктів управлінського впливу. Внаслідок цього виникає система подвійного підпорядкування об'єктів галузевого управління – керівника і головних спеціалістів, як наслідок [4, с. 32-58]:

- інтегрується ризик неузгодженості у роботі, зростання витрат часу на координацію діяльності, вирішення виробничо-господарських питань;
- виникають труднощі для керуючих, пов'язані з недостатнім рівнем їх кваліфікації, оскільки їх діяльність дуже різноманітна та вимагає різнобічної підготовки (зростають витрати на консультаційні послуги);
- створюються умови для звуження фронту контролю (кількості безпосередньо підлеглих керівнику виробничих підрозділів або виконавців), разом з тим збільшується кількість ступенів управління на кожному конкретному підприємстві сфери туризму та рекреації, що призводить до подовження ліній комунікацій в отриманні ін-

формації та віддаванні команд, до зниження оперативності управління;

- за окресленого принципу управління не забезпечується необхідне підвищення конкурентоспроможності регіону та швидкий розвиток економіки.

Крім того, навіть у двохступінчастих структурах, що ґрунтуються на принципі галузевого управління (коли конкретні підрозділи з виробництва туристичних послуг не створюються, а управління відповідними галузями чи видами виробництва передають головним спеціалістам, яким безпосередньо підпорядковуються виробничі групи, завідувачі об'єктів рекреаційного господарства та керівники обслуговуючих виробництв), окреслені труднощі не усуваються, що наочно підтверджується даними табл. 1.

Таблиця 1

Аналіз недоліків структур управління сферою туризму та рекреації, що діють на принципах галузевого управління
(сформовано за даними об'єктів галузевого управління)

Об'єкти галузевого управління **	Структура управління		Трансформація структур управління сферою туризму та рекреації	Недоліки					
	Двоступінчаста	Триступінчаста		1	2	3	4	5	6
Тернопільська	+	-	-	-	-	+	-	+	+
Київська	+	-	Галузевий принцип поступово замінюється новим мережевим	-	-	+	-	+	+
Харківська				-	-	+	-	+	+
Закарпатська	+	-	Перехід до двоступінчастої структури галузевого управління	-	-	+	-	+	+
Івано-Франківська	-	+	Галузевий принцип поступово замінюється новим мережевим	+	+	+	+	-	+
Львівська	-	+		+	+	+	+	-	+
Миколаївська	-	+	Галузевий принцип поступово замінюється новим мережевим	+	+	+	+	-	+
Одеська	-	+		+	+	+	+	-	+
Сумська	-	+	-	+	+	+	+	-	+

Примітка.

* (1) неузгодженість у роботі; (2) зростання витрат часу на координацію діяльності, вирішення виробничо-господарських питань; (3) труднощі керуючих, діяльність яких дуже різноманітна і вимагає різнобічної підготовки; (4) зниження оперативності управління; (5) складність добору кадрів відповідної кваліфікації; (6) низька ефективність розвитку та конкурентоспроможності об'єктів підпорядкування;

** міністерства та департаменти, в областях, районах, містах – відповідні галузеві відділи й управління державних органів виконавчої влади, різні структурні підрозділи галузі (господарські, культурні, медичні).

Так, до недоліків вітчизняних структур управління сферою туризму та рекреації, що діють на принципах галузевого управління, слід віднести: 1) неузгодженість у роботі; 2) зростання витрат часу на координацію діяльності, вирішення виробничо-господарських питань; 3) труднощі керуючих, діяльність яких дуже різноманітна та вимагає різнобічної підготовки; 4) зниження оперативності управління; 5) складність добору кадрів відповідної кваліфікації; 6) низьку ефективність розвитку та конкурентоспроможності об'єктів підпорядкування.

Наприклад, перехід до двоступінчастої структури галузевого управління, зокрема в межах Закарпатської області, здійснювався також за рахунок поглиблення спеціалізації відділків, очолюваних спеціалістами відповідного профілю, та централізації функцій виробництва туристичних продуктів. У зв'язку з цим було досягнуто [2]: 1) спрощення організаційної структури управління та системи комунікацій між ієрархічними рівнями системи; 2) підвищення оперативності управління (кількість управлінських рівнів не змінюються, зменшуються витрати на утримання апарату управління на 10%); 3) підвищення рівня організаційного розпорядництва і технологічного керівництва (в одній особі представлено керівника галузі та головного спеціаліста); 4) зміцнення єдиноначальності оперативно-розпорядчого впливу на всіх ділянках роботи; 6) формування оптимальних норм управління й обслуговування для керівників і спеціалістів господарства.

Разом з тим: 1) виникають значні проблеми із доббором кадрів відповідної кваліфікації (для одночасного здійснення внутрішньогалузевої спеціалізації, концентрації виробництва туристичного продукту). Крім того, на фоні управління сферою туризму та рекреації, що ґрунтується на галузевих принципах, не забезпечується належний рівень економічного розвитку та конкурентоспроможності, спостерігається занедбаність багатьох туристично-привабливих територій; невизначеність щодо їх принадності; нездатність залучити інвестиції. Характерним прикладом є Буцький каньйон – природна перлина Маньківського району Черкаської області, яку називають українською Швейцарією, або Клеванський замок 1475 р. (сmt. Клевань, що в Рівненському районі Рівненської області). Ці туристичні об'єкти занедбані, мають нерозвинену інфраструктуру, тому не забезпечують мультиплікативного ефекту для економіки регіонів.

У зв'язку із зазначеними недоліками, з 60-х років ХХ ст. галузевий принцип управління сферою туризму та рекреації поступово замінюється новим мережевим, більш ефективним підходом. Це передбачає розвиток сфери туризму та рекреації на територіальному рівні, ґрунтуючись на створенні мережевих структур, до складу яких можуть входити галузеві, міжгалузеві структури та структури регіонального ринку[7]. Мережевий принцип регіонального управління продукує формування кластерів, які за своєю суттю є мережевими галузевими або міжгалузевими структурами.

Світова практика довела, що кластерний підхід демонструє більше можливостей у фокусі переваг та перспектив регіонального управління. Наприклад, повністю кластеризовані фінська та скандинавська сфери туризму і рекреації в економіках усіх регіонів [2]. У США та ряді країн

Перської затоки до 52% підприємств цієї сфери виробляють послуги за кластерною моделлю (при цьому підприємства кластеру, які локалізовані в одному регіоні, максимально використовують наявний природний, кадровий та інтеграційний потенціали [2]). Кластерний підхід до розвитку сфери туризму та рекреації у регіонах дозволяє:

- бізнесу інтегруватися та використовувати такі інтегративні структури, як джерело спільного доходу. За рахунок інтеграції бізнесу ділові відносини трансформуються в інтеграційні, а їх учасники отримують вищий дохід від надання туристичних послуг порівняно з незалежними бізнес-одиницями. Так, для США різниця доходів від надання послуг кластеризованими суб'єктами сфери туризму та рекреації на 30-36% вища, ніж у одиночних, у країнах Південно-Східної Азії (АСЕАН) на 50-55%, у країнах Перської затоки – 54-64% [10, с. 176]. При цьому із часом ця різниця зростає (табл. 2);

Таблиця 2

Аналіз особливостей та різниці доходів від надання послуг кластеризованими суб'єктами сфери туризму та рекреації та одиночними (некластеризованими)*

Регіони	(-:+) різниця доходів від надання послуг кластеризованими суб'єктами сфери туризму та рекреації та одиночними (некластеризованими),%					Особливості підвищення доходів від надання послуг кластеризованими суб'єктами		
	2000 2002 2004	2006 2008	2010 2012	2014	2016 2018	Вплив на депресивні регіони	Інтеграція бізнесу	Агрегування
США	20-27	27-32	29-33		30-36	Суцільний або точковий	Структури регіонального ринку, галузеві та міжгалузеві структури	Агрегування діяльності структури в одну систему з урахуванням специфіки прояву інтеграційних процесів
Країни Південно-Східної Азії (АСЕАН)	33-42		35-49		50-55	точковий вплив		
Країни Перської затоки	50-55	50-57	54-59	54-60	54-69			

*Сформовано на основі [10, с. 174-176]

- структурам управління сферою туризму та рекреації реалізувати суцільний або точковий вплив на галузеві або міжгалузеві структури депресивних регіонів (оскільки він може бути впроваджений у межах спеціальних проектів шляхом створення умов для підвищення інноваційної активності господарюючих суб'єктів [10, с. 403]);

- суб'єктам бізнесу на території регіону агрегувати діяльність в одну систему, щоб реалізувати розвиток і забезпечити перехід до виробництва знань та конкурентоспроможних інноваційних продуктів і послуг [10, с. 403].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Галузевий принцип регіонального управління вітчизняною сферою туризму та рекреації поступово замінюється новим – мережевим. Мережевий принцип регіонального управління продукує формування кластерів, які за своєю суттю є мережевими галузевими або міжгалузевими структурами.

Мережевий принцип регіонального управління сферою туризму та рекреації характеризується різними інтеграційними процесами та орієнтований на:

1) підтримку та стимулювання розвитку інтеграційних структур, зокрема структури регіонального ринку (наприклад у ланцюгах створення вартості); галузевих та міжгалузевих структур;

2) стимулювання інноваційних інтеграційних структур, спрямованих на виробництво знань і впровадження інновацій з метою розвитку конкурентоспроможності об'єктів підпорядкування на територіальному рівні;

3) стимулювання інвестиційної активності у напрямках розвитку або оновлення матеріально-технічної бази сфери туризму та рекреації; створення нових робочих місць;

4) специфічність прояву інтеграційних процесів, які формуються з урахуванням:

- особливостей споживання (індивідуальних особливостей споживачів);
- характеру послуг (спеціалізації, характеру пропозиції, характеристик послуг);
- технологічних процесів (специфіки операційної системи, що залежна від виробників туристичного продукту, посередників надання туристичних послуг, іншого бізнесу, що бере участь в обслуговуванні);
- профілю діяльності (профілюючого напрямку діяльності, що визначає напрями об'єднання партнерів у процесах створення та реалізації туристичного продукту);
- пов'язаності процесів (залежності: така пов'язаність можлива для турагентської діяльності, що залежна від туроператора в процесі реалізації туристичного продукту);
- розташування природно-рекреаційних ресурсів (зокрема інтеграція та залежність від складу, стану таких ресурсів і потреб щодо диференціації місць реалізації туристичного продукту, адже слід враховувати, що місце реалізації туристичного продукту часто територіально віддалене від місця локалізації туристично-рекреаційних ресурсів);

5) підвищення складності управління економікою регіону, оскільки зумовлює необхідність:

- поєднання елементів мережевих структур у єдиному управлінському циклі; постійного розширення й ускладнення організаційних структур управління із відповідною організаційною регламентацією їх функціонування та розвитку;
- створення єдиного стратегічного центру управління мережевою структурою (за рахунок інтегрування зусиль для забезпечення її життєстійкості та сталості функціонування).

Перспективи подальших досліджень полягають у можливості використання отриманих результатів у процесі формування теоретичної платформи управління розвитком кластерів туризму та рекреації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко М. Ефект мультиплікації у туризмі: обмеження та можливості // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2016. № 4. С. 23-32.
2. Головня Ю.І. Формування агропромислових кластерів як фактор інноваційного розвитку в посткризових умовах // Ефективна економіка.2013. № 4. URL.: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1921>
3. Івасюк В.В., Чумак Н. С. Міжрегіональні зв'язки, як один із чинників впливу на конкурентоспроможність. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/27487/1/023-038-038.pdf>
4. Основи регіонального управління в Україні: підручник / авт.-упоряд.: В. М. Вакуленко, М. К. Орлатий, В. С. Куйбіда та ін.; за заг. ред. В.М. Вакуленка, М.К. Орлатого. К.: НАДУ, 2012. 576 с.
5. Пак В. Теоретичні основи міждержавного регіонального управління // Ефективність державного управління. 2015. Вип. 45. С. 101-107. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnistvo_1/edu_45/fail/14.pdf
6. Сімків Л. Є. Проблеми диспропорційного розвитку регіонів України та шляхи їх подання // Інноваційна економіка. Тернопіль, 2013. №6(44). С. 122-128.
7. Тищенко А.Н., Петрова Н.Б. Особенности формирования туристского кластера. Социально-экономическое развитие Украины и её регионов: проблемы науки и практики. Харьков: ИД «Инжэк», 2010. 323 с.
8. Экономический потенциал региона: анализ, оценка, диагностика: монография /А.Н.Тищенко, И.А.Кизим, А.И.Кубах [и др.]. Х.:ИД «ИНЖЕК», 2005. – 176 с.
9. Офіційний сайт The World Tourism Organization is a specialized agency of the United Nations. UNWTO. URL: www.unwto.org
10. Li Jong Analysis of financial statements of tourism and recreation sectors of the world economy: additional disclosures // The materials of report.: Ernst & Young, 2019. – pp. 614.

REFERENCES

1. Boiko, M. (2016). *Efekt mulytyplikatsii u turyzmi: obmezhennia ta mozhlyvosti. Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo* [Multiplier effect in tourism: limitations and opportunities. Foreign trade: economy, finance, law]. Vol. 4, 23-32 [in Ukrainian].
2. Holovnia, Yu. I. (2013). *Formuvannia ahropromyslovykh klasteriv yak faktor innovatsiinoho rozvytku v postkryzovykh umovakh* [The formation process of agro-industrial clusters as a factor of innovative development in post-disaster settings]. *Efektivna ekonomika – Strong economy*, Vol 4. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1921>[in Ukrainian].

3. Ivasiuk, V.V., & Chumak, N.S. (2014). *Mizhrehionalni zviazky, yak odyz iz chynnykiv vplyvu na konkurentospromozhnist* [Interregional ties as one of the factors influencing competitiveness]. Retrieved from <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/27487/1/023-038-038.pdf> [in Ukrainian].
4. Vakulenko, V. M., Orlatyi, M.K., Kuibida, V. S. et al. (2012). *Osnovy rehionalnoho upravlinnia v Ukraini* [Bases of regional governance in Ukraine]: V.M. Vakulenko, M.K. Orlatyi (Eds.). Kyiv: NADU [in Ukrainian].
5. Pak, V. (2015). *Teoretychni osnovy mizhderzhavnogo rehionalnoho upravlinnia* [The theoretical framework of intergovernmental regional office]. *Efektivnist derzhavnogo upravlinnia – The effectiveness of the public administration*, 45, 101-107. Retrieved from http://www.lvivacademy.com/vidavniststvo_1/edu_45/fail/14.pdf [in Ukrainian].
6. Simkiv, L. Ie. (2013). *Problemy dysproportsiinoho rozvytku rehioniv Ukrainy ta shliakhy yikh podannia* [The problem of disproportionate of regional development in Ukraine and ways to overcome them]. *Innovatsiina ekonomika – The innovations economy*, Vol 6[44], 122-128 [in Ukrainian]
7. Tyshchenko, A.N., & Petrova, N.B. (2010). *Osobennosti formirovaniia turystskoho klastera. Sotsyalno-ekonomycheskoe razvytye Ukrainy y ee rehionov: problemy nauky i praktyky* [Peculiarities of forming of tourism cluster. The economic and social development of Ukraine and its regions: the problem theory and practice]. Kharkov: YD «Ynzhek» [in Russian].
8. Tyshchenko, A. N., Kyzym, Y.A., Kubakh, A.Y. et al. (2005). *Ekonomycheskyi potentsyal rehiona: analiz, otsenka, dyahnostyka* [The economic potential region: the analysis, assessment, diagnosis]. Kharkiv: YNZhEK [in Ukrainian].
9. *The World Tourism Organization is a specialized agency of the United Nations* [The World Tourism Organization is a specialized agency of the United Nations]. unwto.org. UNWTO. Retrieved from www.unwto.org [in English].
10. Li, Jong. (2019). *Analysis of financial statements of tourism and recreation sectors of the world economy: additional disclosures*. The materials of report.: Ernst & Young, pp. 614 [in English].

Наукове видання

**ГЕОПОЛІТИКА УКРАЇНИ:
ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ**

*Збірник наукових праць
Випуск 1 (24)*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації КВ № 20545-10345ПР,
видане Міністерством юстиції України 15.01.2014 р.*

Коректура: *Середа Л.І.*

Технічна редакція: *Мойсюк В.М., Хохол Т.І.*

Обкладинка: *Артьомова А.А.*

Комп'ютерна верстка: *Кокіна Р.С.*

Підписано до друку 04.062020. Гарнітура Palatino Linotype.
Формат 60x84/8. Ум.друк.арк. 21,4. Тираж 100 прим.

Виготовлено та видруковано: ТОВ «РІК-У»
88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36

Г36 **Геополітика України: історія і сучасність:** збірник наукових праць. Вип. 1 (24). / ред. кол.: І.І. Черленяк (гол. ред.) та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2020. 184 с.

ISSN 2078-1431

DOI:10.24144/2078-1431.2020.1(24)

УДК 327 (477)